

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ვახტანგ გოილაძე

ქართლის ერისმთავრები
სტეფანოზ I და ადარნასე

მონოგრაფიაში VI ს-ის დასასრულისა და VII ს-ის პირველ ნახევარში ქართლის ერისმთავართა ვინაობისა და მათი ურთიერთნათესაობის საკითხებია გაანალიზებული. უარყოფილია ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებული მოსაზრებები: ქართლის ერისმთავრად ვარსამუსეს მიჩნევის, ასევე, სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს მამაშვილობის შესახებ. ნაჩვენებია ის მიზეზები, რომლებმაც განაპირობეს ეს შეცდომები. წიგნი ისტორიის ფაკულტეტების სტუდენტებისა და საქართველოს ძველი ისტორიით დაინტერესებული მკითხველისთვისაა გათვალისწინებული.

რედაქტორი გიორგი ჭეიშვილი

რეცენზენტი ვალერიან ვაშაკიძე

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2020

ISBN 978-9941-13-962-8

წინათქმა

ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში არაერთი მაგალითია, როცა მეფემ თავის ძეებს სამეფო გაუნაწილა. ასე მოხდა ადერკი მეფის გარდაცვალების შემდეგ – ახ. წ. 57 წლიდან ქართლის სამეფო ორად გაიყო¹. შემდეგში ქვეყნის გაყოფის საფუძველი მირიან მეფისა და ვახტანგ გორგასლის ანდერძები შეიქმნა. მეფე მირიანი ანდერძში ნანა დედოფალს სთხოვდა – „განყავ სამეფო ჩემი ორად“-ო².

მირიან მეფის ანდერძის გაცნობისას ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, თითქოს მირიან მეფე არ ელოდა, რომ მის მემკვიდრეებს შორის დაპირისპირება დაიწყებოდა, მაგრამ მისი ვარაუდი არ გამართლდა. მირიანის მემკვიდრეებს შორის 338 წელს დაწყებულ დაპირისპირებას, 369 წელს, ქვეყნის ორ სამეფოდ გაყოფა მოჰყვა. ქვეყნის ერთიანობა, მართალია, ვახტანგ გორგასლის მეფობაში აღდგა, მაგრამ ვახტანგ მეფის ანდერძით კვლავ შეიქმნა საფუძველი, რომ ქვეყნის ერთიანობა დარღვეულიყო.

გარდაცვალების წინ ვახტანგ მეფემ ანდერძში „პირმო შვილი“ დაწი მემკვიდრედ დაასახელა. სამკვიდროს გარეშე არც მეორე მეუღლე ელენე და მისი ძეები მირდატი და ლეონი დატოვა. მათ სამფლობელოდ მისცა ტერიტორია „ტასისკარიტგან და წუნ-

¹ მელიქიშვილი გ., ქართლის (იბერიის) სამეფოს ქრონოლოგიის საკითხისათვის, სმამიშ, IV, ნაკვ. I, თბ., 1958, გვ.156.

² „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, შატბერდის კრებული X საუკუნისა. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა, თბ., 1979, გვ. 355.

დითგან ვიდრე სომხითამდე და საბერძნეთამდე“¹. ცოტა ხნის შემდეგ დაჩი მეფემ ჯავახეთი მირდატს ელენე დედოფლის ნამზითე ტერიტორიაში (ეს იყო მინები ეგრის-წყალსა და კლისურას შუა) გაუცვალა, რის შემდეგაც მირდატის სამფლობელომ მოიცვა ტერიტორია „ფარავნითგან და ტასისკარითგან ვიდრე ზღუამდე სპერისა, და ერისთავობდა მუნ; იყო მორჩილი დაჩი მეფისა“². ქართლის სამეფოს ეს ნაწილი „დასავლეთი ქართლისაჲ“ იწოდა.

დაჩი მეფის შვილიშვილის ფარსმანის მეფობაში ქართლში ირანელთა ლაშქრობის შემდეგ „განიყვნეს ნათესავნი ვახტანგ მეფისანი. რამეთუ შვილნი დაჩისანი“ ირანელებს დამორჩილდნენ, „ხოლო შვილნი მირდატისნი დაადგრეს მორჩილებასა ბერძენთასა“³.

„დასავლეთი ქართლისაჲ“ როცა ბიზანტიელთა მორჩილებაში მოექცა, ქართლის სამეფოს ამ ნაწილს უკვე VI ს-ის ბიზანტიელი ისტორიკოსის პროკოპიოს კესარიელის მიერ ქართლის მეფედ დასახელებული გურგენი მართავდა. პროკოპიოსისავე ცნობით, ირანის შაჰს უნდოდა, ძალით მოექცია ისინი თავის სარწმუნოებაზე. ბიზანტიელებმა აჯანყებულ გურგენს სათანადო სამხედრო ძალით დახმარება ვერ გაუწიეს. 523 წელს ის ოჯახით ჯერ ეგრისში, შემდეგ კი ბიზანტიაში გაიქცა⁴. „დასავლეთი ქართლისაჲ“ კვლავ ირანელთა გავლენაში მოექცა. დაახლ. 537 წელს ირანელებმა საკუთრივ ქართლშიც გააუქმეს მეფობა – დაჩი მეფის უშუალო შთამომავლის ბაკურის გარდაცვალების შემდეგ მის ძეს გამეფების საშუალება არ მიეცა. ბაკურ მეფის

¹ ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით, ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I, თბ., 1955, გვ. 203.

² იქვე, გვ. 205.. „შვილნი მირდატისნი ჰმონებდეს შვილთა დაჩისათა“ (იქვე, გვ. 206).

³ იქვე, გვ. 207.

⁴ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, ტ. 2, თბ., 1965, გვ. 50.

„შვილნი წურილნი“, ე.ი. მცირეწლოვანი ფარნავაზიანები „დარჩეს მთიულეთსა კახეთისასა“ (მათი რეზიდენცია უჯარმა იყო), „ნათესავნი მირდატისანი, ვახტანგის ძისანი... დარჩეს კლდეთა შინა კლარჯეთისათა. სხუა ყოველი ქართლი... დაიპყრეს სპარსთა“¹.

555 წლისათვის, როცა ქართლის ერისთავებმა ქართლის სახელმწიფოებრიობის აღდგენა მოინდომეს, დახმარება ბიზანტიის იმპერატორს იუსტინიანე I-ს (გარდ. 565 წ.) სთხოვეს. იმხანად მეფე ბაკურის შთამომავლები კახეთში მთავრობდნენ, მაგრამ მათ გამეფებაზე იუსტინიანემ რატომღაც უარი სთქვა. რაც შეეხება ფარნავაზიანთა კლარჯულ შტოს, 523 წელს ოჯახით გურგენის ბიზანტიაში გაქცევის შემდეგ, მათგან მამაკაცის ხაზით აღარავინ იყო, ამიტომ იუსტინიანემ არჩევანი მირდატის დისწულზე, კლარჯეთისა და ჯავახეთის მთავარ გუარამზე შეაჩერა. მას კურაპალატის ტიტული მიანიჭა და ქართლში გამოგზავნა. გუარამი ქართლის პირველი ერისთავთა-მთავარი გახდა. ბაკურ მეფის შთამომავალი (აღბათ, შვილიშვილი) ადარნასე იძულებული გახდა, დროებით ბედს შერიგებოდა. XI ს-ის ავტორის სუმბატ დავითისძის ცნობით, „გუარამი იყო დედით ხოსროიანი (ე.ი. ფარნავაზიანი – ვ.გ.) და მამით ბაგრატიონი“, „მამა ბაგრატიონთა“². გუარამის შემდეგ ქართლის ერისთავთა მთავრის (ერისმთავრის) ტახტი მისმა ძემ – სტეფანოზ I-მა ბაგრატიონმა დაიკავა.

ძვირფასო მკითხველო! ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრების“ გაგრძელებიდან (მას ქვემოთ „ქართულ წყაროდ“ მოვიხსენიებ) ზემომოტანილ თხრობაში რომ ისტორიული რეალობაა გადმოცემული, ვფიქრობ, ეს საეჭვოდ არ მოგეჩვენათ, მაგრამ წყაროს

¹ ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 217.

² იქვე, გვ. 218, სუმბატ დავითის ძე, ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა, ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, გვ. 373, თბ., 1955.

ამ თხრობის რეალობაში ჩვენმა დიდმა მეცნიერებმა შეიტანეს ეჭვი. ქართულ წყაროთა მონაცემებისადმი უნდობლობას XIX ს-ის დამდეგიდან რუსი შოვინისტი მეცნიერების მიერ ძველი ქართული მატრიანების გვიან XVIII ს-ში შექმნილად, დაბალი ღირსების ზღაპრულ თხზულებებად გამოცხადებამ დაუდო საფუძველი, რის შემდეგაც აკად. ივ. ჯავახიშვილმა ამ წყაროთა მონაცემების მიმართ „მომეტებული კრიტიკული მიდგომა“ მოითხოვა (აკად. მ. ლორთქიფანიძე). საქმე იქამდე მივიდა, რომ უარყოფილი იქნა „მეფეთა ცხოვრების“ ის ცნობა, რომლის თანახმად, ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფე მირიანი იყო. ქართული წყაროს ცნობა უცხოენოვანი წყაროს მონაცემით თუ არ დასტურდებოდა, სანდოდ არ ითვლებოდა.

„ქართლის ცხოვრების“ კრებულში შესული საქართველოს ძველი ისტორიის ამსახველი მატრიანების ცნობების მიმართ ჰიპერკრიტიკული მიდგომის დანერგვას დაემთხვა იმხანად ახლად აღმოჩენილი „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკის „უძველეს სამოქალაქო საისტორიო მატრიანედ“ (ივ. ჯავახიშვილი. მას უფრო გვიან „უძველესი ეროვნული მატრიანე“ უწოდეს) გამოცხადება. ყურადღება არ მიექცა „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ჭელიშურ და Sin-50-ის რედაქციებში არსებულ იმ მითითებებს, რომელთა თანახმად, „ქრონიკის“ ტექსტი „გამოკრებულად არს“ (სავარაუდოდ, „ქართლის ცხოვრების“ მატრიანეებიდან). საქართველოს ძველი ისტორიის უნიკალური წყაროს – „მეფეთა ცხოვრების“ ტექსტი XI ს-ის ავტორის ლეონტი მროველის მიერ „ქრონიკის“ ცნობებზე დაყრდნობით დანერილად, ხოლო თვით „ქრონიკა“ IX ს-ის თხზულებად გამოცხადდა. რაც ამ გამოკვლევისათვის მეტად მნიშვნელოვანია, XI ს-ში მცხოვრებ ვინმე ჯუანშერს მიეკუთვნა ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრება“. აღნიშნულიდან გამომდინარე, თავისთავად იგულისხმებოდა: XI ს-ში მცხოვრები ჯუანშერის თხრობა ჩვენთვის საინტერესო VII ს-ის პირველი ნახევრის ქართლში მომხდარი ამბების შესახებ რეალური არ იქნებოდა. ყოველივე ამას ზედ დაერთო მცხეთის ჯვრის ტაძრის

პოსტამენტის დაზიანებული წარწერის არასწორი აღდგენა და VII ს-ის სოხმურ წყაროში – „ეპისტოლეთა წიგნში“ VII ს-ის დამდეგის ამბების თხრობისას მთავრად ადარნასეს დასახელება. ამის შემდეგ იმ გარემოებამ, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ „ქრონიკაში“ ადარნასეს გაერისმთავრებაზე საუბრისას მითითებული არაა, ვისი ძე იყო იგი, სუმბატ დავითის ძეს საფუძველი მისცა, ადარნასე სტეფანოზ I-ის ძედ გამოეცხადებინა¹.

როგორც ქვემოთაც ვნახავთ, სუმბატის ასეთი ქმედების მცდარობაზე აკად. ე. თაყაიშვილმა მიუთითა, ხოლო აკად. ნ. ბერძენიშვილმა სუმბატის ჩანასწორები ბაგრატიონთა სასარგებლოდ ისტორიის „შეკონინებად“ მიიჩნია. მაგრამ მათი შეგონება უყურადღებოდ დარჩა (თავისი აზრი ნ. ბერძენიშვილმა ბოლომდე არ დაიცვა).

ამრიგად, ძველ ქართულ და უცხოენოვან წყაროებში არსებული ურთიერთსაწინააღმდეგო ცნობებმა, რაც მთავარია, „ქართული წყაროს“ ცნობებისადმი უნდობლობამ განაპირობა ის, რომ სრულიად განსხვავებული დინასტიების წარმომადგენლები – სტეფანოზ I და ადარნასე მამაშვილად გამოცხადდა. სტეფანოზ I ზოგმა მკვლევარმა 603-4 წლებში გარდაცვლილად, ზოგმა კი იმავე წლიდან ქართლის ერისთავთა მთავრის ტახტიდან გადაყენებულად გამოაცხადა. 614-616 წლიდან ისევ მის გაერისმთავრებაზე უთითებენ. უფრო მეტიც, 616 წლიდან ქართლის ერისთავთა მთავრის ტახტზე ვინმე ვარსამუსე დასვეს.

¹ სუმბატ დავითის ძე, დასახ. თხზ., გვ. 375, სუმბატის ეს ცნობა მცხეთის ჯვრის ტაძრის პოსტამენტის დაზიანებული წარწერის აკად. გ. ჩუბინაშვილისეული აღდგენის „ყოვლისა სახლისა“ სისწორის დადასტურებადაა მიჩნეული (სტეფანოზ I და ადარნასე ერთი ოჯახის წევრები გამოდიან). უარყოფილია წარწერის აკად. ზ. ალექსიძისეული აღდგენა „ყოვლისა ქართლისა“, რაც იმას ნიშნავს, რომ ქართლისა და კახეთის საზღვარზე მდებარე ჯვრის ტაძარი ორი სხვადასხვა დინასტიის წარმომადგენელთა მიერ არის აგებული.

ათეული ნლების განმავლობაში ქართულმა ისტორიოგრაფიამ ასეთ გაუგებრობას არა თუ თავი დააღწია, ამ ბოლო ხანს გამოცემულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ახალი ვერსიებით გამდიდრდა.

ამ მონოგრაფიის გამოქვეყნების მიზანი სწორედ „ქართული წყაროს“ მონაცემთა ავთენტიკურად მიჩნევაა. მასში დასაბუთებულია, რომ სტეფანოზ I და ადარნასე სხვადასხვა დინასტიის წარმომადგენლები იყვნენ და ქართლის ამ ორმა გამოჩენილმა ერისმთავარმა რატომ უნდა დაიმკვიდრონ სათანადო ადგილები ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში.

თავი I

პრობლემის არსი

1. *ჩაგომ ახ აისახა სტეფანოზ I-ის თავდადება „საქათვედოს ისტორიის“ სასკოლო სახედმძღვანელოებში?*

მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე საქართველოს არაერთმა მეფემ (ამ მხრივ, დემეტრე/დიმიტრი თავდადებულის თავგანწირვაც კარგი მაგალითია), ერისმთავარმა თუ უბრალო მოქალაქემ შეწირა სიცოცხლე ჩვენ ქვეყანას, მაგრამ ისეთი ტანჯვით, როგორიც 628 წლის შემოდგომაზე თბილისის დედაციხის – კალას ალების შემდეგ თურქთა სარდლებმა ჯაბლუმ და შათიმ დატყვევებულ ირანელ მოხელეს (მარზპანს?) და ქართლის ერისმთავარს სტეფანოზ I-ს განუწესეს, არავინ დასჯილა.

ქვეყნისათვის თავგანწირული სტეფანოზ I-ის თავდადება იმთავითვე ნიჰილისტურად შეფასდა. ძველი ქართველი ავტორი¹ მას „ურწმუნოდ“ აცხადებს და ნიშნის მოგებით წერს: „ესე-ვითარითა სიკუდილითა წარეგნეს სტეფანოზ და მსახურნი მისნი. ამისთჳს უყო ესე ღმერთმან მთავარსა მას სტეფანოზს, რამეთუ

¹ ჯუანშერის ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრებაში“ სტეფანოზ I-ისადმი თხრობა ჯუანშერს არ ეკუთვნის (ამ საკითხზე იხილეთ ჩემი მონოგრაფია, ვახტანგ გორგასალი და მისი ისტორიკოსი, თბ., 1991, II-IV თავები), ამიტომ ტექსტის ამ ნაწილს ქვემოთ „ქართულ წყაროდაც“ მოვიხსენიებ. ამ წყაროში სტეფანოზ I „ერისთავთა-მთავრადაც“ იწოდება.

არა მინდობითა ღმრთისათა ცხოვნდებოდა: მორწმუნეთა ემტერებოდა, და ურწმუნოთა მოყვრობდა¹. გასაკვირი ისაა, რომ სტეფანოზ I-ის „დასჯა“ ძველი მემკვიდრის სიტყვებით არ დასრულებულა, სხვადასხვა მიზეზთა გამო სტეფანოზის თავდადება დღესაც იგნორირებულია.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მითითებით, ქართლის ერისმთავრისადმი ძველი ქართველი ავტორის საყვედური სტეფანოზ I-ის მიერ რელიგიური მრწამსის შეცვლით იყო ნაკარნახები (როგორც ქვემოთ ვნახავთ, გ. დუნდუა და ნ. შოშიაშვილი ასეთ თვალსაზრისს უარყოფენ). ქვეყანაში შექმნილი პოლიტიკური ვითარების გამო, სტეფანოზ I, მართლაც, „მიიქცა სპარსეთისაკენ“ (დიოფიზიტობის მაგიერ მონოფიზიტობა აღიარა), რითიც ირანის შაჰის ნდობა მოიპოვა და ერისმთავრის ტახტი შეინარჩუნა. ძველი ქართველი ავტორი არ ითვალისწინებს „სპარსეთისაკენ მიქცევამდე“ სტეფანოზ I-ის ქვეყნის წინაშე უკვე საკმაოდ დიდ დამსახურებას (ამ მხრივ, მცხეთის ჯვრის ტაძრის მშენებლობაში მისი მონაწილეობაც საკმარისია). „სპარსეთისაკენ მიქცევამდე“ ბიზანტიის იმპერიასთან კარგი ურთიერთობის გამო საიმპერატორო კარისაგან მას პატრიკიოსის უმაღლესი საკარისკაცო ტიტული ჰქონდა მინიჭებული, რაც ასახულია მცხეთის ჯვრის ტაძრის საამშენებლო წარწერაში. ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადზე ქრისტეს წინაშე მუხლმოყრილი სტეფანოზ I-ის ბარელიეფია გამოქანდაკებული წარწერით – „ჯუარო მაცხოვრისაო, სტეფანოს ქართლისა პატრიკიოსი შეინყაღე“². ჯვრის მონასტრის წარწერაში სტეფანოზ I-ის პატრიკიოსის ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულით მოხსენიება იმას მოწმობს, რომ „სპარსეთისაკენ მიქცევამდე“ იგი ყველასთვის მისაღები მოღვაწე იყო. ამიტომ, ქრისტიანობის ერთი მიმდინარეობიდან მეორეში იძულებით გადასვლა ძველი ქართველი ავტორისათვის

¹ ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 226.

² სილოგავა ვ., ჯვრის წარწერები, ქსე, ტ. 11, გვ. 563, თბ., 1987.

იმის საბაზი არ უნდა გამხდარიყო, სტეფანოზის ტანჯვით სიკვდილზე მომავალი თაობებისათვის ნიშნის მოგებით მოეთხორო, ხოლო ჩვენი დროის მეცნიერებს მისი თავდადება უყურადღებოდ დაეტოვებინათ.

თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ სტეფანოზ I-ის ერისმთავრობის ადრეულ ხანაში, მისი თანამედროვე ქართლის კათალიკოსი კირონიც კი მონოფიზიტური მრწამსისა იყო, მონოფიზიტობას აღიარებდა ქვემო ქართლის, სომხეთისა და ბიზანტიის იმპერიის აღმოსავლური პროვინციების მოსახლეობის დიდი ნაწილი, ამ მოსახლეობის ასეთ მრწამსს კი სასაჩივრია ირანის ხელისუფლება ახალისებდა, სტეფანოზ I-ის მიერ მრწამსის შეცვლა, ძველ ქართველ ავტორს უბედურებად არ უნდა მიეჩნია, ამ მხრივ სტეფანოზ I-სადმი მისი სიტყვები, უფრო მეტად, რაღაც სხვა გაღიზიანების გამოვლინებადაც მეჩვენება.

ძველ ქართულ წყაროთა მონაცემებისა და მცხეთის ჯვრის ტაძრის წარწერებიდან გამომდინარე, სტეფანოზ I, დემეტრე და ადარნასე ვიპატოსებთან ერთად ჯვრის ტაძრის აღმშენებელია¹, ამ მხრივ, სტეფანოზ I-ის ღვანლი დაფასებულია. სტეფანოზ I-ის ამ ღვანლზე სათანადო მითითებებია როგორც სამეცნიერო, ისე სასწავლო ლიტერატურაში, მაგრამ მისი მოწამებრივი სიკვდილის შესახებ დღეს რომ ნაკლებადაა ცნობილი, ამაში დამნაშავე „ქართული წყაროს“ ავტორი არაა. მკვლევართა მიერ სტეფანოზ I-ის როგორც „სპარსეთისაჲს მიქცევა“, ისე ქვეყნისათვის თავდადება თანაბრად უნდა ყოფილიყო წარმოჩენილი, მაგრამ ეს არ მოხდა. სტეფანოზ I-ის ღვანლის ნაკლულად წარმოჩენა შემდეგმა გარემოებებმა განაპირობა: I. „უძველეს სამოქალაქო საისტორიო ნაწარმოებად“ (აკად. ივ. ჯავახიშვილი, აკად. ს. ჯანაშია, აკად. მ. ლორთქიფანიძე და სხვები) მიჩნეულ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს მათიანეში“ არაფერია ნათქვამი იმის შესახებ, რომ 627-628 წლებში სტეფანოზ I თბილისის დაცვას ხელმძღვანელობდა და

¹ იქვე.

კალას ალების შემდეგ მას ტანჯვით ამოხადეს სული. პირიქით, ამ თხზულებაში „დიდი სტეფანოზი“ ქართლში ბიზანტიის იმპერატორის ჰერაკლეს ლაშქრობის დასრულების შემდეგაც ცოცხლად იხსენიება. აქვე იმასაც თუ გავითვალისწინებთ, რომ დასახელებული ისტორიკოსების კვალდაკვალ თანამედროვე მკვლევრებსაც „ქართლის ცხოვრების“ პირველი მათიანეები („მეფეთა ცხოვრება“ და სხვანი) „მოქცევაჲ ქართლისაჲს მათიანეზე“ დაყრდნობით შექმნილად მიაჩნიათ, ადვილი გასაგებია, დღემდე რატომაა უგულვებელყოფილი და დაუფასებელი სტეფანოზ I-ის მონამებრივი თავდადება. ამ გარემოებას ზედ დაერთო:

II. XX ს-ის დამდეგიდან ძველ ქართულ წყაროთა მონაცემების მიმართ ჰიპერკრიტიკული მიდგომის დამკვიდრება (ძველ ქართულ წყაროთა ცნობებისადმი უნდობლობა იმდენად დიდი იყო, რომ მათში მოხსენიებული პიროვნება თუ უცხოენოვან წყაროშიც არ იხსენიებოდა, მისი რეალურობა ეჭვქვეშ დგებოდა);

III. VII ს-ის დამდეგის ამბების გადმოცემისას VII ს-ის სომხურ საისტორიო წყაროში – „ეპისტოლეთა ნიგნში“¹ ქართლის მთავართა შორის სტეფანოზ I კი არა, ადარნასეა (ატრნერსე) მოხსენიებული; ასევე, VII ს-ის სომეხი ავტორი მოვსეს კალანკატვაცი 628 წელს თბილისის ალების აღწერისას სიკვდილით დასჯილი ქართლის მთავრის სახელს არ ახსენებს.

„ეპისტოლეთა ნიგნში“ სტეფანოზ I რომ არ იხსენიება, ამას თავისი ახსნა აქვს, მაგრამ მოვსეს კალანკატვაციმ რატომ არ იცოდა სტეფანოზის სახელი, უცნობია. ფაქტი ისაა, რომ „ეპისტოლეთა ნიგნის“ ცნობამ პროფ. ზ. ალექსიძეს საფუძველი მისცა,

¹ „ეპისტოლეთა ნიგნი“ არის კრებული, რომელშიც დაცულია ქრისტიანული დოგმატიკისა და საეკლესიო პრაქტიკის შესახებ სომხეთის ეკლესიისა და სახელმწიფოს მესვეურთა მიმონერა სხვა ქვეყნების იერარქებთან – მ. შ. ქართლის კათალიკოს კირონთან. ეს წერილები ეკუთვნის VII ს-ის პირველ ნახევარს. იხ. ზ. ალექსიძე, ეპისტოლეთა ნიგნი, ქსე, ტ. 4, გვ. 169, თბ., 1979.

604 წლიდან ქართლის ერისმთავრის ტახტიდან სტეფანოზ I-ის გადაყენებისა და ადარნასეს დასმის შესახებ მიეთითებინა¹. ზ. ალექსიძის ასეთ თვალსაზრისს შემდეგ სხვა „სიახლეები“ მოჰყვა – მისივე თქმით, 614/616 წლიდან ქართლის ერისმთავრის ტახტი კვლავ სტეფანოზ I-მა დაიკავა, ადარნასე კი გადაყენებული იქნა². ზ. ალექსიძის ასეთი თვალსაზრისი ა. ბოგვერაძემ არ გაიზიარა. მისი მტკიცებით, 604 წლიდან ქართლის ერისმთავარი, მართალია, ადარნასე იყო, მაგრამ 614 წლიდან ქართლის ერისმთავრის ტახტიდან ადარნასეს გადაყენების შემდეგ ტახტი ბიზანტიელი ავტორის თეოფანე უამთაღმწერლის (გარდ. 818 წ.) მიერ 627 წლის ამბების აღწერისას იბერთა მთავრად (Ὁμάρχων των Ιβήρων) დასახელებულმა ვარსამუსემ დაიკავა, 627 წელს თბილისის მთავარი ციხის – კალას აღებისას მისი „ტყვედ ჩავარდნის“ შესახებ მიუთითა³. პროფ. ნ. შოშიაშვილის მტკიცებით, ასეთ ცვლილებებს ქართლის ერისმთავრის ტახტზე ადგილი არ ჰქონია, ადარნასე 604-634 წლებში იყო ქართლის ერისმთავარი და 628 წელს თურქთა სარდლებმა თბილისის ციხის დაუფლებისას ვინ ანამეს, უცნობია (იხ. ქვემოთ). ამ თხრობისას ნ. შოშიაშვილმა „ქართული წყაროს“ ცნობები დაიმოწმა და ოთხჯერ უარყო ამ წყაროს ცნობების რეალობა, რაც, რა თქმა უნდა, ძველი ქართული წყაროების მიმართ ისევ ჰიპერკრიტიკული მიდგომის გამოვლინებაა.

¹ ეპისტოლეთა წიგნი, სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით და კომენტარებით გამოსცა ზ. ალექსიძემ, გვ. 251, შენ. 188, თბ., 1968.

² იქვე. 1980 წელს ქსე-ს მე-5 ტომში (გვ. 534) გამოქვეყნებულ სტატიაში – კირონ I, ზ. ალექსიძე კირონის მიერ 604 წელს, სტეფანოზ I-ის გადაყენებაზე აღარ მიუთითებს.

³ ბოგვერაძე ა., ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები VI-VIII საუკუნეებში, სინ. II, გვ. 279, თბ., 1973. თბილისის დედა ციხე – კალა თურქებმა 627 წელს კი არა, 628 წლის შემოდგომაზე აიღეს. იხ. ვ. გოილაძე, აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზა და საქართველო, თავი XI, § 5, თბ., 1997.

ზემოაღნიშნულმა გარემოებებმა, უპირველეს ყოვლისა, ძველი ქართული წყაროების მონაცემებისადმი უნდობლობამ, არა მარტო სტეფანოზ I-ის პიროვნება დააზარალა, სრულიად არარეალურ საფუძველზე ქართლის ერისმთავრის ტახტზე დასმული ვარსამუსეს ერისმთავრობის პრობლემა დღემდე დაუძლეველი გახადა. ამ საკითხზე ქვემოთ ვრცლად მექნება საუბარი, აქ მინდა, თხრობა ისევ სტეფანოზ I-ზე გავაგრძელო.

სტეფანოზ I-ის შესახებ ძველ ქართულ წყაროებში არსებული ცნობების რეაბილიტაცია 1979 წელს დასრულებულ ჩემ საკანდიდატო დისერტაციაში („ქართლის პოლიტიკური განვითარება VI ს-ის დასაწყისიდან VII ს. 30-იანი წლების ბოლომდე“, თავი IV, გვ. 120-156), 1992 წელს ჟურნალ „მნათობში“ (N5) გამოქვეყნებულ წერილსა და 1997 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში („აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზა და საქართველო“, თავი XI, §3) ვცადე, მაგრამ ამ პუბლიკაციებმა მდგომარეობა ვერ გამოასწორა. 1997 წლის შემდეგაც არაერთ გამოცემაში ვარსამუსეს ერისმთავრობის შესახებაა მითითება (იხ. ქვემოთ).

ქვეყნის წინაშე დამსახურებულ ისტორიულ პირებზე მოსახლეობის ფართო ფენებს წარმოდგენა ტელევიზიით ან „საქართველოს ისტორიის“ სასკოლო სახელმძღვანელოებით ექმნებათ, ამიტომ ქვემოთ ვნახოთ, როგორაა წარმოდგენილი სტეფანოზ I-ის ერისმთავრობის საკითხი საქართველოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოებში.

საქართველოს ისტორიის პირველი სასკოლო სახელმძღვანელო აკად. ნ. ბერძენიშვილის, აკად. ს. ჯანაშიასა და აკად. ივ. ჯავახიშვილის ავტორობით 1943 წელს გამოქვეყნდა. ამ სახელმძღვანელოში საქართველოს ისტორიის ის მონაკვეთი, რომელშიც სტეფანოზ I მოღვაწეობდა, აკად. ს. ჯანაშიას ეკუთვნის. წიგნში სტეფანოზ I-ზე, როგორც ქართლის ერისმთავარზე, არაფერია ნათქვამი¹ (ასეთივე მდგომარეობა გვაქვს ამ სახელ-

¹ მე ხელთ მაქვს ამ სახელმძღვანელოს 1943 წლის გამოცემა. ავტო-

მძღვანელოს 1946 წლის მეორე, შევსებულ-შესწორებულ გამოცემაში)¹.

XX ს-ის 50-იანი წლებიდან საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში მუშაობა დაიწყეს საქართველოს ისტორიის ახალი სახელმძღვანელოს შესაქმნელად და 1956 წელს გამოიცა ავტორთა კოლექტივის მიერ დაწერილი საქართველოს ისტორიის მაკეტი², ხოლო 1958 წელს „საქართველოს ისტორია“ I (უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დასასრულამდე, დამხმარე სახელმძღვანელო). მის წინასიტყვაობაში აღნიშნულია: „ამ ბოლო 15-20 წლის განმავლობაში ქართული ისტორიოგრაფია საგრძნობლად განვითარდა... მეცნიერების წინაშე ახალი პერსპექტივები გადაიშალა. 1941 წ. გამოცემული საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელო, რომელმაც დადებითი როლი შეასრულა ჩვენი

რები: პროფ. ნ. ბერძენიშვილი, აკად. ივ. ჯავახიშვილი, აკად. ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე, აკად. ს. ჯანაშიას რედაქციით, გვ. 122-123, თბ., 1943. 1946 წელს გამოცემული „საქართველოს ისტორია“ რადგან „მეორე შევსებულ-შესწორებული“ გამოცემა (იხ. აქვე, გვ. 10), ამ სახელმძღვანელოს პირველ გამოცემად 1943 წლისა უნდა ჩაითვალოს. 1941 წლის გამოცემა, ალბათ, მხოლოდ ავტორებისთვის იყო განკუთვნილი.

¹ მასში სტეფანოზ I-ის სახელი მხოლოდ მის მიერ მოჭრილი მონეტის სურათის მინაწერში ჩნდება. 627 წელს თბილისის ალყის აღწერისას, „ქალაქის“ დაცვაში მისი მონაწილეობის შესახებ კვლავ არაფერია ნათქვამი. იხ. ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, ნაწილი I, უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე, ს. ჯანაშიას რედაქციით, მეორე შევსებულ-შესწორებული გამოცემა, გვ. 126, 136-137, თბ., 1946.

² საქართველოს ისტორია, I, მაკეტი ხელნაწერის უფლებით, გვ. 106, თბ., 1956.

ახალგაზრდობის აღზრდის საქმეში, უკვე ველარ პასუხობდა თანამედროვე მოთხოვნებს. ასე დაიბადა გადაუდებელი საჭიროება ახალი სახელმძღვანელოს შექმნისა, რომელშიც შეძლებისამებრ აისახებოდა საბჭოური ისტორიოგრაფიის ყველა უკანასკნელი მიღწევა¹. საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა ახალი სახელმძღვანელოს მომზადება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტს დაავალა².

ახალი სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობისას მიღებული შედეგების გათვალისწინებით ასე შეიქმნა ზემოდასახელებული „საქართველოს ისტორია“, რომელშიც სტეფანოზ I-ის მიმართ ძველი მიდგომა გვაქვს. მასში აღნიშნულია: „აზნაურ-ნარჩინებულებმა ქვეყნის მმართველობის სათავეში „ერისმთავრად“ რომაელთათვის სასურველი პირი, ქართველი სეფე-ნული გვარამი „განაჩინეს“³. ამის შემდეგ ტექსტში „გვარამის“ ძეზე – სტეფანოზ I-ზე უნდა იყოს თხრობა, მაგრამ იგი ნახსენები არაა⁴, თუმცა ნიგნში მცხეთის ჯვრის ტაძრიდან სტეფანოზ I-ის რელიეფური გამოსახულების სურათია შეტანილი ნარწერიტ: „მცხეთის ჯვარი. ქართლის ერისმთავრის სტეფანოზის რელიეფი“. იქვეა სტეფანოზის მიერ მოჭრილი მონეტის სურათები⁵.

ასე რომ, ჰიპერკრიტიციზმის პირობებში შექმნილ სახელმძღვანელოში მცხეთის ჯვრის ტაძრის ნარწერა სტეფანოზის შესახებ და მის მიერ მოჭრილი მონეტები ისეთ დოკუმენტურ

¹ ბერძენიშვილი ნ., დონდუა ვ., დუმბაძე მ., მელიქიშვილი გ., მესხია შ., რატიანი პ., საქართველოს ისტორია, I (უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დასასრულამდე). დამხმარე სახელმძღვანელო, გვ. 3, თბ., 1958.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 107.

⁴ იქვე, გვ. 113-114.

⁵ იქვე, გვ. 111-112.

მასალად მიიჩნიეს, რომელსაც გვერდი ვერ აუარეს, მაგრამ სტეფანოზ I-ის შესახებ „ქართული წყაროს“ მონაცემები უყურადღებოდ დატოვეს – სტეფანოზ I-ის შესახებ ძველი მიდგომა განმეორდა. როგორც „საქართველოს ისტორიის“ მაკეტში, ისე საქართველოს ისტორიის 1958 წლის გამოცემის იმ ნაწილში, რომელშიც სტეფანოზ I-სა და ქართლში ხაზართა (უნდა იყოს თურქთა – ვ. გ.) ლაშქრობის შესახებაა მოთხრობილი, საქართველოს ისტორიის 1943 წლის გამოცემიდან აკად. ს. ჯანაშიას მიერ დაწერილი ტექსტი იქნა გადატანილი.

იმას, რომ ახალ გამოცემაში „საბჭოური ისტორიოგრაფიის უკანასკნელი მიღწევები“ არ აისახა და ამ წიგნში რატომ შეიტანეს 15 წლის წინანდელი გამოცემიდან რამდენიმე თავის ტექსტი, ვერასოდეს ვერ გავიგებდით, 2019 წლის დამდეგს აკად. გ. მელიქიშვილის 100 წლის იუბილესადმი მიძღვნილი მისი ჩანაწერები და სხვა მასალები რომ არ გამოქვეყნებულიყო.

აკად. ს. ჯანაშია, რომლის ტექსტი ჯერ „მაკეტში“, შემდეგ 1958 წელს გამოცემულ საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოში შევიდა (თავი VI, §1-2; თავი VII, §1-4; თავი VIII, §1-2, 4-5), იმხანად უკვე კარგა ხნის გარდაცვლილი იყო. ამიტომ, საქართველოს ისტორიის ახლად დასაწერი მონაკვეთები ხელახლა გადანაწილდა. აკად. გიორგი მელიქიშვილის¹ სიტყვით, ჯერ კიდევ „მაკეტის“ მომზადებისას ახ. წ. IV (თუ V) სს-იდან „მთელი ფეოდალური ხანის“ შესრულება ვ. დონდუამ ითავა, მაგრამ სათანადო ტექსტების ჩაბარებისას „ვ. დონდუა და ნ. ბერძენიშვილი ფეხს ითრევდნენ და საქმეს აჭიანურებდნენ“, „მასალების მზადების“ პროცესში „ინსტიტუტის თითქმის ყველა თანამშრომელს თემები დაურიგეს, რაც მასალად უნდა გამოყენებულიყო სახელმძღვანელოს დაწერისას“, მაგრამ „საქმეს

¹ როგორც თვითონ წერს, 1953 წლიდან გ. მელიქიშვილი დირექტორის მოადგილე იყო და, როგორც ჩანს, სახელმძღვანელოსათვის განკუთვნილი მასალების თავმოყრა მას ევალებოდა.

არაფერი შეელოდა“, რაკი ყველაზე „ბოროტი დამრღვევები“ თვით ნ. ბერძენიშვილი და ვ. დონდუა იყვნენ. ყველაფერი იმით დამთავრდა, რომ ნ. ბერძენიშვილმა დაწერა რამდენიმე ახალი პარაგრაფი, ხოლო ყველაფერი დანარჩენი ძველი სახელმძღვანელოდან გადმოიღო. ვ. დონდუამ დაწერა თავისი ნაწილი¹. გიორგი მელიქიშვილის სიტყვით, „ასე შეიქმნა მთელი ტომი – ე. ნ. „მაკეტი“, რომელსაც სახელმძღვანელოსი არაფერი უგავდა“. „მაკეტის“ განხილვის შემდეგ, როგორც ბატონი გიორგი წერს, ცენტრალურმა კომიტეტმა მოითხოვა „მაკეტიდან“ „ნამდვილი სახელმძღვანელოს გაკეთება“. ფეოდალური ხანა შ. მესხიას უნდა გაეკეთებინა, რის გამოც ვ. დონდუას ნაწილი გაუქმდა, მაგრამ ეს ვერ გაკეთდა და ავტორად ნ. ბერძენიშვილი დარჩა, შ. მესხია და ვ. დონდუა (ნ. ბერძენიშვილთან ერთად) მარტო იმ ნაწილის ავტორებად, რომელიც XVIII ს-ის ისტორიას ეხებოდა. ასე შეიქმნა „საქართველოს ისტორიის“ „პირველი ახალი სახელმძღვანელო, რომელიც ბევრად უარესი იყო, ვიდრე წინა სახელმძღვანელო“², – დასძენს ბატონი გიორგი. ჯერ „მაკეტში“, შემდეგ კი „სახელმძღვანელოს“ ნ. ბერძენიშვილის ნაწილში ასე მოხვდა აკად. ივ. ჯავახიშვილისა და აკად. ს. ჯანაშიას მიერ საქართველოს ისტორიის პირველი სახელმძღვანელოსათვის დაწერილი ნაწილები.

ამ სტრიქონების დაწერის შემდეგ გადაეწყვიტე, 1958 წელს გამოცემულ „საქართველოს ისტორიის“ დამხმარე სახელმძღვანელოში შესული ჩემთვის საინტერესო მონაკვეთი (თავი VI, §1-2; თავი VII, §1-4) 1946 წელს გამოცემულ „საქართველოს ისტორიის“ ს. ჯანაშიასეულ ტექსტისთვის შემედარებინა, და აღმოჩნდა, როგორც ბ. გიორგი მელიქიშვილი წერს: ამ მონაკვეთისათვის ბ. ნიკოს მიერ „დაწერილი რამდენიმე ახალი პარაგრაფის“ გარდა

¹ გიორგი მელიქიშვილი 100, მემუარული ჩანაწერები, ისტორიული ეტიუდები..., გვ. 43-44, თბ., 2019.

² იქვე, გვ. 44.

(რის გამოც იგი VI–VIII თავების ავტორადაცაა გამოცხადებული), მას სხვა პარაგრაფებზეც უმუშავია. ზოგჯერ იგი ს. ჯანაშიასეულ თხრობას კეცს, ზოგჯერ ავრცობს, თხრობას აშკარად აჩენვია ბ. ნიკოსეული სტილი. განუული სამუშაოს გამო მას თავისუფლად შეეძლო, თავი სახელმძღვანელოს ამ ნაწილების ავტორადაც გამოეცხადებინა, მაგრამ ბ. სიმონ ჯანაშიასადმი დიდი პატივისცემის თუ სხვა მიზეზთა გამო, ეს არ გააკეთა. თუმცა, ფაქტი ისაა, რომ სახელმძღვანელოს ამ მონაკვეთში იგი VI–VII ს-ების მიჯნაზე მოღვაწე ქართლის ერისმთავრებს: სტეფანოზ I-სა და ადარნასეს არ ახსენებს.

წლების განმავლობაში მუშაობის შემდეგ ბატონმა ნიკომ „მაკეტისათვის“ ადრეფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის ზოგი მონაკვეთის წარდგენისაგან თავი რომ შეიკავა, ამის მიზეზი, ვფიქრობ, სწორედ ქართლის ერისმთავართა შესახებ ძველ ქართულ წყაროებში არსებული ურთიერთგამომრიცხავი ცნობებია. ასეთი დასკვნის საფუძველს ნ. ბერძენიშვილის გარდაცვალების შემდეგ, 1979 წელს გამოქვეყნებული მისი ჩანაწერები იძლევა. ჩემი აზრით, მისი მითითება: „ადარნესე სტეფანოზ პირველის გვარამის ძის შვილი კი არაა, როგორც ეს სუმბატი ან „მოქცევათ“ არის, არამედ დაჩი ვახტანგის ძის ჩამომავალია — ბაკურის შვილი. გვარამი კი „ჯუანშერით მირდატ ვახტანგის ძის ძმის წულია თუ ძის წული, მაშინ, როცა, სუმბატი იმ ბაგრატიონია, ხოლო „მოქცევათ“ არა ჩანს, თუ ვისი რაა“. და „სუმბატი [რომ] აკონინებს“, „მოქცევაჲს“ ცნობებს უთანხმებს ბაგრატიონთა საგვარეულოს მონაცემებს“¹, იმას ხომ არ

¹ ბერძენიშვილი ნ., [სუმბატ დავითის ძე], სის, წიგნი IX, მასალები ავტორის არქივიდან. გვ. 109, 113, თბ., 1979. თავშეკავეების საფუძველს ბატონ ნიკოს, ალბათ, ისიც აძლევდა, აკად. ივ. ჯავახიშვილი „ქართველი ერის ისტორიაში“ (წიგნი I) სტეფანოზ I-ს, ადარნასესა და დემეტრეს მხოლოდ მცხეთის ჯვრის ტაძრის აღმშენებლებად რომ ახსენებს, სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს

მონუმბს, წყაროთა მონაცემების სწორი ანალიზის მიუხედავად, ბატონმა ნიკომ მიღებული შედეგების „საქართველოს ისტორიაში“ შეტანისგან მაინც თავი შეიკავა?

თავდაპირველი შეთანხმებისამებრ, საქართველოს ისტორიის ახალი სახელმძღვანელოსათვის ადრეფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორია რომ ბატონ შოთა მესხიას დაენერა, სტეფანოზ I-ის ერისმთავრობის საკითხს იგი როგორ წარმოადგენდა, ძნელი სათქმელია, მაგრამ 1958 წელსვე მისი თანაავტორობით გამოცემულ „თბილისის ისტორიაში“ 627 წელს თბილისის დამცველთა მეთაურად იგი სტეფანოზს ასახელებს¹. როგორც ბატონი გიორგი მელიქიშვილი წერს, იმის გამო, რომ ბატონ შოთას იმხანად სასკოლო სახელმძღვანელოსათვის ადრეფეოდალური ხანის ისტორიის დანერის საშუალება არ მიეცა, „შემდეგ შ. მესხიამ „რევანში“ აიღო: გააკეთა (ვ. გუჩუასთან ერთად) ამ სახელმძღვანელოს მოკლე ვარიანტი, რომელიც განათლების სამინისტრომ კონკურსით VII კლასის სახელმძღვანელოდ მიიღო“². მაგრამ ბატონმა შოთამ ის, რაც „თბილისის ისტორიაში“ სტეფანოზ I-ის შესახებ აღნიშნა, ვ. გუჩუასთან ერთად შექმნილ და 1961 წელს გამოცემულ საქართველოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოში აღარ შეიტანა (გვ. 25). ასე რომ, სტეფანოზ I-ის თავდადების შესახებ მოსწავლე ახალგაზრდობამ ვერც 1958-61 წლების შემდეგ შეიტყო³.

ნათესაობის შესახებ არაფერს წერს (იხ. ამ წიგნის 1979 წლის გამოცემა, გვ. 306). როგორც ვნახეთ, „საქართველოს ისტორიის“ სასკოლო სახელმძღვანელოებში ამ პიროვნებებისადმი სწორედ ივ. ჯავახიშვილის ეს მიდგომაა ასახული.

- 1 მესხია შ., გვრიტიშვილი დ., დუმბაძე მ., სურგულაძე ა., თბილისის ისტორია, გვ. 17, თბ., 1958.
- 2 გიორგი მელიქიშვილი 100, გვ. 44.
- 3 როგორც გ. მელიქიშვილი წერს, 1961 წელს გამოცემულ „საქართველოს ისტორიის“ სახელმძღვანელოს ავტორთა შეთავაზებაზე,

აი, ასეთ ვითარებაში 1968 წელს ზ. ალექსიძემ გამოაქვეყნა „ეპისტოლეთა ნიგნი“, რომელშიც 606-607 წლით დათარიღებულ ქართლისა და სომხეთის კათალიკოსთა მიმოწერაში, ქართლის მმართველთა შორის პირველ ადგილზე კახეთის მთავარი ადარნასეა დასახელებული, სტეფანოზ I კი საერთოდ არ იხსენიება. როგორც ითქვა, ამ ცნობაზე დაყრდნობით მიუთითა ზ. ალექსიძემ 604 წელს ქართლის ერისმთავრის ტახტიდან სტეფანოზ I-ის გადაყენებისა და ადარნასეს დასმის შესახებ, ხოლო 614-616 წლიდან ისევ სტეფანოზ I-ის გაერისმთავრებაზე.

შ. მესხიასა და ვ. გუჩუას მიერ შედგენილი სახელმძღვანელო წლების განმავლობაში გამოიყენებოდა საქართველოს საშუალო სკოლებში. 1988 წელს ისევ ვ. გუჩუას, შ. მესხიას, ასევე მ. ლორთქიფანიძისა და ნ. ასათიანის თანაავტორობით გამოიცა „საქართველოს ისტორია“ 8-9 კლასებისათვის. მასში, როგორც წინამორბედ გამოცემებში, თბილისის დაცვაში სტეფანოზ I-ის მონაწილეობისა და ტრაგიკული დაღუპვის შესახებ არაფერია ნათქვამი (გვ. 84-85). სტეფანოზ I არ იხსენიება ბატონ გ. მელიქიშვილის მიერ შედგენილ „საქართველოს ისტორიის“ საკითხავ ნიგნშიც (გვ. 73-74, თბ., 1980).

1988 წელს გამოცემულ „საქართველოს ისტორიის“ სასკოლო სახელმძღვანელოს ავტორებად თუ უფრო ადრე გარდაცვლილი ბატონი შოთა მესხია და ბატონი ვიქტორ გუჩუა დარჩნენ, 1993 წელს გამოცემულ, VIII კლასისთვის განკუთვნილ „საქართველოს ისტორიის“ ავტორებად მხოლოდ ნ. ასათიანი და მ. ლორთქიფანიძე მოგვევლინენ. უნდა გვეფიქრა, რომ ისინი სტეფანოზ I-სადმი დამოკიდებულებაში ძველ ტრადიციას დაძლევენ, მაგრამ არა. სტეფანოზის მიმართ მასში ძველი მიდგომა გვაქვს (გვ.

ამ ნიგნის რედაქტორი ყოფილიყო, მან უარი თქვა.. „როცა ვნახე, თუ როგორ იყო გაკეთებული, უარი ვუთხარი... შემდეგ ამ სახელმძღვანელომ, – დასძენს ბატონი გიორგი, – სრულიად გამოდევნა ჩვენი სახელმძღვანელო“ (იქვე).

84-85). ასე გრძელდება დღემდე; იხ. გიორგი გაფრინდაშვილი, საქართველოსა და მსოფლიოს ისტორია. სრული კურსი და ტექსტები სასკოლო და სააბიტურიენტო გამოცდებისათვის, გვ. 75-76, თბ., 2011; ამავე წიგნის 2014 წლის გამოცემაში „ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობის...“ აღწერისას, როცა „თბილისის აღებაზე“ საუბარი, სტეფანოზ I არ იხსენიება (ცხადია, არც მის მოწამებრივ სიკვდილზეა რაიმე თქმული), მაგრამ იგი „მნიშვნელოვანი თარიღების“ ჩამონათვალში ასეა დასახელებული: „591-604/5 სტეფანოზ I, ქართლის ერისმთავარი“ (გვ. 75-76). 627-628 წლების ამბების თხრობისას სტეფანოზ I არ იხსენიება ამ წიგნის მეშვიდე შევსებულ გამოცემაშიც (თბ. 2019). მასში იმპერატორ ჰერაკლეს მოკავშირეებად ისევ ხაზარებია დასახელებული და ჰერაკლეს მიერ ქტესიფონთან ერთად ქ. ნინევიის აღებაზეა მითითება (გვ. 70-71), რაც უხეში შეცდომაა.

628 წლის 12 დეკემბერს ჰერაკლემ ნინევიის ნაქალაქართან გაიმარჯვა და ქტესიფონისაკენ გაემართა, მაგრამ ხოსრო II მისმა ძემ კავადმა მოკლა და ჰერაკლეს ზავი შესთავაზა (იხ. გოილაძე ვ., ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობები. ქსე, ტ. 11, გვ. 627, თბ., 1987). ასე რომ, ჰერაკლეს ქტესიფონი არ აუღია, ნინევია იმ დროისათვის კი ნაქალაქარი იყო.

ამ თხრობის გაცნობის შემდეგ მკითხველს ისეთი შთაბეჭდილება არ უნდა დარჩეს, თითქოს საქართველოს ისტორიის ეს ავტორები სტეფანოზ I-ის მოწამებრივ სიკვდილს ქართველ ახალგაზრდობას საგანგებოდ უმაღავენ, არა, ისინი ტრადიციულად მიღებულ სქემას უკრიტიკოდ იმეორებენ და უნებლიედ საქართველოს ისტორიის არარეალური დეტალების დამკვიდრებას უწყობენ ხელს.

2. ვახსამუსეს გაეჩისმთავრება

ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში მიღწეული ახალი შედეგების გათვალისწინებას ისახავდა მიზნად XX ს-ის 60-იანი წლების შუახანებიდან „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ (სინ-ის) რეატიმეულის შესაქმნელად დაწყებული მუშაობა. 1970 წელს გამოიცა ავტორთა კოლექტივის მიერ დანერილი „ნარკვევების“ პირველი ტომი (რედაქტორი აკად. გ. მელიქიშვილი), ხოლო 1973 წელს მეორე ტომი (რედაქტორი, პროფ. შ. მესხია), რომელშიც ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთის ავტორი ა. ბოგვერაძეა. მან სწორედ ამ გამოცემაში პირველად მიუთითა 614 წლიდან ვარსამუსეს ერისმთავრობის შესახებ.

როცა ა. ბოგვერაძემ 1973 წელს გამოცემულ სინ-ის მეორე ტომში 614 წლიდან ვარსამუსეს ქართლის ერისმთავრობის შესახებ მიუთითა, უკვე კარგა ხნის ისტორია ჰქონდა თვალსაზრისს, რომ ვარსამუსე შეიძლებოდა ქართლის ერისმთავარი ყოფილიყო. როგორც ახლა გავარკვევ, ასეთი ვარაუდი ივ. ჯავახიშვილმა „ქართველი ერის ისტორიის“ (წიგნი I, II) 1913 წლის გამოცემაში გამოთქვა¹. დიახ, ეს მხოლოდ ვარაუდი იყო, ამიტომ, იქვე VII ს-ის დამდეგის ქართლის მმართველთა ჩამოთვლისას, ვარსამუსე აღარ ახსენა. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით, „VII ს-ის დამდეგს აღმოსავლეთი საქართველო კვლავ შეერთებულა და ისევ სპარსთა ბატონობის ქვეშ ყოფილა. ტფილისში სპარსეთის მეფის მარზპანი იჯდა, რომელსაც, ვითარცა შაჰის წარმომადგენელს, აღმოსავლეთ საქართველო ემორჩილებოდა, ხოლო შინაური საქმეების მართვა-გამგეობა დიდებულ აზნაურთა ხელთ იყო. მაშასადამე, – დასძენს ივ. ჯავახიშვილი, – მეშვიდე საუკუნის დამდეგს იბერიის შინაურ საქმეებს განაგებდნენ და მართავდნენ როგორც კირიონ და აბრამ კათალიკოსთა მიმონერიდან ჩანს,

¹ ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, წიგნი პირველი და მეორე. გვ. 219, ტფ., 1913.

მთავარნი: ადარნერსე, არშუშა, ვაჰანი და ბუზმიჰრი და სხვა წარჩინებულები”¹.

VII ს-ის დამდეგისათვის ივ. ჯავახიშვილმა ქართლის მმართველებად მხოლოდ „ეპისტოლეთა წიგნში“ მოხსენიებული პირები რომ დაასახელა და სტეფანოზ I არ ახსენა, მართალია, ეს უკვე ძველ ქართულ წყაროთა მონაცემების მიმართ იმხანად ახლად დამკვიდრებული ჰიპერკრიტიციზმის გამოვლინება იყო, მაგრამ, როგორც ვხედავთ, ივ. ჯავახიშვილის თხრობა ქართლის ერისმთავრად ვარსამუსეს მისაჩნევად არავითარ საფუძველს არ იძლეოდა.

ივ. ჯავახიშვილის გარდაცვალების შემდეგ „ქართველი ერის ისტორიის“ 1951 წლის გამოცემაში ვარსამუსეს ერისმთავრობის შესახებ ვარაუდმა, გარკვეულწილად, მტკიცებითი ხასიათი მიიღო (იხ. ქვემოთ). ეს ტექსტი განმეორდა, „ქართველი ერის ისტორიის“ (წ. I) როგორც 1960, ისე 1979 წლების გამოცემებში. სხვა ფაქტორებთან ერთად, „ქართველი ერის ისტორიაში“ (წ. I) ვარსამუსეს შესახებ წარმოდგენილმა ახალმა – მტკიცებითმა თვალსაზრისმა, ცხადია, გარკვეული გავლენა იქონია ა. ბოგვერაძეზე და მან თეოფანე ჟამთააღმწერლის თხზულების ქართულ თარგმანზე (გეორგიკა, ტ. IV, ნაწ. I) დაყრდნობით 614 წლიდან ვარსამუსე ქართლის ერისმთავრად მიიჩნია.

სანამ ამ „სიახლეს“ ა. ბოგვერაძე ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში შემოიტანდა, ვარსამუსეს შესახებ „გეორგიკის“ IV ტომში (ნაწ. I) არსებული ტექსტი თეოფანეს თხზულების დედანის ენაზე თუ არა, რომელიმე უცხოენოვან – თუნდაც რუსულ თარგმანში რომ გადაემონებინა, ქართულ ისტორიოგრაფიას ვარსამუსეს ერისმთავრობის შესახებ დღემდე დაუძლველი პრობლემა არ ექნებოდა. ასევე აღვნიშნავ: ირანელთა მხარეზე მეტრძოლი ვარსამუსე 628 წლის შემოდგომაზე, თურქთა მიერ თბილისისაღებისას კიარიქნადატყვევებული, იგიბიზანტიელებმა

¹ იქვე, გვ. 215.

627 წლის 12 დეკემბერს ქ. ნინევიის ნანგრევებთან (ახლანდ. ჩრდ. ერაყში) ბრძოლაში დაატყვევეს. აქედან გამომდინარე, მეტი პასუხისმგებლობა უნდა გამოეჩინათ იმ მეცნიერებსაც, რომლებიც ა. ბოგვერაძის მტკიცებას ვარსამუსეს ქართლის ერისმთავრობის შესახებ თითქმის უკრიტიკოდ იმეორებენ (იხ. ქვემოთ).

თეოფანე ჟამთააღმწერლის თხზულების რუსული თარგმანი 1884 წელს გამოიცა, 1889 წელს გამოქვეყნდა პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის ნევრ-კორესპონდენტი დ. ბაქრაძის „ისტორია საქართველოსი“ (უძველესი დროიდან მე-10 ს. დასასრულამდე). საქართველოს ძველი ისტორიის გადმოცემისას, მიუხედავად იმისა, რომ დ. ბაქრაძე ქართულთან ერთად უცხოენოვან ავტორთა თხზულებებსა და გამოკვლევებს იყენებს, მას თეოფანეს ჩვენთვის საინტერესო ცნობისათვის ყურადღება არ მიუქცევია, მაგრამ მან რატომ გაიზიარა სტეფანოზ I-ის ზეობის ვახუშტისეული დათარიღება – 600-619 წელი¹, გაუგებარია. რადგან თვით ვახუშტი ბატონიშვილი სტეფანოზ I-ს იმპერატორ ჰერაკლეს ქართლში ლაშქრობისას თბილისის დამცველთა შორის ასახელებს², დ. ბაქრაძის მიერ სტეფანოზ I-ის ერისმთავრობის ბოლო თარიღად 619 წლის მითითება უცნაურად მეჩვენება. ისეთმა მკვლევარმა, როგორიც დ. ბაქრაძე იყო, ვახუშტისეული თარიღი რატომ გაიმეორა უკრიტიკოდ, ძნელი ასახსნელია. ფაქტი ისაა, რომ სტეფანოზ I-ის ერისმთავრობის ბოლო თარიღის შესახებ გაუგებრობას ჯერ კიდევ XVIII ს-ის შუახანებში ჩაეყარა საფუძველი. ამის შემდეგ აკად. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვები –

¹ ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ; ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 121-122, თბ., 1973.

² ბაქრაძე დ., ისტორია საქართველოსი (უძველესი დროიდან მე-10 ს. დასასრულამდე), გვ. 191, ტფ., 1889.

„ეს ქართველი მთავარი (იგულისხმება ვარსამუსე – ვ. გ.) ტყვედ წაუყვანიათ 618 წ. ჰერაკლე კეისრისა და რაჭადის სპარსეთში ომის დროს“¹, საკითხს სხვაგვარად აყენებს. სანამ ვახუშტის თხრობას ვნახავდი, ბატონი ივანეს მიერ ვარსამუსეს დატყვევების თარიღად მითითებული 618 წელი კორექტურად მიმაჩნდა. იგი ვარსამუსეს დატყვევებაზე ხომ 627 წლის ამბების აღწერისას წერს².

ახლა, როცა გამოსაცემად ვამზადებ მონოგრაფიას „ქართლის სასანიანთა ხანაში“ – „ქართლის სამეფო III ს-ის 20-იანი წლებიდან VIII-ის 30-იანი წლების დასასრულამდე“ (ურთიერთობა სასანიანთა ირანთან და რომი-ბიზანტიასთან) და მასში ერთ-ერთი თავი სტეფანოზ I-ის ერისმთავრობასა და ქართლში ბიზანტიელთა და თურქთა ერთობლივ ლაშქრობას ეხება, დამაინტერესა 1979 წლიდან³ 40 წლის გასვლის შემდეგ, სტეფანოზ I-ის მიმართ საქართველოს სამოციქულო ეკლესიამ მაინც ხომ არ შეიცვალა მიდგომა და ქვეყნისათვის მონამეობრივი სიკვდილით დასჯილი

¹ ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 219, ტფ., 1913.

² იქვე. ამ გამოკვლევაზე მუშაობისას ხელახლა ჩავიხედე თეოფანე ჟამთააღმწერლის თხზულების რუსულ თარგმანში და თეოფანე სწორედ 618 წლის ქვეშ მოგვითხრობს თურქთა მიერ თბილისის აღებასთან დაკავშირებულ ამბებს (იხ. *Летопись византийца Феофана от Диоклетиана до царей Михаила и сына его Феофилакта*. Перевод с греческого В. И. Оболенского и Ф. А. Терновского, М., 1884, გვ. 236). ცხადი გახდა, ივ. ჯავახიშვილის ქართველი ერის ისტორიაში (ნიგნი I) 618 წელი მისგან მომდინარეობს. რაც შეეხება ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებაში არსებულ მითითებას. (619 წელი), მისი წარმომავლობა ჩემთვის უცნობია. შეიძლება ისიც თეოფანედან მოდის.

³ ამ წლის ბოლოს დავასრულე საკანდიდატო დისერტაციის ტექსტზე მუშაობა, სადაც, როგორც ითქვა, გარკვეული ნაწილი სტეფანოზ I-ის ერისმთავრობის საკითხს ეხება.

ქართლის ერისმთავარი ქართულმა ეკლესიამ წმინდანად ხომ არ შერაცხა?

ასეთი კითხვით წმინდა სინოდის წევრს, მანგლისისა და თეთრი წყაროს ეპარქიის მიტროპოლიტს, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორიის ცნობილ მკვლევარს მეუფე ანანია ჯაფარიძეს მივმართე. მეუფე ანანიაშვიტ სტეფანოზ I-ის ურწმუნოება გაიხსენა და მითხრა: თუ დავასაბუთებდი, რატომ უნდა შერაცხა საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის წმინდა სინოდს სტეფანოზ I წმინდანად და დასაბუთებას მხარდამჭერ პირთა ხელმოწერა დაერთებოდა, წმინდა სინოდი სტეფანოზ I-ის შესახებ იმსჯელებდა.

2019 წლის 1 მარტს თსუ ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში ვარსამუსესა და სტეფანოზ I-ის პრობლემებთან დაკავშირებით მოხსენება წავიკითხე და ამის შემდეგ გადავწყვიტე, ეს პრობლემა ფართო მკითხველისთვის გამეცნო, მასზე ცალკე ნაშრომი შემექმნა.

როგორც ვნახეთ, სტეფანოზ I-ის თავდადებაზე თხრობა არაა საქართველოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოებში. ამის შემდეგ დავინტერესდი, სტეფანოზ I-ის პიროვნება როგორ იყო წარმოდგენილი უმაღლესი სასწავლებლებისათვის განკუთვნილ საქართველოს ისტორიის სალექციო კურსებში. სტეფანოზ I-ის ღვაწლზე, სამწუხაროდ, მათშიც იგივე მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე.

სტეფანოზ I-ის პიროვნებისა და თავგანწირვის დაუფასებლობა, როგორც ითქვა, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკის ცნობებისადმი გადამეტებულმა ნდობამ და XX ს-ის დამდეგიდან ძველი ქართული წყაროების მონაცემთა მიმართ დანერგილმა პიპერკრიტიკულმა მიდგომამ განაპირობა. პეტერბურგის უნივერსიტეტში, საერთოდ, რუსეთის უმაღლეს სასწავლო ცენტრებში, საქართველოს ისტორიის ამსახველი ძველი წყაროებისადმი უნდობლობა – ედუარდ ეიხვალდის (1795-1876), ო. სენკოვსკის (1800-1858), ვ. ლანგლუას, ქ. პატკანოვის, ვ. მილერის, ვ. ბოლო-

ტოვისა და სხვათა გამოსვლების შედეგად დაინერგა¹. ეს ის დრო იყო, როცა რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში არაერთი ქართველი ახალგაზრდა (ს. კაკაბაძე², ივ. ჯავახიშვილი და სხვანი) უმაღლეს განათლებას ეუფლებოდა. ძველი ქართული წყაროების მიმართ რუსეთის მეცნიერთა შოვინისტურმა მიდგომამ იმდენად დიდი გავლენა მოახდინა ახალგაზრდა მკვლევრებზე, რომ ივ. ჯავახიშვილმა ძველი ქართული წყაროების მიმართ „მომეტებულად კრიტიკული მიდგომა დანერგა“³. ქართული წყაროს ცნობა, თუ იგი უცხოენოვანი წყაროს მონაცემებით არ იყო დადასტურებული. თითქმის მიუღებლად გამოცხადდა. საქმე იქამდე მივიდა, რომ ბატონმა ივანემ ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფის – მირიანის შესახებ „მეფეთა ცხოვრებისა“ და „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკის ცნობებიც კი უარყო. ქართლის პირველ ქრისტიან მეფედ ვ. ბოლტოვის კვალდაკვალ პეტრე იბერის ასურულ „ცხოვრებაში“ ქართლის პირველ ქრისტიან მეფედ დასახელებული ბაკური მიიჩნია⁴. გასული საუკუნის 70-იან წლებში ბ. ივანეს ასეთი თვალსაზრისის დასაბუთება პროფ. გ. გოზალიშვილმა სცადა⁵.

¹ გოილაძე ვ., ვახტანგ გორგასალი და მისი ისტორიკოსი, თავი, I, თბ., 1991.

² თ. ჟორდანიას მითითებამ ვახტანგ გორგასლის „მემატიანე თანამედროვე უნდა იყოს და თვით-მხილველი მოთხრობილისა“-ო (ქრონიკები, I, გვ. XXXIV-XXXV, ტფ., 1892), 1912 წელს გამოცემულ ნაშრომში ს. კაკაბაძის მძაფრი კრიტიკა გამოიწვია. Какабадзе С., О древнегрузинских летописцах XI-го столетия. Тифлис, 1912, გვ. 19.

³ ლორთქიფანიძე მ., რედაქტორისაგან. ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა. ნ. I, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა (V-XVIII სს.), თბზ. ტ. VIII, გვ. 13, თბ., 1977.

⁴ ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, I, თბზ., ტ. I, გვ. 262, თბ., 1979.

⁵ გოზალიშვილი გ., ქართლის მოქცევის პრობლემა და ბაკური, თბ., 1974.

მანამდე კი VI-VII ს-ების მიჯნაზე მოღვაწე ქართლის ერის-
მთავართა ურთიერთმიმართების საკითხში ზემომითითებული
„სიახლე“ გაცხადდა. როგორც ითქვა, 1968 წელს პროფ. ზ. ალექ-
სიძე სტეფანოზ I-ის შესახებ ძველ ქართულ წყაროთა მონა-
ცემებს ბოლომდე არ ენდო და, „ეპისტოლეთა წიგნის“ ცნობაზე
დაყრდნობით, 604 წლიდან ქართლის ერისმთავრის ტახტიდან
სტეფანოზ I-ის გადაყენებისა და ადარნასეს გაერისმთავრების
შესახებ მიუთითა. მისი ასეთი ნაბიჯი მეცნიერული სიახლისადმი
სწრაფვა იყო თუ ძველ ქართულ წყაროთა მონაცემებისადმი ჰი-
ერკრიტიკული მიდგომის შედეგი, ძნელი სათქმელია. თუმცა,
ეს ჯერ კიდევ ის დრო იყო, როცა ივ. ჯავახიშვილის შემდგომი
თაობის ის წარმომადგენლები, რომლებიც საქართველოს ძველ
ისტორიას იკვლევდნენ (პროფ. ნ. ლომოური, ლ. ჯანაშია, ა. ბო-
გვერაძე და სხვანი) ძალას არ იშურებდნენ, ძველი ქართული
წყაროების ღირსება რუსი შოვინისტი მეცნიერების გამონათ-
ქვამებით შეემკოთ¹. მიუხედავად იმისა, რომ ჩემ გამოკვლე-
ვებში ძველ ქართულ წყაროთა, უპირველეს ყოვლისა, ჯუან-
შერის ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრების“ არაერთი ცნობის
რეალურობა დადასტურდა², აღიარებული იქნა ჩვენ წყაროები-
სადმი ჰიპერკრიტიკული მიდგომის გადამეტება³, ზოგი მკვლე-
ვრის გამაქიქებელი მიდგომა ძველ ქართულ წყაროების მონა-
ცემებისადმი ისევ გრძელდება. როგორც აღენიშნე, XXI საუკუნის
დამდეგსაც ნ. შოშიაშვილმა „ქართული წყაროს“ (ჯუანშერის
გამგრძელებლის) ერთი მონაკვეთის ცნობები სტეფანოზ I-ზე
ოთხჯერ უარყო (იხ. ქვემოთ).

¹ გოილაძე ვ., ვახტანგ გორგასალი და მისი ისტორიკოსი, გვ. 19-25.

² იქვე, თავი V და სხვები.

³ ლორთქიფანიძე მ., რედაქტორისაგან..., გვ. 13.

3. სტეფანოზ I და ადახნასე

ქვემოთ მინდა მკითხველის ყურადღება ქართლის ერისმთავრის სტეფანოზ I ბაგრატიონის პიროვნებისადმი ჩვენი მეცნიერების მიდგომის ერთ დეტალზეც მივაპყრო. სტეფანოზ I, მართალია, იმის ღირსი არ გახადეს, მის თავგანწირვაზე საქართველოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოებსა და უმაღლესი სასწავლებლების საქართველოს ისტორიის სალექციო კურსებში სათანადო თხრობა ყოფილიყო (მის წმინდანად შერაცხვაზე აღარაფერს ვამბობ), მაგრამ, სამაგიეროდ, მოხდა საოცრება, ჩვენმა მეცნიერებმა კიდევ ერთხელ არ დაუჯერეს ძველ ქართულ წყაროთა მონაცემებს და სტეფანოზ I ბაგრატიონის ძედ და მემკვიდრედ სულ სხვა დინასტიის – ფარნავაზიანთა სამეფო სახლის წარმომადგენელი ადარნასე გამოაცხადეს¹ („მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკა სტეფანოზ I-ის შთამომავლებად სულ სხვა პირებს ასახელებს²). ამ „სიახლემ“, თავის მხრივ, VII ს-ის ქართლის ერისმთავართა რიგში დიდი გაუგებრობა გამოიწვია³. ბაგრატიონთა სახლის ერისმთავრების

¹ სტეფანოზ I ბაგრატიონის შესახებ „სიახლეთა“ შექმნა აღნიშნულით არ დასრულებულა. ა. ბოგვერაძის კვალდაკვალ მ. სანაძემ იგი 603/606 წწ. შორის გარდაცვლილად გამოაცხადა და ქართლის ერისმთავრის ტახტზე მის შვილად მიჩნეული ადარნასე დასვა. იხ. სანაძე მ., ქართველთა ცხოვრება, წიგნი III. ქართლის მეფეებისა და პატრიკიოსების ქრონოლოგია, გვ. 411, თბ., 2016,

² „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, გვ. 327.

³ მას შემდეგ, რაც აკად. ნ. ბერძენიშვილმა, მისი თქმით, „მოქცევიდან“ მომდინარე ჯუანშერის თხზულებაში არსებული ის ცნობა, რომლის თანახმად, მირი და არჩილი სტეფანოზ II-ის ძეები იყვნენ, „აშკარა შეუსაბამობად მიიჩნია და ტექსტში ასნლოვან ხარვეზზე მიუთითა (სის, IX, გვ. 113), ა. ბოგვერაძემ სტეფანოზ II ფარნავაზიანი სტეფანოზ III ბაგრატიონთან გააიგივა. ასეთი გაიგივება მისაღები

მიმართ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკის ავტორისა და სუმბატ დავითის ძის თხრობათა ტენდენციურ მიდგომას, როგორც ითქვა, ჯერ კიდევ. აკად. ნ. ბერძენიშვილმა მიაქცია ყურადღება. იგი იძულებული გახდა, XI ს-ის ავტორის – სუმბატ დავითის ძის მიმართ მიეთითებინა: „სუმბატი აკონინებს“. „მოქცევაჲს“ ცნობებს უთანხმებს ბაგრატიონთა საგვარეულოს გადმოცემებს¹. ძველი ქართული წყაროების ცნობათა ასეთი გონიერული ანალიზის მიუხედავად, მათდამი ჰიპერკრიტიკულ მიდგომაზე ბატონ ნიკოს უარი არ უთქვამს. აქვე უნდა აღვნიშნო: „საქართველოს ისტორიის“ მაკეტისათვის (1956 წ.) და „საქართველოს ისტორიის“ დამხმარე სახელმძღვანელოსათვის (1958 წ.) VI-VII საუკუნეების ისტორიის ამსახველი ზოგიერთი ნაწილი ბატონმა ნიკომ 1946 წელს გამოქვეყნებული სახელმძღვანელოდან წარადგინა, ეს ამ ეპოქის ამსახველი ქართული წყაროების მონაცემებისადმი უნდობლობით თუ VI-VII ს-ების მიჯნაზე მოღვაწე ქართლის ერისმთავართა ურთიერთმიმართებაში გაურკვეველობით იყო გამოწვეული, ძნელი სათქმელია (სის IX ტომიდან მოტანილი ზემომოყვანილი დასკვნების გასაჯაროებისგან მან ან თავი შეიკავა, ან ასეთ დასკვნამდე უფრო გვიან მივიდა). ფაქტი ისაა, რომ 1958 წელს გამოცემულ საქართველოს ისტორიის დამხმარე სახელმძღვანელოში VI ს-ის საქართველოს ისტორია, ისევ 1946 წელს აკად. ს. ჯანაშიას რედაქტორობით გამოცემული საქართველოს ისტორიიდანაა შეტანილი და დაახლ. 2 გვერდზეა წარმოდგენილი.

აღმოჩნდა აკად. დ. მუსხელიშვილისა და მ. სანაძის მხრივ, რის შედეგადაც ქართლის ისტორიის ამ მონაკვეთის ისტორიაც გაუგებრობაში მოექცა. ამ საკითხზე დეტალურად იხ. გოილაძე ვ., რატომ გადავიდა ქართლის ერისმთავარი სტეფანოზ II ოჯახით ეგრისში? იეიშ, VIII, თბ., 2008.

¹ ბერძენიშვილი ნ., [სუმბატ დავითის ძე], სის, IX, გვ. 109.

4. ადარნასე ფახნავაზიანის პირობებები. ჰიპოთეზები იმის შესახებ, რომ ადარნასე

როცა ისტორიული პირობების შესახებ რაიმე ცნობა გვაინტერესებს, უპირველეს ყოვლისა, საცნობარო ლიტერატურაში ვიხედებით. ვნახოთ, როგორაა წარმოდგენილი ადარნასე I „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“. სტატიის ავტორი ა. ბოგვერაძე წერს: „ადარნასე ქართლის ერისმთავარი იყო VII ს-ის პირველ ნახევარში, უფლისწულობაში „ვიპატოსი“. საგარეო და სარწმუნოებრივი პოლიტიკით ბიზანტიური ორიენტაციისა იყო. მის დროს მოხდა საეკლესიო განხეთქილება ქართლსა და სომხეთს შორის (607-608). ადარნასეს პოლიტიკური გეზი ქართლში ირანელთა ბატონობის დროსაც არ შეუცვლია, რის გამო ერისმთავრობა დაკარგა. პერაკლე კეისრის ლაშქრობათა შემდეგ ერისმთავრად აღადგინეს. ადარნასე მცხეთის ჯვრის ერთ-ერთი აღმშენებელია“¹.

ამ წერილის წაკითხვისას საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის ისტორიაში გაცნობიერებული პირი მაშინვე მიხვდება: ის ცნობები, რომლებიც ადარნასეს შესახებ ძველ ქართულ და სომხურ საისტორიო წყაროებშია, მასში ნაკლულადაა წარმოდგენილი. „ქართული წყაროდან“ ჩვენ ხომ კარგად ვიცით, ვისი ძე იყო ადარნასე და რომელ დინასტიას განეკუთვნებოდა, ასეთი ცნობების მითითება კი აუცილებელი მოთხოვნაა საენციკლოპედიო სტატიისათვის. ალბათ, ეს მოთხოვნები გაითვალისწინა ა. ბოგვერაძემ და 1997 წელს გამოცემულ ენციკლოპედია „საქართველოს“ პირველ ტომში ადარნასეს შესახებ სტატია საკმაოდ სრულადაა წარმოდგენილი. მასში უთითებს: „ადარნასე სტეფანოზ ერისმთავრის ძე იყო, იგი შეცვლილ პოლიტიკურ ვითარებაშიც ცდილობდა, გაეტარებინა მამამისის პრობიზანტიური საგარეო და სარწმუნოებრივი გეზი“-ო², მაგ-

¹ ბოგვერაძე ა., ადარნასე, ქსე, I, გვ. 85, თბ., 1975.

² ბოგვერაძე ა., ადარნასე, საქართველო, ენციკლოპედია, 1, გვ. 49, თბ., 1997.

რამ რომელ დინასტიას განეკუთვნებოდნენ ადარნასე და მის მამად დასახელებული სტეფანოზ I, ეს მკითხველს საძიებლად დაუტოვა. რაც მთავარია, ახლა დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას: ა. ბოგვერაძე ადარნასეს რომ სტეფანოზ I-ის ძედ აცხადებს, მკითხველი შეცდომაში შეყავს.

როცა ა. ბოგვერაძე ქართული ენიციკლოპედიის ახალი გამოცემის პირველი ტომისათვის ადარნასეზე წერილს წერდა, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ პიროვნების წარმომავლობის შესახებ ორი განსხვავებული თვალსაზრისი არსებობდა: აკად. გ. ჩუბინაშვილისა, რომელიც მცხეთის ჯვრის ტაძრის პოსტამენტის წარწერის საექვო აღდგენას, მეორე კი აკად. ზ. ალექსიძისა, რომელიც ამ საექვო ნაკითხვას უარყოფდა და წარწერის ნაკლული ადგილის, ჩემი აზრით, სწორ აღდგენას და ძველ ქართულ წყაროთა მონაცემების ანალიზს ემყარებოდა.

როგორც ა. ბოგვერაძისათვის, ისე იმ მკვლევართათვის, რომლებიც ადარნასეს სტეფანოზ I-ის ძედ თვლიდნენ და ახლაც თვლიან, პრობლემა „ქართული წყაროს“ (ჯუანშერის გამგრძელებლის) ცნობებისადმი უნდობლობა იყო და არის, რაც, ცხადია, ჰიპერკრიტიციზმის გამოვლინებაა. სწორედ ძველი ქართული წყაროების მიმართ ჰიპერკრიტიკული მიდგომის აღმავლობის პირობებში პროფ. ზ. ალექსიძე ენდო „ქართული წყაროს“ ცნობებს და მიუთითა: „ქართლის ცხოვრებაში“ სტეფანოზ I-ის „ურწმუნოდ“ გამოცხადება მის ანტიქრისტიანობაზე კი არ მიუთითებს, არამედ – ანტიქალკედონიტობაზე. ამიტომ, სტეფანოზ I შეიძლებოდა ყოფილიყო (და არის კიდევაც) მცხეთის ჯვრის ქტიტორი. ადარნასე ერისთავი არ არის სტეფანოზის ძმა (ადარნასე, დემეტრე და სტეფანოზი ძმებად გ. ჩუბინაშვილსა და ვ. ჯობაძეს მიაჩნდა – ვ. გ.) ან მისი გვარის წარმომადგენელი. იგი გამოსახულია ჯვრის ბარელიეფზე სტეფანოზთან და დემეტრესთან ერთად იმიტომ, რომ მცხეთის ჯვარს აშენებს „ყოველი ქართლი“ ქართლისა და კახეთის საზღვარზე“¹.

¹ ეპისტოლეთანიგნი, გვ. 251, შენ. 188. ეპისტოლეთანიგნი ადარნასეს

ძველი ქართული წყაროების მიმართ ჰიპერკრიტიკული მიდგომა, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკისა და სუმბატ დავითის ძის ცნობები, რაც მთავარია, მცხეთის ჯვრის პოსტამენტის წარწერის ნაკლული ადგილის „სახლად“ აღდგენა ძირითადი საფუძველი გახდა, რათა სტეფანოზისა და ადარნასეს შესახებ „ქართული წყაროს“ მონაცემები და მათი ბატონი ზაზა ალექსიძისეული ინტერპრეტაცია უარეყოთ. როცა სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს მამა-შვილობის შესახებ თვალსაზრისი ყალიბდებოდა, ზ. ალექსიძის გარდა, საქართველოში იყვნენ გამოჩენილი მეცნიერები, რომლებიც სუმბატ დავითის ძის ცნობებს სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს შესახებ გადაკეთებულად თვლიდნენ. მაგალითად, როცა აკად. ე. თაყაიშვილმა ჯერ კიდევ 1949 წელს გამოცემულ ნაშრომში სუმბატ დავითის ძის თხზულების წყაროების ძიებისას „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკა სუმბატის ერთ-ერთ წყაროდ მიიჩნია, აღნიშნა: „ერისმთავართა სია სუმბატს თავის ქრონიკაში თავისებურად გადაუკეთებია: ქართლის მოქცევაში ყოველთვის როდია აღნიშნული თუ რომელი ერისთავი რომლის შვილია, ხოლო სუმბატს დაუწყია გუარამიდან და ყოველი მომდევნო ერისთავი წინამორბედის შვილად გამოუცხადებია“¹.

ამავე საკითხზე როდის გააკეთა თავისი ჩანაწერი აკად. ნ. ბერძენიშვილმა (გარდ. 1965 წ.), უცნობია, მაგრამ მისი თვალ-

(ატრნერსეს) შესახებ არსებული ცნობები მნიშვნელოვნად ავსებს მასზე ქართულ წყაროთა მონაცემებს, მაგრამ მ. ჩხარტიშვილის მტკიცებით, „ქართლის მესამე ერისმთავრი ადარნერსე“ და ეპისტოლეთა წიგნის ატრნერსე... მიუხედავად სახელთა სავარაუდო იგივეობისა, ერთი და იგივე პიროვნებანი არ არიან“, „ატრნერსე არის ქართლის მამასახლისი“ (იხ. მისი, „წმ. ევსტათი მცხეთელის მარტვილობა“ და VI-VII სს. საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის საკითხები. პოლემიკური ნარკვევი. გვ. 15-16, თბ., 2005). ამ „მიკვლევას“, ვფიქრობ, კომენტარი არ სჭირდება.

¹ თაყაიშვილი ე., სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა შესახებ, თბ., 1949, გვ. 13.

საზრისი, როგორც ვნახეთ, 1979 წელს „საქართველოს ისტორიის საკითხების“ მეცხრე ტომში გაცხადდა¹.

აკად. ნ. ბერძენიშვილის მეცხრე ტომის „მასალის ამოკრებაზე, დალაგებაზე და რედაქტირებაზე“ ქ-ნ დარეჯან მეგრელაძესთან ერთად სწორედ ა. ბოგვერაძემ იმუშავა. ამიტომ, ისმის კითხვა – რატომ არ გაითვალისწინა ა. ბოგვერაძემ თავისი მასწავლებლის აზრი, როცა ენციკლოპედია „საქართველოს“ პირველ ტომში გამოსაქვეყნებლად ადარნასეს შესახებ გავრცობილი და გადამუშავებული წერილი წარადგინა (რომელშიც ადარნასე ფარნავაზიანი სტეფანოზ I ბაგრატიონის შვილად გამოცხადდა)?

ჩემი ვარაუდით, ალბათ, იმიტომ, რომ იმ დროისათვის აკად. გ. ჩუბინაშვილიდან მომდინარე მტკიცებაზე (სტეფანოზ I ბაგრატიონი და ადარნასე ფარნავაზიანი გ. ჩუბინაშვილს ძმებად მიაჩნდა) დაყრდნობით, 1973 წელს გამოქვეყნებულ სინ II-ში ეს პიროვნებები უკვე მამა-შვილად ჰყავდა გამოცხადებული. ეს თვალსაზრისი გაიმეორა მან 1979 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში².

ამრიგად, ხელოვნებათმცოდნე აკადემიკოსის, ბატონ ნიკო ჩუბინაშვილისაგან (რომელსაც ძველი ქართული წყაროების კვლევა არ ევალეობდა), მომავალი თვალსაზრისი ადარნასე ფარნავაზიანისა და სტეფანოზ I-ის ერთი ოჯახისადმი მიკუთვნების შესახებ, რომელიც მცხეთის ჯვრის ტაძრის პოსტამენტის წარ-

¹ ბერძენიშვილი ნ., [სუმბატ დავითის ძე], გვ. 109, 113.

² ბოგვერაძე ა., ადრეფეოდალური, გვ. 274; მისივე, ქართლის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება IV-VIII საუკუნეებში, გვ. 88-89, თბ., 1979. ა. ბოგვერაძის ეს თვალსაზრისი აისახა სინ II-ის რუსულ თარგმანში. იხ. Раннефеодальные грузинские государства в VI-VIII вв. Очерки истории Грузии, т. II, Тбилиси, 1988, გვ. 164. სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს მამაშვილობის ამბავი უფრო ადრე აისახა რუსულენოვან სამეცნიერო ლიტერატურაში. იხ. Мурадян П., Армянская надпись Храма Джвари. ВОНАН АрмССР, 1968, #2, გვ. 66-67.

წერის ნაკლული ადგილის არასწორ აღდგენას ეყრდნობოდა, მისაღები გახდა არა მარტო ა. ბოგვერაძისათვის, არამედ ძველი ქართული წყაროების მონაცემებისადმი ჰიპერკრიტიკული მიდგომით გამორჩეული სხვა ისტორიკოსებისთვისაც. მათ, ამ მხრივ, ძველ ტრადიციასაც არ გაუნიეს ანგარიში. მხედველობაში მაქვს ის, რომ ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის ისეთმა წარმომადგენელმაც კი, როგორიც იყო დიდი გეოგრაფოსი და ისტორიკოსი ვახუშტი ბატონიშვილი (გარდ. 1757 წ.), სუმბატ დავითის ძის მიერ „ნაკონიებ“ ტექსტს ყურადღება არ მიაქცია და აღნიშნა: ადარნასე ხოსროვანია (ე.ი. ფარნავაზიანი – ვ. გ.), ხოლო სტეფანოზი – „გუარამ კურაპალატის“ ძე. დავით ნინასწარმეტყველის ნათესავის გუარამის ძის – სტეფანოზის მოკვლის შემდეგ მთავარი ქართლისა ადარნასე ბაკურის ძე იყო¹.

ფარნავაზიანთა და ბაგრატიონთა სახლების ერისმთავართა გამიჯვნის სურვილი ნითელ ზოლად გასდევს X-XI საუკუნეების ქართულ საისტორიო მწერლობას. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკის ყველა ვარიანტში და სუმბატ დავითის ძესთან ძირითადად თუ ბაგრატიონთა სახლის ერისმთავრებად მიჩნეული პირები არიან წარმოდგენილნი², „ქართულ წყაროსა“ და „მატიანე ქართლისას“ ტექსტში მხოლოდ სტეფანოზ II ფარნავაზიანის (ადარნასეს ძის) ძეების – მირის და არჩილის, ასევე იოვანე და ჯუანშერ ფარნავაზიანების შესახებაა მოთხრობილი³. აღნიშნულმა განაპირობა ის, რომ XVIII ს-ში „სწავლულ კაცთა“ კომისიამ „მატიანე ქართლისას“ ტექსტში ბაგრატიონთა სახლის ერისმთავრების შესახებ ჩანართი შეიტანა⁴.

¹ ბატონიშვილი ვახუშტი, დასახ. თხზ., გვ. 9, 122-123.

² „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ შატბერდის კრებული, გვ. 327; სუმბატ დავითის, დასახ. თხზ., გვ. 373-375.

³ ჯუანშერი დასახ. თხზ., გვ. 228-274; მატიანე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 250-251.

⁴ მატიანე ქართლისა, გვ. 252. გამოკვლევა ამ საკითხზე იხ. გოილაძე.

თუ ჯერ კიდევ XVIII ს-ის ქართველი სწავლული მოღვაწეები განასხვავებდნენ ერთმანეთისგან ძველ ქართულ წყაროებში არსებულ იმ ცნობებს, რომლებიც ბაგრატიონთა და ფარნავაზიანთა სახლების წარმომადგენლებს შეეხება, ახალ დროში რა მოხდა, ჩვენი მკვლევრები რატომ უარყოფენ ძველ ქართულ წყაროთა, ამ შემთხვევაში „ქართული წყაროს“ ცნობებს?

„დამნაშავე“ ამ წყაროს ცნობებისადმი უნდობლობაა. საყვედური ძირითადად ჯუანშერის თხზულებისადმი იყო მიმართული: 1912 წელს ჯუანშერის ცნობებისადმი ს. კაკაბაძის კრიტიკული გამოსვლის შემდეგ (იხ. ზემოთ, გვ. 30. შენ. 2), აკად. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვებს – „ჯუანშერს ვახტანგის ზღაპრული ისტორია აქვს დანერილი“, „ჯუანშერის თხზულება ვახტანგის დროის ისტორიისათვის, ზოგიერთ მცირეოდენ ცნობებს გარდა, თითქმის გამოუსადეგარი“¹ – მოჰყვა ქარიშხალი: „ბრძოლა ვახტანგ გორგასლანისა ხაკანთან და სხვადასხვა მტრებთან“,

„რომელსაც ისტორიაში ვერც ადგილს მოუძებნით და ვერც მიზეზს“ (კ. კეკელიძე²); ჯუანშერის „ნაწარმოები შექმნილია ხორენელის მიხედვით ქართულ ხალხურ გადმოცემათა ნიადაგზე“ (ნ. ბერძენიშვილი³); ჯუანშერის „თხზულება ნახევრად მხატვრული ნაწარმოებია“ (ლ. ჯანაშია⁴); ვახტანგის „ცხოვრება“ უფრო ზღაპრულ-ლეგენდური ხასიათის ნაწარმოებად უნდა ჩაითვალოს“

ქართლის ცხოვრების ერთი ჩანართის ცნობათა რეალურობისათვის. სპსის, IX, 2008.

ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, წიგნი I, თბ., 1960, გვ. 241; მისივე, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, ტფილისი, 1916, გვ. 134.

² კეკელიძე კ., ვახტანგ გორგასლანის ისტორიკოსი და მისი ისტორია, „ჩვენი მეცნიერება“, 1934, №4, გვ. 36-37.

³ ბერძენიშვილი ნ., [ლეონტი მროველი], სის, IX, თბ., 1979, გვ. 17.

⁴ ჯანაშია ლ., აღმოსავლეთ საქართველო (ქართლი) IV-V საუკუნეებში, სინ II, თბ., 1973, გვ. 90.

(ა. ბოგვერაძე¹): „ჯუანშერის თხზულებაში მრავლად გვხვდება უზუსტობანი, ანაქრონიზმები, მეფეთა რიგის აღრევა, მათი ნამოღვაწარის არასწორი გაშუქება“ (ნ. ლომოური²). აღნიშნულის შემდეგ თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, ჩემ მიერ „ქართულ წყაროდ“ მოხსენიებული ტექსტი, ოფიციალურად ჯუანშერის ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრების“ ნაწილად ითვლება³, ალბათ, მკითხველიც იფიქრებს, იმ მკვლევრების მიმართ, რომლებიც ფარნავაზიანთა სახლისადმი ადარნასეს კუთვნილებას უარყოფენ, თითქმის სასაყვედურო არაფერი არ უნდა გვექონდეს. მაგრამ ასეთი შეგონებები ჯუანშერისა და „ქართული წყაროს“ ავტორის მიმართ ძალზე გადამეტებულია. ჯუანშერის არაერთი ზღაპრულად მიჩნეული ცნობის (მათ შორის, ძალზე არარეალურად მიჩნეული აბაშეთის მდებარეობის შესახებ) რეალურობა დადასტურდა⁴. რაც შეეხება ჯუანშერისადმი მიკუთვნებულ „ქართულ წყაროს“, მასში დაჩი მეფის შთამომავალთა. კერძოდ, ადარნასეს შესახებ ასეთი ცნობებია: დაჩი მეფის შთამომავალი ბაკური (ა. ბოგვერაძის ათვლით, ბაკურ V) ქართლში მეფობის გაუქმებამდე (ე.ი. 537 წლამდე) გარდაიცვალა, „და დარჩეს შვილნი მისნი ნურილნი, რომელნი ვერ იპყრობდეს მეფობასა“. უმეფობის ხანაში „შვილნი ბაკურისანი დარჩეს მთიულეთსა კახეთისასა“, ხოლო ვახტანგ გორგასლის მეორე მეუღლის – ელენეს შთამომავალნი (ესენიც ფარნავაზიანები იყვნენ) „ნათესავნი მირდატისნი..., რომელნი

¹ ბოგვერაძე ა., ქართლის პოლიტიკური, გვ. 38.

² ლომოური ნ., თუმანიშვილი დ., ანდლულაძე ნ., საყვარელიძე თ., ბოლნისის სიონის საკითხისათვის, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1984, №3, გვ. 116-117; ლომოური ნ., საქართველოსა და ბიზანტიის ურთიერთობა V საუკუნეში, გვ. 30, 33, 47, თბ., 1989.

³ ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 204-244.

გოილაძე ვ., რომელი ქვეყანაა ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრების“ აბაშეთი? „მნათობი“, №7, 1984.; მისივე, ვახტანგ გორგასალი და მისი ისტორიკოსი, თავი XI.

მთავრობდეს კლარჯეთსა და ჯავახეთს, ... დარჩეს კლდეთა შინა კლარჯეთისათა. სხუა ყოველი ქართლი... დაიპყრეს სპარსთა და ჰბრძოდეს ბერძენთა"¹.

უმეფობა ქართლში დიდხანს არ გაგრძელებულა, დაახლ. 555 წელს ბიზანტიელთა მხარდაჭერითა და ქართლის დიდებულების მოწადინებით ქართული სახელმწიფოებრიობა აღდგა. „კეისარ-მან... მოსცა მეფედ დისნული მირდატისი, ვახტანგის ძისა ბერძენის ცოლისგან, რომელსა ერქუა გუარამ, რომელი მთავრობდა კლარჯეთს და ჯავახეთს“². „ესე გუარამ იყო დედით ხოსროიანი (ე.ი. ფარნავაზიანი – ვ. გ.) და მამით ბაგრატოანი“³. როცა მან ქართლის ერისთავთა მთავრის ტახტი დაიკავა, ბიზანტიელთაგან უკვე ნაბოძები ჰქონდა კურაპალატის ტიტული.

რაც შეეხება ტახტის ნამდვილ მემკვიდრეებს, „შვილნი ბაკურ მეფისანი, ნათესავნი დაჩისნი, ვახტანგის ძისანი, რომლისადა მიეცა მეფობა ვახტანგ მეფესა“, „იგინი დარჩეს კახეთს. და დაიპყრეს კუხეთი და ჰერეთი იორითგან, და დასხდეს უჯარმოს, და იყვნეს მორჩილებასა გუარამ კურაპალატისა“⁴. ასე დარჩნენ ტახტის გარეშე ბაკურ ფარნავაზიანის მემკვიდრეები.

დაახლ. 537 წელს, როცა ქართლში მეფობა გაუქმდა, ბაკურ მეფის შვილები – „ნურილნი“, ე.ი. მცირეწლოვანები იყვნენ. მათგან ჩვენ მხოლოდ ადარნასე ვიცით. რაც შეეხება ქართლის ერისმთავრის ტახტზე ასული გუარამის შთამომავლებს: VII ს-ის დამდეგს ქართლში შექმნილი რთული ვითარებისას, გუარამის ძე სტეფანოზი განუდგა ბიზანტიას და სპარსეთისკენ „მიიქცა“, ამიტომ ქართლში ბიზანტიის პოზიციების აღსადგენად მებრ-

¹ ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 217.

² იქვე, გვ. 218. ქართლის სახელმწიფოებრიობის აღდგენაზე დეტალურად იხ. გოილაძე ვ., VI ს-ში ქართლის ადგილობრივი სახელმწიფოებრიობის აღდგენის დათარიღებისათვის. „მაცნე“, ისტორიის... სერია, 1979, N1.

³ ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 218 (ჩანართი).

⁴ იქვე, გვ. 219.

ძოლი ბიზანტიის იმპერატორი ჰერაკლე (610-641 წწ.) იძულებული გახდა, უჯარმაში მჯდომ ადარნასე ფარნავაზიანს დაკავშირებოდა და 628 წლის შემოდგომაზე, თბილისის ალების შემდეგ, როცა თურქებმა სტეფანოზ I ბაგრატიონი სიკვდილით დასაჯეს, ერისმთავრის ტახტი ადარნასემ დაიკავა¹.

ადარნასე ფარნავაზიანი ბაკურ მეფის შვილი თუ შვილიშვილი იყო, ამას ახლა არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს. ფაქტი ის იყო, რომ ქართლის ერისმთავრის ტახტზე ფარნავაზიანთა სამეფო დინასტიის წარმომადგენელი – ადარნასე ავიდა, ფარნავაზიანებმა ხელისუფლება დაიბრუნეს.

ადარნასე არაერთხელ იხსენიება „ეპისტოლეთა ნიგნში“, ხოლო VII ს-ის სომეხი ავტორი მოვსეს კალანკატუაცი მას ალბანეთის მთავრის ჯუანშირის მეგობრად და ბიზანტიელთა მიერ სამმაგი ბიზანტიური ტიტულით დაჯილდოვებულად თვლის², რაც ბიზანტიის ხელისუფლებასთან მის ხანგრძლივ თანამშრომლობაზე მიუთითებს.

ადარნასეს გაერისმთავრების შემდეგ „შვილნი სტეფანოზისანი დარჩეს კლდეთა შინა კლარჯეთისათა, სხუა ყოველი ქართლი დაიპყრა ადარნასე ბაკურის ძემან მთავრობით, და მეფობისა სახელი ვერც მან იკადრა. და ერისთავნი იგი თვს-თვსსა საერისთოსა შინა მკვდრობდეს შეუცვალებლად, და მორჩილებდეს ადარნასე მთავარსა“³.

¹ იქვე, გვ. 225. შდრ., გოილაძე ვ., აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზა და საქართველო. გვ. 99, თბ., 1997. 628 წლის შემოდგომაზე ქართლის ერისმთავრის ტახტზე ასული ადარნასე რომ დაახლ. 537 წელს გარდაცვლილი ბაკურის ძე იყო, ამ მხრივ „ქართული წყაროს“ ცნობა, მართლაც, საეჭვო ჩანს (ნ. შოშიაშვილი). უფრო სწორი იქნება მას თუ ბაკურის შვილიშვილად ჩავთვლით.

² Мовсѣс Каланкатуаци, История страны Алуанк. Перевод с древнеармянского, предисловие и комментарий Ш. В. Смбатяна, Ереван, 1984, გვ. 97.

³ ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 226.

გავიდა ხანი, კლარჯეთში გახიზნულმა ბაგრატიონებმა 681-685 წლებში, ბიზანტიელთა მხარდაჭერით ისევ მოახერხეს ტახტის დაბრუნება. ადარნასე ფარნავაზიანის ძე სტეფანოზ II და მისი ორი ძე (მირი და არჩილი) იძულებულნი გახდნენ, ქართლი დაეტოვებინათ¹ და ეგრისში მათ კუთვნილ სამფლობელოში² გადასულიყვნენ. სტეფანოზ II-ის გარდაცვალებიდან³ კარგა ხნის შემდეგ, მის ძეს არჩილს ბიზანტიის იმპერატორმა ლეონ III ისაერიელმა 719 წელს სამფლობელოდ გადასცა ტერიტორია „კლისურიდან აღმართ ვიდრე შორაპნადმდე“ („დაემკვდრა ეგრისს ვიდრე შორაპნადმდე“). 731 წელს იგი ქართლში გადმოვიდა და დასახელებული ტერიტორიის სანაცვლოდ სტეფანოზ III ბაგრატიონისაგან სამართავად კახეთი მიიღო. იმიერიდან გარკვეული დროის მანძილზე ქართლს ბაგრატიონთა და ფარნავაზიანთა სახლების წარმომადგენლები მართავდნენ⁴.

აი, ეს თხრობაა უარყოფილი. გამოჩენილი ქართველი მეცნიერები არ აღიარებენ ადარნასე რომ ბაკურ მეფის ძე (ან შვილიშვილი) იყო. ადარნასე მათ ჯერ სტეფანოზ I-ს ძმად, შემდეგ ძედ გამოაცხადეს. ასეთი მტკიცებობას ისინი მცხეთის ჯვრის პოსტამენტის წარწერის საეჭვო აღდგენასა და მათივე

¹ გოილაძე ვ., რატომ გადავიდა, გვ. 82-85.

² ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 205 (ეს იყო ტერიტორია „ეგრის-წყალსა და კლისურას შუა“).

³ იქვე, გვ. 235. მირისა და არჩილის „მამა... გარდაცვალებულ იყო და დამარხულ ეგრსა შინა“. იმხანად დაპირისპირება ბაგრატიონებსა და ფარნავაზიანებს შორის იმდენად გამწვავებული იყო, რომ სტეფანოზ II-ის ძე მირი გულდანყვევით ამბობს: „ჟამთა ამათ ბოროტთა... მამაცა ჩუენი მოკუდა შფოთსა ამას შინა და ვერ წარვეცით იგი მცხეთას. წარსცენ ძუალნი მისნი და დაჰფლენ საყდარსა ქუთათისსა“ (იქვე, გვ. 241).

⁴ ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 241-244; გოილაძე ვ., რატომ გადავიდა, გვ. 85.

მიერ „უძველეს ეროვნულ მატრიანედ“ მიჩნეულ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკის მშრალ თხრობას ეყრდნობიან. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ამ „ქრონიკის“ ტექსტის ბოლო ნაწილი თვით „ქართული წყაროდან“ არის „გამოკრებილი“¹, მის ტექსტს ქართლის კათალიკოსთა და ერისმთავართა ჩამონათვალი გვიან, Xს-ის 30-იან წლებში, „ქრონიკის“ პროტორედაქციის შექმნისას დაურთეს² (შემდეგ იგი Xს-ის 70-იან წლებში შეივსო³), აღარ გაგვიკვირდება ამ წყაროს „უძველეს ეროვნულ მატრიანედ“ მიჩნევა და მისი ცნობებისადმი გადამეტებულმა ნდობამ ქართული მეცნიერება დიდად რატომ დააზარალა.

რაც შეეხება „ქართული წყაროდან“ მოტანილი ცნობების უარყოფელთა ერთ-ერთ ძირითად დასაყრდენს – მცხეთის ჯვრის ტაძრის პოსტამენტის წარწერას, მასზე აკად. ზ. ალექსიძე შენიშნავს: „წარწერაში „ყოვლისა სახლის“ ამოკითხვამ გ. ჩუბინაშვილი დაარწმუნა, რომ სტეფანოზი, დემეტრე და ადარნასე ძმები არიან (Памятники типа Джвари, გვ. 114). ვ. ჯობაძის შეხედულებითაც, ამ წარწერის მთავარი ღირსება ის არის, რომ სტეფანოზს, დემეტრესა და ადარნასეს ერთი გვარის წარმომადგენლებად აცხადებს (Oriens Chistianus, B 44, 1960,

¹ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ჭელიშურ რედაქციაში პირდაპირაა მითითებული, „ესე აღწერილი გამოკრებულად არს“-ო. იხ. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ჭელიშური რედაქცია. წიგნში – ქართლის მოქცევა. ახალ ქართულზე გადმოღებული ტექსტი და ძველი ვერსიების რედაქცია ელგუჯა გიუნაშვილისა. გამოკვლევა, მიმოხილვა და კომენტარები ვახტანგ გოილაძისა, გვ. 91, თბ., 2009.

² „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ახლად აღმოჩენილი სინური რედაქციები, გამოსცა და წინასიტყვაობა დაურთო ზაზა ალექსიძემ, გვ. 6, თბ., 2007.

³ გოილაძე ვ., გრიგოლ ბაკურიანის ძის წარმომავლობა და ნათესავები, ქართლის ერისმთავართა რიგის პრობლემები, წიგნში – ვ. გოილაძე, ახალი გამოკვლევები, გვ. 210, თბ., 2018.

გვ. 123)¹. ზ. ალექსიძის თქმით, ამ წარწერაში ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია წარწერის ბოლო სტრიქონის წაკითხვა. კერძოდ, რამდენად სწორად არის აღდგენილი გამოთქმა „ყოვლისა სახლისა მცველად“. წარწერის წამკითხველები, – დასძენს ზ. ალექსიძე, – „ქვაზე დარჩენილ მარცვალ „ლისა“-ს „სახ“-ს უმატებენ, ცხადია, მათ მხედველობაში ჰქონდათ „სახლი“ „გვარის“ მნიშვნელობით და წარწერა ასე ესმოდათ: „შენვენითა ღმრთისაჲთა აღხმართა ჯუარი ესე სალოცველად სტეფანოს პატრიკოსისა, დემეტრე კპატოსისა, ადარნერსე კპატოსისა, სულთა და ჯორცთა მათთა მეოხად და ყოვლისა გვარისა მცველად“². ამის შემდეგ ზ. ალექსიძე განმარტავს: ჯუანშერის მიხედვით, სტეფანოზი და დემეტრე ძმები არიან, ხოლო ადარნასე სრულიადაც არ არის მათი გვარის წარმომადგენელი. ე.ი., ერთი მხრივ, სტეფანოზი და დემეტრე, მეორე მხრივ, ადარნასე სხვადასხვა სახლის წარმომადგენლები არიან. მხოლოდ სუმბატ დავითის ძეს მიაჩნია სამივე ერისმთავარი ერთმანეთის მამა-შვილად, მაგრამ იგი ტენდენციურია, ყველა ერისმთავარი ბაგრატიონთა ჩამომავლად უნდა გამოაცხადოს და ნდობა ძნელია. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს მიხედვით, გუარამ კურაპალატის მომდევნო ერისთავია მისი ძე სტეფანოზ I, რომელიც ჯვარს აშენებს. რა ნათესაურ დამოკიდებულებაშია სტეფანოზთან მისი მომდევნო ერისთავი ადარნასე, არ ჩანს, ხოლო სტეფანოზ II უკვე ადარნასეს ძეა. შეეძლება, „მოქცევაჲ“-ს ავტორს სტეფანოზსა და ადარნასეს შორის მემკვიდრეობის ხაზი განყვეტილი აქვს, თორემ სხვაგან იგი ყველგან ხაზს უსვამს ნათესაურ დამოკიდებულებას. ჩანს, სუმბატ დავითის ძე არ არის მართალი, როცა ადარნასეს სტეფანოზის ძედ აცხადებს. ამრიგად, გამოთქმა „ყოვლისა სახლისა“ არ შეიძლება გულისხმობდეს მთლიანად ერთ საგვარეულოს და რეალური ვითარება რომ შევინარჩუნოთ, მასში ორი სახლი მაინც უნდა

¹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 177, შენ. 28.

² იქვე, გვ. 176-177.

გავარჩიოთ¹. ზ. ალექსიძისავე დაკვირვებით, VI-VII საუკუნეების მიჯნაზე „სახლი“ მხოლოდ გვარს აღარ ნიშნავს და უპირატესად „ოჯახის“ მნიშვნელობით იხმარება. თუნდაც რომ „სახლში“ გვარი ვიგულისხმოთ, მცხეთის ჯვრის ტაძარი ისეთი მნიშვნელობის ძეგლი იყო და ისეთ ადგილზე იდგა, რომ ვეჭვობთ, მხოლოდ ერთი, ან თუნდაც ორი, რომელიმე გვარის „მცველი“ ყოფილიყო“. ასევე ჯვრის ტაძარი „ყოველი სახლის მცველად“ რომ იყოს აღმართული, მაშინ სამივე ბარელიეფზე ვედრება ჯვრის მიმართ იქნებოდა. ამ დროს გვარს ავედრებენ მხოლოდ ქართლის პატრიკიოზს, ხოლო დემეტრესა და ადარნასეს მეოხად მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზები არიან მოხმობილნი². ამის შემდეგ ზ. ალექსიძე დასძენს: „სულ სხვა პოლიტიკურ შინაარსს შეიძენს მცხეთის ჯვრის კვარცხლბეკის წარწერა, თუ „ყოვლისა [სახ]ლისას“ მაგიერ „ყოვლისა [ქართ]ლისა“-ს ამოვიკითხავთ“, მაშინ გამოვა, რომ მცხეთის ჯვრის ტაძარი „ყოვლისა ქართლისა მცველად“ იქნა აგებული³. VI-VII ს-ების მიჯნაზე „ყოველი ქართლი“ რეალურად არსებული ტერმინია და დასტურდება „ეპისტოლეთა ნიგნში“ თითქმის იმავე ხანაში⁴.

ბატონი ზაზას მონოგრაფიიდან ზემომოტანილი მსჯელობა რომ აბსოლუტურად მისაღებია და გამოთქმა „ყოველი ქართლი“ იმ დროს არსებულ ისტორიულ რეალობას ასახავს, ამას ჩემ მიერ ზემოდამონმებული თეოფანე ჟამთააღმწერლის ცნობაც მოწმობს. ის, რასაც იგი 627 წლის შემოდგომაზე ნინევიის ნანგრევებთან ბრძოლის აღწერისას წერს, „იბერები ერთდროულად რომაელთა და სპარსელთა ქვეშევრდომნი არიანო“ (ამ ცნობას მეც ახლა მივაქციე ყურადღება), მოწმობს, რომ 591 წელს ბიზანტიასა და ირანს შორის დადებულ შეთანხმებაზე ქართლის გაყოფის შესახებ

¹ ეპისტოლეთა ნიგნი, გვ. 177.

² იქვე, გვ. 178.

³ იქვე, გვ. 178-179.

⁴ იქვე, გვ. 179.

მას ინფორმაცია ჰქონდა. სანამ ირანი ომს დაიწყებდა, ჯვრის ტაძრის მშენებლობაში ორივე მხარის გამგებელი მონაწილეობდა. თუმცა, როგორც „ქართული წყაროდან“ ჩანს, და ეს მცხეთის ჯვრის წარწერებიდანაც იგულისხმება, ტაძრის მშენებლობის დროისათვის მთავარი პიროვნება სტეფანოზ პატრიკიოსი იყო.

ადარნასეს წარმომავლობის შესახებ ჩემ მიერ „ქართული წყაროდან“ მოთხრობილი, მეორე მხრივ, აკად. ზ. ალექსიძის ანალიზი წყაროებისა და მისი დასკვნები, ვფიქრობ, მკითხველს დაარწმუნებს, ადარნასე ფარნავაზიანის სტეფანოზ I ბაგრატიონისადმი მიშვილებითრამდენ ზარალს ვაყენებთ ადრეფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიას, რაც მთავარია, ადარნასე ფარნავაზიანს. ამ ბოლო ხანს „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკაში არსებული ქართლის ერისმთავართა რიგის წარმომავლობის კვლევისას დავრწმუნდი, „ქრონიკის“ ტექსტს, ამ თხზულების პროტორედაქციის შექმნისას უნდა განეცადა რედაქტირება, და, როგორც ჩანს, ტექსტში თხრობა ისე გადაკეთდა, მკითხველს ადარნასე სტეფანოზ I-ის მემკვიდრედ მიეჩნია. სუმბატ დავითის ძის „ნაკონინები“ ბაგრატიონთა სახლის ერისმთავართა რიგი სწორედ ასეთი თვალსაზრისის დადასტურებად უნდა იქნას მიჩნეული.

სანამ მცხეთის ჯვრის ტაძრის პოსტამენტის წარწერის ბოლო ნაწილის აკად. გ. ჩუბინაშვილისეულ აღდგენაზე დაყრდნობით შესრულებულ სტეფანოზ I-ის ბიოგრაფიას ა. ბოგვერაძე ენციკლოპედია „საქართველოს“ რედაქციას წარუდგენდა, სტეფანოზ პირველისადმი ადარნასეს მიშვილების შესახებ მტკიცებას უკვე ცალკე ნაშრომი ჰქონდა მიძღვნილი. მხედველობაში მაქვს პროფ. მ. ჩხარტიშვილის 1994 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში დამატებად შეტანილი გამოკვლევა – „ერისმთავარი სტეფანოზ I“. მიუხედავად იმისა, რომ მ. ჩხარტიშვილმა იცოდა, მცხეთის ჯვრის ტაძრის პოსტამენტის წარწერის ბოლო ნაწილის „სახლად“ აღდგენა საეჭვო იყო, იგი მაინც „ავთენტიკურ წყაროდ“ გამოაცხადა. ცდილობს, დაასაბუთოს, რომ ადარნასე, მართლაც,

ბაგრატიონთა სახლს განეკუთვნებოდა და სტეფანოზ I-ის ძე იყო. მისი მტკიცებით, „მოქცევაჲ ქართლისაჲსა“ და „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით სტეფანოზი და დემეტრე ძმები იყვნენ. ასეთივე სიახლოვე უნდა ჰქონდეს მათთან ადარნასესაც. წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი სახელი ისეთ ძეგლში, როგორც ჯვრის კვარცხლბეკის წარწერაა, ვერ მოხვედებოდა. სტეფანოზის და ადარნასეს, როგორც ორი დაპირისპირებული პოლიტიკური ძალის, სხვადასხვა ფეოდალური სახლის წარმომადგენლების ერთ ლოცვაში მოხსენიება გამორიცხულია. ამგვარად, – დასძენს მ. ჩხარტიშვილი, – არ დასტურდება „ქართლის ცხოვრების“ (მხედველობაში აქვს „ქართული წყარო“. ვ.გ.) ცნობა იმის თაობაზე, რომ ადარნასე ტახტის გამო სტეფანოზთან მოქიშპე პიროვნებაა. ირიბად დასტურდება „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობა მათი მამა-შვილობის შესახებ. უფრო ზუსტად ამ ორ წყაროს შორის ამ მხრივ წინააღმდეგობა არ არის¹.

მ. ჩხარტიშვილის წერილიდან მოყვანილ ამონარიდში არსებული მისი თხრობის შესახებ უნდა აღვნიშნო: „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკაში არავითარი მითითება არაა იმის შესახებ, ადარნასე და სტეფანოზი „მამა-შვილი“ რომ იყვნენ. ამ წყაროში, უბრალოდ, სტეფანოზის შემდეგ ადარნასეს გაერისმთავრება იგულისხმება. მასში არც სტეფანოზისა და არც ადარნასეს დინასტიური კუთვნილება არაა მითითებული. მათ მამა-შვილობას სუმბატ დავითის ძის ცნობაზე ამყარებენ, თანაც როცა მ. ჩხარტიშვილი აკად. გ. ჩუბინაშვილიდან მომდინარე თვალსაზრისს მხარს უჭერდა, კარგი იქნებოდა, თავისი ყოფილი სამეცნიერო ხელმძღვანელის აკად. ზ. ალექსიძის მონოგრაფიიდან ჩემ მიერ ზემომოტანილი დასკვნები გაეთვალისწინებინა. ისიც გაეხსე-

¹ ჩხარტიშვილი მ., ერისმთავარი სტეფანოზ I. მის წიგნში – მარტვილობაჲ და მოთმინებაჲ წმიდისა ევსტათი მცხეთელისაჲ, ცხოვრებაჲ და მოქალაქობაჲ წმიდისა სერაპიონ ზარზმელისაჲ, გვ. 90, თბ., 1994.

ნებინა, აკად. ნ. ბერძენიშვილის მოხდენილი თქმით, სუმბატ დავითის ძე ქართლის ერისმთავართა ისტორიას (რიგს) რომ აკონინებდა.

ე.ი. 1997 წელს, როცა ენციკლოპედია „საქართველოში“ ადარნასე I-ზე ა. ბოგვერაძის წერილი გამოქვეყნდა (სადაც სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს მამა-შვილობაზე უთითებს), ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ადარნასე ერისმთავრის წარმომავლობისა და დინასტიური კუთვნილების შესახებ ორი, ურთიერთგამომრიცხავი თვალსაზრისი არსებობდა: I. აკად. გ. ჩუბინაშვილიდან მომდინარე (მცხეთის ჯვრის ტაძრის პოსტამენტის წარწერის საეჭვო აღდგენაზე დამყარებული), რომელსაც აკად. ვ. ბერიძე, ვახტანგ ჯობაძე, პ. მურადიანი, მ. ჩხარტიშვილი; პალეოგრაფები: ნ. შოშიაშვილი, ე. სილოგავა¹ და თვით ა. ბოგვერაძე იზიარებდნენ. II. აკად. ზ. ალექსიძისა, რომელიც ადარნასე ერისმთავრის შესახებ „ქართული წყაროს“ ცნობების რეალობას ამტკიცებდა, და ამ საკითხში ვახუშტი ბატონიშვილიდან და „სწავლულ კაცთა“ კომისიიდან მომდინარე ტრადიცია მისაღებად მიაჩნდა. ამავე აზრისანი იყვნენ აკად. ე. თაყაიშვილი და აკად. ნ. ბერძენიშვილი.

ა. ბოგვერაძემ კი, როგორც ჰიპერკრიტიციზმის ერთ-ერთმა წარმომადგენელმა, პირველ თვალსაზრისს დაუჭირა მხარი და სინ II-სა (1973 წელს) და ენციკლოპედია „საქართველოს“ ფურცლებზე 1997 წელს მკითხველთა ფართო საზოგადოებას სტეფანოზ I ბაგრატიონისა და ადარნასე ფარნავაზიანის მამაშვილობის შესახებ ამცნო, რითიც სამეცნიერო საზოგადოებას მცხეთის ჯვრის პოსტამენტის მცდარი ნაკითხვის რეალურობა დაუდასტურა. ეს

¹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 177, შენ. 28; სილოგავა ე., ჯვრის წარწერები, ქსე, ტ. 11, თბ., 1987, გვ. 563; ბერიძე ვ., ჯვარი მცხეთისა, ქსე, ტ. 11, გვ. 558-559. უფრო სწორი იქნება, თუ ვიტყვი: წარწერის ამ არასწორ აღდგენას იზიარებდნენ ისეთი მკვლევრები, როგორებიც იყვნენ: ი. აბულაძე, მ. თარხნიშვილი, მ. ლორთქიფანიძე და სხვანი (იხ. ნ. შოშიაშვილის დასახ. ნაშრომი, გვ. 96).

ყველაფერი, იმავდროულად, „ქართული წყაროს“ ცნობების უარყოფა და ამ თხზულების (იგულისხმება ჯუანშერის ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრება“, რომელსაც დღეს „ქართულ წყაროსაც“ აკუთვნებენ) მიმართ მისი ძველი – ჰიპერკრიტიკული მიდგომის გამოვლინება იყო. აღნიშნულთან ერთად, 1994 წელს სტეფანოზ I-ის შესახებ პროფ. მ. ჩხარტიშვილის მიერ გამოქვეყნებულმა გამოკვლევამ, რა თქმა უნდა, კიდევ უფრო გაამყარა აკად. გ. ჩუბინაშვილიდან მომდინარე თვალსაზრისი და შედეგადაც არ დააყოვნა – სტეფანოზ I ბაგრატიონისა და ადარნასე ფარნავაზიანის მამაშვილობის თვალსაზრისი მისაღები აღმოჩნდა შემდეგი თაობის მკვლევართათვის, მ. შ. პროფ. მ. ბახტაძისათვისაც, რომელიც ერისთავობის ინსტიტუტის საკითხს სპეციალურად იკვლევდა. მისი სიტყვით, მართალია, მკვლევართა ნაწილი ადარნასეს არ თვლის სტეფანოზის ძედ, მაგრამ სუბმატ დავითის ძის მიხედვით, ადარნასე სტეფანოზ I-ის ძე იყო. ამასვე ადასტურებს მცხეთის ჯვრის წარწერები... სადავო არ უნდა იყოს, რომ ადარნასე სტეფანოზის ძეა¹.

¹ „ეს „მიკვლევა“ აისახა მოსწავლე-ახალგაზრდობისათვის განკუთვნილ გაზეთშიც. მხედველობაში მაქვს ბ. ლორთქიფანიძის წერილი „ქართლის ერისმთავარი ადარნასე“, გაზეთი „ციცინათელა“, №34, გვ.3.

ბახტაძე მ., ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში, თბ., 2003, გვ. 107. მ. ბახტაძეს, მართალია, უცნაურად მოეჩვენა, მის მიერ კლარჯეთისა და ჯავახეთის ერისთავის გუარამის შვილიშვილად მიჩნეულ ადარნასეს წყაროები რომ კახეთთან აკავშირებენ (კახეთის მთავრად თვლიან) და აღნიშნა: „ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა შეუძლებელია“, თუმცა იქვე დასძინა: კლარჯეთისა და ჯავახეთის სახით ადარნასეს საკმაოდ კარგი დასაყრდენი უნდა ჰქონოდა სამხრეთ საქართველოშიც. მიუხედავად ამისა, თბილისიდან განდევნის შემდეგ, ადარნასე კახეთში წავიდა. შესაძლოა, ის მართლაც ერისთავობდა კახეთში 604 წლამდე“-ო (იქვე). კარგია ის,

აკად. მ. ლორთქიფანიძემ ჯერ კიდევ 1977 წელს აკად. ივ. ჯავახიშვილის თხზულებათა VIII ტომის გამოცემის რედაქტირებისას განაცხადა: ივ. ჯავახიშვილი ძველი ქართული წყაროების „მიმართ ზედმეტ კრიტიკულ დამოკიდებულებას იჩენს, მაგრამ იმ დროს ჩვენს ისტორიოგრაფიაში გაბატონებული, საისტორიო წყაროებისადმი აბსოლუტურად უკრიტიკო დამოკიდებულების პირობებში, საისტორიო თხზულების ასეთი მკაცრი კრიტიკული გაცხრილვა და მათდამი კრიტიკული დამოკიდებულების მეთოდის დანერგვა, ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარების აუცილებელი და ფრიად მნიშვნელოვანი ეტაპი იყო“-ო¹. დროთა განმავლობაში, როცა ძველ საისტორიო წყაროთა (მაგ. ჯუანშერის ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრება“) არაერთი ცნობის რეალობა დადასტურდა, მათდამი ჰიპერკრიტიკული მიდგომა უნდა შერბილებულიყო², მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. სწორედ აკად. მ. ლორთქიფანიძის თანაავტორობით 2006 წელს გამოცემულ „საქართველოს ისტორიაში“ პალეოგრაფმა პროფ. ნ. შოშიაშვილმა, რომელსაც თვითონ ევალებოდა მცხეთის ჯვრის პოსტამენტის ნაკითხვის სისწორე გადაემოწმებინა, „ქართული წყაროს“ მონათხრობი სტეფანოზ I-სა და ადარნასეს შესახებ

რომ მ. ბახტაძემ ქართული ისტორიის აკვიატება ვარსამუსეს ერისმთავრობის შესახებ არ გაიმეორა.

¹ ლორთქიფანიძე მ., რედაქტორისაგან, გვ. 13.

² ამის ნათელი დადასტურებაა აკად. დ. მუსხელიშვილის 2003 წელს გამოცემული მონოგრაფია – „საქართველო IV-VIII საუკუნეებში“. VII ს-ის პირველი ნახევრის საქართველოს ისტორიის გადმოცემისას მან, გარდა იმისა, რომ ფართოდ გამოიყენა „ქართული წყაროს“ (ე.ი. ჯუანშერისადმი მიკუთვნებული ნაწილი) ცნობები, არც სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს მამაშვილობაზე და არც ვარსამუსეს ერისმთავრობის შესახებ არ მიუთითებია (იხ. თავი IV, გვ. 308-341, შდრ. მისივე თხრობა საქართველოს ისტორიის ოთხტომეულის მეორე ტომში, თავი IV, გვ. 111-115, თბ., 2012).

თითქმის „გამოუდევრად“ მიიჩნია, უყოყმანოდ დაეთანხმა ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებულ მოსაზრებას სტეფანოზ I-სა და ადარნასეს მამაშვილობის შესახებ. ვნახოთ მისი თხრობა. ნ. შოშიაშვილი წერს, რომ სტეფანოს I-ს (591-604/605 წწ.) „ჯუანშერი... ახასიათებს როგორც ურწმუნოს (მოჰყავს სათანადო ტექსტი – ვ. გ.)... მემამულისა ეს დახასიათება აშკარად უმართებულო და მცდარია. არის ცდა, ეს აიხსნას იმით, რომ სტეფანოს I თითქოს მონოფიზიტი იყო. უფრო სავარაუდოა, რომ ჯუანშერის დახასიათება განაპირობა ასურელ მამათა „ცხოვრებაში“ დაცულმა ცნობამ იმის შესახებ, რომ სტეფანოსმა მღვდლის მონასტერს ჩამოართვა ფარსმან მეფისგან შენიშნული ორი აგარაკი“¹.

604 თუ 605 წლიდან სტეფანოზ I რატომ აღარაა ერისმთავარი, იგი გადააყენეს (როგორც ეს ქართულ ისტორიოგრაფიაშია მიღებული) თუ გარდაიცვალა, ამის შესახებ ნ. შოშიაშვილი არაფერს გვამცნობს და წერს: „სტეფანოს I-ის შემდეგ ერისმთავრობდა ადარნასე (604/605-34 წწ.), რომელიც მოხსენიებულია როგორც ქართულ, ისე სომხურ წყაროებში. მცხეთის ჯვრის ქტიტორულ წარწერებში ის კპატოსის ბიზანტიური ტიტულით იხსენიება ერისმთავარ სტეფანოს I პატრიკიოსის სახლის წევრებს შორის... ეს წარწერები მოწმობს, რომ ადარნასე იყო სტეფანოს I-ის ძე და სტეფანოს II-ის (ქობულ-სტეფანოსის) მამა. დემეტრე კპატოსი, როგორც ამას გვამცნობს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, ყოფილა სტეფანოს I-ის ძმა, ე.ი. ადარნასეს ბიძა. ადარნასეს სტეფანოს I-ის ძედ მიიჩნევენ სუმბატ დავითის ძეც. ჯუანშერი შეცდომით წყვეტს გენეალოგიურ კავშირს სტეფანოსსა და ადარნასეს შორის და ამ უკანასკნელს მიიჩნევენ ბაკურ მეფის ძედ (ვახტანგ გორგასლის უფროსი ძის დაჩის შთამომავლად)..., რომელიც ერისმთავრად გახდომამდე კახეთში იყო დამკვიდრებული, კახეთის ერისთავი იყო. ეს ცნობა, – დასძენს ნ. შოშიაშვილი, – ალბათ, მცდარია; ბაკური და ეს ადარნასე ერთმანეთისგან თითქმის ერთი საუკუნით

¹ საქართველოს ისტორია, I, გვ. 155, თბ., 2006.

იყვნენ დაშორებულნი. გარდა ამისა, თუ ადარნასე კახეთის ერისთავი იყო და ის არ ეკუთვნოდა ქართლის ერისმთავრის სახლს, ის სტეფანოსთან ერთად ვერ იქნებოდა გამოსახული მცხეთის ჯვრის ფასადზე, როგორც ქტიტორი. მცდარი უნდა იყოს აგრეთვე ჯუანშერის ცნობა, რომ ჰერაკლე კეისრის ქართლში ლაშქრობის დროს (627-628 წწ.) ქართლის ერისმთავარი იყო სტეფანოს I. „ეპისტოლეთა წიგნი“ მოწმობს, რომ VII ს-ის დასაწყისიდან უკვე ერისმთავარი იყო ადარნასე და არა სტეფანოსი... ბიზანტიელ და ხაზართა მიერ თბილისის აღების დროს გარნიზონს, ირანელ ციხისთავთან ერთად, სტეფანოს I კი არ სარდლობდა, როგორც ამას გვამცნობს ჯუანშერი, არამედ სხვა ქართველი წარჩინებული, რომლის სახელი წყაროებში არ ჩანს¹.

რა შეიძლება ითქვას ბატონ ნ. შოშიაშვილის ნააზრევზე?

I. უპირველეს ყოვლისა, ის, რომ მან ოთხჯერ უსაფუძვლოდ დაადანაშაულა „ქართული წყაროს“ ავტორი (ნ. შოშიაშვილის

1 იქვე, პროფ. ნ. შოშიაშვილი ამასვე ამტკიცებდა 1980 წელს გამოცემულ V-X სს. აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოსადმი მიძღვნილ „ლაპიდარული წარწერების“ I ტომში (გვ. 35-36; 158), სადაც წერს: „მცხეთის ჯვრის წარწერების სწორ დათარიღებაში გადამწყვეტი როლი შეასრულა გ. ჩუბინაშვილის მონოგრაფიამ (უთითებს: „ქართული ხელოვნების ისტორია“, ტ. I, თბ., 1936). გ. ჩუბინაშვილმა „დიდი ღვაწლი დასდო აგრეთვე აღნიშნული წარწერების სწორი წაკითხვისა და გაგების საქმეს“-ო (იქვე, გვ. 158). პროფ. ნ. შოშიაშვილი, გამოჩენილი პალეოგრაფი, როგორც ჩანს, იმდენად დარწმუნებული იყო მცხეთის ჯვრის ტაძრის პოსტამენტის ნაკლული ადგილის გ. ჩუბინაშვილისეულ „სწორ“ აღდგენაში, რომ მასზე ამ გამოცემაში აღარაფერი თქვა? რაც შეეხება მის მიერ დამოწმებულ — გ. ჩუბინაშვილის „ქართული ხელოვნების ისტორიის“ 1936 წლის გამოცემას, მასში გ. ჩუბინაშვილს არათუ ჯვრის მონასტრის პოსტამენტის, ბარელიეფის წარწერებიც კი არ აქვს ნახსენები (იხ. გვ. 83-114).

თანახმად, ჯუანშერი) მცდარობაში. რაც შეეხება „ქართული წყაროს“ ავტორისადმი მის საყვედურებს, როგორც არაერთხელ ითქვა, სწორედ სტეფანოზ I-ის მონოფიზიტური მრწამსი (სპარსეთისაკენ იძულებით მიქცევა) გახდა სასაყვედურო „ქართული წყაროს“ ავტორისათვის და არა შიომღვიმის მონასტრისათვის აგარაკების ჩამორთმევა. II. ნ. შოშიაშვილის მტკიცებით, ადარნასე, რადგან 604/605-634 წლებში იყო ქართლის ერისმთავარი, მაშინ ის უნდა ყოფილიყო 627-628 წლებში თბილისის დამცველთა შორის და თურქთა სარდლებს ის უნდა დაესაჯათ სიკვდილით (სინამდვილეში ქართლის ტახტის დასაბრუნებლად მებრძოლი ადარნასე თურქებთან ერთად თბილისის ალყაში მონაწილეობდა). ნ. შოშიაშვილის მითითება – თბილისის დამცველთა გარნიზონს სტეფანოზ I კი არ სარდლობდა, როგორც ამას ჯუანშერი (უნდა ვიგულისხმეთ „ქართული წყაროს“ ავტორი – ვ. გ.) გვამცნობს, არამედ სხვა ქართველი წარჩინებული, რომლის სახელი წყაროებში არ ჩანს, ზეპირი, დაუსაბუთებელი განცხადებაა. ცხადია, ნ. შოშიაშვილის მიერ ადარნასეს ერისმთავრობის დროდ მითითებული 604/605-634 წლები (ადარნასეს ერისმთავრობას ასე აკად. გ. ჩუბინაშვილი ათარიღებდა) 628 წლის შემოდგომაზე მის სიკვდილით დასჯას გამოორიცხავს. III. კიდევ ვიმეორებ, როგორც აკად. ზ. ალექსიძე წერს, „მცხეთის ჯვარს“ ქართლისა და კახეთის საზღვარზე „ყოველი ქართლი“ (ორი დინასტიის წარმომადგენელი) აშენებდა. ამიტომაც მის ქტიტორთა შორის დასახელებული დემეტრე და სტეფანოზ I ბაგრატიონებთან ერთად კახეთის მთავარი ადარნასე ფარნავაზიანი. ისინი ერთი ოჯახის წევრები არ იყვნენ. ცხადია, ასევე სტეფანოზ I-ის ძმა დემეტრე ვიპატოსი არ იყო ადარნასეს ბიძა. „ქართული წყაროს“ ავტორი (ნ. შოშიაშვილის მიხედვით ჯუანშერი) არ ცდება, ადარნასეს რომ ვატხანგ გორგასლის შთამომავლად აცხადებს. IV. ნ. შოშიაშვილი იმდენად დარწმუნებული იყო მცხეთის ჯვრის ტაძრის პოსტამენტის დაზიანებული წარწერის აკად. ნ. ჩუბინაშვილისეული ამოკითხვის სისწორეში, რომ 1980 წელს

გამოცემულ „ლაპიდარული წარწერების კორპუსში“ (ტ. 1) მას უკრიტიკოდ დაეთანხმა. არ გაითვალისწინა არც 1979 წელს გამოსული ბ. ნიკო ბერძენიშვილის „საქართველოს ისტორიის საკითხების“ IX ტომში (გვ. 113) გაცხადებული აზრი, რომ სუმბატ დავითის ძე ბაგრატიონთა დინასტიის ერისმთავართა ნათესაობას „აკონიწებდა“ და არც იმ დროისათვის კარგა ხნის არსებული აკად. ე. თაყაიშვილისა და აკად. ზ. ალექსიძის მითითებები, რომ სტეფანოზ I და ადარნასე სხვადასხვა დინასტიების წარმომადგენლები იყვნენ. ყოველივე აღნიშნულის შემდეგ, აღარ უნდა გაგვიკვირდეს, რომ 2006 წელს გამოცემულ „საქართველოს ისტორიის“ სალექციო კურსში სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს შესახებ ზემომოტანილი თხრობა შეიტანა, ამ პიროვნებათა შესახებ „ქართული წყაროს“ ცნობები მცდარად გამოაცხადა. ნ. შოშიაშვილის სალექციო კურსში გაცხადებულმა „სიახლეებმა“ ქართული ისტორიოგრაფიის საკამათო საკითხში – VI-VII სს-ების მიჯნაზე ვინ იყვნენ ქართლის ერისმთავრები – კიდევ უფრო მეტი გაუგებრობა შეიტანა.

სწორედ ნ. შოშიაშვილს მიუძღვის დიდი წვლილი იმაში, რომ ქართველმა მეცნიერებმა ამ ბოლო ხანებშიც ვერ გააცნობიერეს, თურამდენად დიდ იმნიშვნელობა აქვს ჯვრისტაძრის პოსტამენტის წარწერის ნაკლული ადგილის ზ. ალექსიძისეულ აღდგენას VI-VII საუკუნეების მიჯნაზე მოღვაწე ქართლის ერისმთავართა სწორი რიგის დასადგენად. 1980 წელს გამოცემულ „ქართული წარწერების კორპუსში“ იგი ყოველგვარი დაეჭვების გარეშე რომ არ დათანხმებოდა პოსტამენტის წარწერის გ. ჩუბინაშვილისეულ მცდარ აღდგენას, ქართული ისტორიოგრაფიის არაერთ წარმომადგენელს სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს მამაშვილობაზე იქნებ აღარ მიეთითებინა. ნ. შოშიაშვილმა პირიქით, გაიზიარა წარწერის გ. ჩუბინაშვილისეული აღდგენა და განაცხადა: „მცხეთის ჯვრის წარწერები ძვირფასი წყაროა VI-VII -სს-ის მიჯნის აღმ. საქართველოს ისტორიისა... აღადგენენ ქართლის ერისმთავრთა სამ თაობას: სტეფანოს I, ადარნასე, ქობულ-სტეფანოსი“ (გვ. 35).

ამის შემდეგ ნ. შოშიაშვილი იქვე ჩამოთვლის წარწერის გამომცემლებს და აცხადებს: „ყველა გამოცემა ემყარება გ. ჩუბინაშვილის გამოცემას“, მხოლოდ ზ. ალექსიძე კითხულობს „სახლისა“ ნაცვლად „[ქართ]ლისა“. იქვე მოყვანილი აქვს წარწერის აღდგენის ერთი სხვა ვარიანტი, რომელიც ასეა დასრულებული: „ყოვლისა მომავლისა მცველად“ (გვ. 96). ე.ი. ამით ნ. შოშიაშვილმა მკითხველს ამცნო – ეს აღდგენა ისევე უარსაყოფია, როგორც ზ. ალექსიძისა, და კიდევ, განმარტა: „წარწერების ამოკვეთის დროს ქართლის ერისმთავარია სტეფანოსი, მისი ვაჟია ადარნასე, რომელიც მამის შემდეგ ერისმთავარი გახდა“-ო (გვ. 158).

2003 წელს აკად. დ. მუსხელიშვილის მონოგრაფიის (რომელიც ერთგვარი გარდატეხა იყო საკამათო საკითხში) გამოქვეყნების შემდეგ, როგორც ზემოთ შევნიშნე (იხ. შენ. 85) თითქოს გარკვეული საფუძველი შეიქმნა ქართველ მეცნიერებს სტეფანოზ I ბაგრატიონისა და ადარნასე I ფარნავაზიანის მამაშვილობის შესახებ, აღარ მიეთითებინათ, მაგრამ, ისევე, როგორც ვარსამუსეს ერისმთავრობის, სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს მამაშვილობის შესახებ შექმნილი ტრადიცია დაუძლეველი ჩანს. 2007 წელს გამოცემულ ცნობარში – „საქართველოს მეფეები“ ერთ-ერთი თანაავტორი ქ-ნი ქ. ნადირაძე, სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს შესახებ წერს: „სტეფანოზი გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე იყო. ააგო მცხეთის ჯვრის ერისმთავართა საგვარეულო ტაძარი, რომლის ფასადზეც გამოსახულია სტეფანოზისა და მისი სახლის წევრების: ძმის – დემეტრეს, შვილის – ადარნასეს და შვილიშვილის ქობულ-სტეფანოზის რელიეფური ქანდაკება“¹. იქვეა ქ. ნადირაძის წერილი ადარნასეს შესახებ. მასში აღნიშნულია: „ადარნასე მცხეთის ჯვრის წარწერაში დასახელებულია სტეფანოზ I-ის ძედ. ამ ცნობას ადასტურებს სუმბატ დავითის ძე. ჯუანშერი კი ადარნასეს ბაკურ მეფის ძედ მიიჩნევს (ბაკური ვახ-

¹ ნადირაძე ქ., სტეფანოზ I, წიგნში – საქართველოს მეფეები, გვ. 47, თბ., 2007.

ტანგ გორგასლის უფროსი ვაჟის, დაჩის შთამომავალი კახეთის შტოს წარმომადგენელი), რომელიც ერისმთავრად გახდომამდე კახეთში ერისთავად იჯდა“. ამის შემდეგ ქ. ნადირაძე დასძენს: „სამეცნიერო ლიტერატურაში მეცნიერთა ნაწილი ჯუანშერის ცნობას იზიარებს. ვფიქრობთ, უპირატესობა მცხეთის ჯვრის წარწერებს უნდა მიენიჭოს. ადარნასეს ზეობის წლები: ვახუშტი 619-639 წ. გ. ჩუბინაშვილი 604/605-634 წწ“¹.

შემდეგ დასძენს: „614 წელს ირანმა კიდევ უფრო გაამკაცრა სარწმუნოებრივი პოლიტიკა და გააძლიერა შეტევა. ჯუანშერის ცნობაზე დაყრდნობით, ა. ბოგვერაძესა და ზ. ალექსიძეს მი-აჩნდათ, რომ ადარნასემ და კირიონ კათალიკოსმა იძულებით დატოვეს ქართლი და კახეთში გადავიდნენ. ადარნასემ ხელის-უფლება ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობის შემდეგ (627-28 წ.) ისევ დაიბრუნა. ამ შუალედში ქართლის ერისმთავრობა ვარსამუსემ მიიღო. რადგან თბილისის ალების აღწერისას თეოფანე ჟამ-თააღმწერელი იბერიის მთავრად სწორედ მას ასახელებს (მო-საზრება ვარსამუსეს ერისმთავრობის შესახებ ჯერ კიდევ ივ. ჯავახიშვილმა გამოთქვა)“².

ამრიგად, საქართველოს მეფეებისადმი მიძღვნილ საცნო-ბარო წიგნში სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს შესახებ ყველა ის „სიახლე“ და „მიღწევა“ აისახა, რაც ქართულმა მეცნიერებამ VI-VII საუკუნეების მიჯნაზე მოღვაწე ქართლის ერისმთავრებზე შეთხზა. ქ. ნადირაძეს რომ გაეთვალისწინებინა, მცხეთის ჯვრის ტაძრის ერთი საგვარეულო სახლის წევრების მიერ აგება და ადარნასესი და ქობულ-სტეფანოზის სტეფანოზ I-ის სახლის წევ-რებად გამოცხადება ტაძრის პოსტამენტის წარწერის ნაკლული ადგილის საეჭვო აღდგენას ემყარება, იქნებ, ჯუანშერის („ქარ-თული წყაროს“) მწყობრი თხრობა სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს

¹ ნადირაძე ქ., ადარნასე, წიგნში – საქართველოს მეფეები, გვ. 49.

² იქვე. ზ. ალექსიძის მტკიცებით, 613 თუ 616 წელს კირონ ქართლის კათალიკოსი ფაზისში გადადის (იხ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 270).

წარმომავლობის შესახებ არ უარეყო. ამ წყაროში არსებული მითითება სტეფანოზ I-ის წინაპართა სამშობლო რომ ტაო-კლარჯეთი იყო, ხოლო ადარნასესი კახეთი, მათ ერთ სახლისადმი მიკუთვნებასა და მამა-შვილობას გამოიხატავს. ზ. ალექსიძის მიერ 614 წელს, ერისმთავრის ტახტიდან გადაყენებული ადარნასე რომ კახეთში გადავიდა¹, ხოლო 628 წელს სიკვდილით დასჯილი სტეფანოზის ოჯახის წევრებმა ტაო-კლარჯეთს შეაფარეს თავი², განა იმის მაჩვენებელი არაა, ისინი ერთ სახლს რომ არ ეკუთვნოდნენ.

როგორც ცნობილია, 591 წელს ირანსა და ბიზანტიას შორის დადებული ხელშეკრულება ქართლის გაყოფის შესახებ, ამ ორი იმპერიას შორის არსებული მეგობრული ურთიერთობის დროს მოქმედებდა და 628 წლის ზავის დადების შემდეგ, როცა ამ სახელმწიფოთა შორის სტატუს-კვო აღდგა, ხელშეკრულების პირობები ისევ ძალაში დარჩა. ამიტომ აცხადებდა 627 წლის ამბების აღწერისას თეოფანე უამთაღმწერელი, „იბერები რომაელთა და სპარსთა ქვეშევრდომები არიანო“. აქ აღარაფერს ვამბობ ქართული ისტორიოგრაფიის ისეთ დიდ გაუგებრობაზე, რომელიც ვარსამუსეს ქართლის ერისმთავრად გამოცხადებასა და ქართლში ხაზართა ლაშქრობას შეეხება³. კიდევ ვიმეორებ: ვარსამუსეს ერისმთავრობის შესახებ ივ. ჯავახიშვილმა მხოლოდ ვარაუდი გამოთქვა. როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ამ ვარაუდმა

¹ ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 217. როგორც ზემოთ ვნახეთ, შემთხვევითი არ იყო, რომ 731 წელს ეგრისიდან ქართლში გადმოსულმა ერისმთავარმა არჩილ ფარნავაზიანმა – ადარნასეს შვილიშვილმა, დას. საქართველოში თავისი სამფლობელო ტერიტორიის სანაცვლოდ, სტეფანოზ III ბაგრატიონისგან სამართავად კახეთი მოითხოვა.

² იქვე.

³ ხაზართა სახელმწიფო (კაგანატი) VII ს-ის შუახანებში შეიქმნა, მანამდე მათ კაგანი არ ჰყავდათ. იხ. გოილაძე ვ., ჰუნ-თურქები კავკასიაში, თავი VI, თბ., 2008; შდრ. მისივე, აბრეშუმის დიდი საეჭრო გზა, თავი IX.

მტკიცებითი შინაარსი ბატონი ივანეს გარდაცვალების შემდეგ – „ქართველი ერის ისტორიის“ (ნ. I) 1951 წლის გამოცემაში მიიღო. რაც მთავარია, დაახლ. 590 წელს ქართლის ერისმთავრის ტახტზე ასული სტეფანოზი, როგორც ამას ა. ბოგვერაძე და მ. სანაძე ამტკიცებენ, 602-603 წელს არ გარდაცვლილა¹ და არც 602-3 წელს გადაუყენებიათ². იგი 628 წლის შემოდგომამდე – თურქთა მიერ თბილისის აღებამდე ქართლის ერისმთავარი იყო და თბილისს ირანელებთან ერთად სწორედ ბიზანტიელებთან და თურქებთან ერთად მებრძოლი ადარნასესაგან იცავდა.

„ქართული წყაროს“ მონაცემებისადმი ნიჰილისტური მიდგომა ზემოაღნიშნულით არ დასრულებულა. 2016 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში მ. სანაძემ ხელახლა დასვა სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს ურთიერთმიმართების საკითხი. მას შემდეგ, რაც მან ამ პიროვნებათა ერთ ოჯახის წევრობაზე ისაუბრა³, აღნიშნა: ადარნასესთან მიმართებით ისტორიოგრაფიაში არსებობდა აზრთა სხვადასხვაობა: ვინ იყო ის, გუარამ ბივრიტიანის (ბაგრა-ტუნის) ოჯახის წევრი, მისი ვაჟის სტეფანოზის ძე თუ ბაკურ დარჩილის ძის პირდაპირი შთამომავალი, ანუ ბაკურიანი⁴.

¹ ბოგვერაძე ა., ქართლის პოლიტიკური, გვ. 88; სანაძე მ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 411.

² ბოგვერაძე ა., დასახ. ნაშრომი, გვ. 88; შდრ. მისივე, ადრეუფოდალური, გვ. 276. სრულიად გაუმართლებელია იქვე არსებული ა. ბოგვერაძის მითითება, თითქოს ადარნასეს გაერისმთავრების შემდეგ შაჰმა ხოსრო II ფარეზმა „წყალობითა და პატივით აავსო კირიონ კათალიკოსი და ადარნასე ერისმთავარი“.

³ სანაძე მ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 404-405.

⁴ მ. სანაძის მტკიცებით, „მოქცევა ქართლისაჲს“ ქრონიკის სიტყვებში „განაჩინეს ერისთავად გუარამ და მერმე კურაპალატადცა“, „ერისთავი“ სწორედ „პატრიკიოსის“ თარგმანია, რაც შეეხება „მერმე კურაპალატადცა“-ს, ეს ჩამატებულია შემდეგი ხანის კურაპალატების გავლენით“ (იქვე, გვ. 405).

სანამ მ. სანაძის შემდგომ მსჯელობას წარმოვადგენ, მკითხველს უნდა ვაუწყო: „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში ჯუანშერისადმი მიწერილი მთელი თხრობის (სადაც „ქართული წყაროც“ შედის) ავტორად სრულიად გაუმართლებლად იგი ლეონტი მროველს (XI ს.) თვლის¹. აქედან გამომდინარე, მის შეცდომებზე მიუთითებს და აღნიშნავს: „მეცნიერთა ერთი ნაწილი ლეონტი მროველის მცდარ ინფორმაციაზე დაყრდნობით, ადარნერსეს გუარამისა და სტეფანოზის საგვარეულოსგან განსხვავებით, სხვა, ბაკურიანთა საგვარეულოს წარმომადგენლად მიიჩნევდა (ჯავახიშვილი, თუმანოვი, ეპისტოლეთა წიგნი). ამათგან განსხვავებით, გ. ჩუბინაშვილმა და ვ. ჯობაძემ ადარნერსე გუარამ ბივრიტიანის ოჯახის წევრად კი ჩათვალეს, მაგრამ არა სტეფანოზ I-ის ვაჟად, არამედ მის ძმად (Чубинашвили, 1948, გვ. 114; Djobadze, 1960, გვ. 123)“. „ისტორიკოსთა სხვა ნაწილი, – დასძენს მ. სანაძე, – ადარნერსეს სტეფანოზ I-ის ვაჟად თვლიდა (ჩხარტიშვილი, 1994, გვ. 86-91). ჯერ კიდევ 2000 წელს გამოსულ სტატიაში ჩვენ წარმოვაჩინეთ ლეონტი მროველის შეცდომა და დავასაბუთეთ, რომ ადარნასე იყო სტეფანოზ I-ის ვაჟი (პატივცემულო მკითხველო, ასეთი „დასაბუთება“ ადარნასე ფარნავაზიანის მიმართ ჩადენილი კიდევ ერთი დანაშაულია. – ვ. გ.) და არა ბაკურიანი, როგორც ეს ლეონტის ან „ქართველთა ცხოვრების“ ამ მონაკვეთის შესაძლო სხვა განმვრცობ-გამგრძელებელს ჰგონია. „სინას მთაზე აღმოჩენილი ხელნაწერი კრებულის მინანერებმა (Nsin-50) საკითხი საბოლოოდ გადაჭრა. უცილობლად დადასტურდა ის, რომ ადარნასე სტეფანოზის ძეა და გუარამ პატრიკიოსის შვილიშვილი“².

¹ ეს თვალსაზრისი აკად. ნ. ბერძენიშვილისაგან მომდინარეობს: „ჯუანშერი იგივე ლეონტია“, – წერდა იგი სის IX ტომში, იხ. [ჯუანშერი], გვ. 23.

² სანაძე მ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 412. აქ შენიშვნაში მ. სანაძე წერს, „საკითხის სისრულისათვის გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ექვ.

მ. სანაძის მონოგრაფიიდან ზემოთ მოტანილი თხრობა უახლესი (ეს მონოგრაფია 2017 წელს კვლავ გამოიცა¹) სამეცნიერო ლიტერატურაა და მასში, როგორც ვხედავთ, ისევ იმის მტკიცებაა, რომ სტეფანოზ I ბაგრატიონი (იგი დედით იყო ფარნავაზიანი), ვახტანგ გორგასლის მეორე მეუღლის ელენესაგან ნაშობი მირდატის დისწული და ადარნასე ფარნავაზიანი (დაჩი ვახტანგის ძის უშუალო შთამომავალი) მამა-შვილი იყვნენ.

თუ ჩემი მცდელობა, მეჩვენებინა, ადარნასე ფარნავაზიანი და სტეფანოზ I ბაგრატიონი სხვადასხვა დინასტიების წარმომადგენლები რომ იყვნენ, მკითხველისათვის, განსაკუთრებით კი, მკვლევართათვის და იმ პირთათვის, რომლებიც საქართველოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოებს და უმაღლესი სასწავლებლებისათვის სალექციო კურსებს ადგენენ, დამაჯერებელი აღმოჩნდება და ჩვენს ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული შეხედულება მათი მამაშვილობის შესახებ უარყოფილი იქნება, მომავალში ქართული ისტორიოგრაფია ამ შეცდომისაგან განთავისუფლდება. თუმცა, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურას ის მაინც შავ ლაქად დარჩება. ადარნასე ფარნავაზიანს, რომელმაც

თაყაიშვილს სუმბატ დავითის ძის ცნობა ადარნასეს სტეფანოზის ძეობის თაობაზე არადამაჯერებლად მიაჩნდა. ის თვლიდა, რომ სუმბატმა მიაწერა გუარამს და მის შთამომავლებს ბაგრატიონობა და სუმბატმავე გამოაცხადა გუარამის შემდეგ ყველა ერისმთავარი, მათ შორის, ადარნასეც ერთმანეთის მამაშვილად (იმონმებს ე. თაყაიშვილის 1949 წელს გამოცემულ ნაშრომს).

¹ ამავე წელს გამოვიდა პროფ. ავთანდილ ნონკოლაურის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტებისათვის განკუთვნილი „საქართველოს ისტორია“ (უძველესი დროიდან ახ. წ. XIX საუკუნემდე), თბ., 2017. ადარნასესა და სტეფანოზის მამაშვილობის შესახებ ზემომოტანილი ლიტერატურის შემდეგ იგი, ალბათ, არც დაფიქრებულა, სულ სხვადასხვა დინასტიის წარმომადგენლები რომ მამა-შვილად მიიჩნია (იხ. გვ. 145).

628 წელს ფარნავაზიანების ათასწლოვანი დინასტია ისევ ქვეყნის სათავეში მოიყვანა, ფარნავაზიანთა სამეფო სახლში ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი უნდა მიეკუთვნოს. ასევე, მნიშვნელოვანი მოღვაწეა ბაგრატიონთა სახლის ცნობილი წარმომადგენელი, ქვეყნისათვის თავშენიშნული, მაგრამ ჩვენი მიეცნიერების მიერ უარყოფილი სტეფანოზ I. თუმცა, მისი ღვაწლი სრულად ვერ იქნება ნაჩვენები, მის ბიოგრაფიას ვარსამუსეს ერისმთავრობა თუ არ ჩამოვაშორეთ¹.

ვარსამუსე როგორ გახადეს ქართლის ერისმთავარი და ქართულ ისტორიოგრაფიას დღემდე რატომ უჭირს ასევე ამ შავი ლაქის, უფრო სწორედ, გაუგებრობის მოშორება, ამაზე ქვემოთ მექნება საუბარი.

¹ მას შემდეგ, რაც გ. დუნდუამ ერთ ქართულ-სასაანურ მონეტაზე არსებული წარწერის „ჯო“-ს ჯონბერ/ჯუნანშერად" ამოკითხვას მხარი დაუჭირა და იგი 590-591 წლებში მეტად ხანმოკლე დროით" („რამდენიმე თვითაც კი“) ქართლის ერისმთავრად მიიჩნია, გულ-დანყვეტიტით განაცხადა: „მეტად სიმბტომატური ფაქტია, რომ ჩვენამდე არ მოუღწევია ადარნასესა და ვარსამუსეს მონეტებს, რომლებსაც სტეფანოს I შემდეგ ეკავათ ქართლის ერისმთავართა ტახტი“-ო. იხ. მისი, ქართულ-სასაანური მონეტების პრობლემა და ადრეფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის საკითხები. „მაც-ნე“, ისტორიის... სერია, 1976, №3, გვ. 49.

თავი II

ვარსამუსე – ქართული ისტორიოგრაფიის პრობლემა

ქართლის ერისმთავრის ტახტზე ვარსამუსეს დასმა რომ ქართული ისტორიოგრაფიის შეცდომა იყო, ეს ჯერ კიდევ 1976 წელს გამოქვეყნებულ გამოკვლევაში, ასევე, შემდგომი ხანის პუბლიკაციებში ვაჩვენე. მაგრამ, ჩემი მცდელობა იმის დასამტკიცებლად, ვარსამუსე რომ ქართლის ერისმთავარი არ იყო, საკმაო არ აღმოჩნდა. ახლა, ოთხ ათეულ წელზე მეტი ხნის გასვლის შემდეგ, იძულებული ვარ, მკითხველს გავაცნო, რა პირობებში მოხდა მისი ქართლის ერისმთავრად მიჩნევა და ქართული ისტორიოგრაფიის ეს შეცდომა რატომ გახდა ასე ძნელად უარსაყოფი.

ზემოთ მივუთითე, 627 წლის 12 დეკემბერს, ქ. ნინევიის ნანგრევებთან (ახლანდ. კუიუნჯუკი, მდებარეობს ერაყში, მდ. ტიგროსის მარცხენა ნაპირას, ქ. მოსულის აღმოსავლეთით) გამართულ ბრძოლაში ბიზანტიელთა მიერ ირანელების მხარეზე მებრძოლი ქართველი დიდებულის ვარსამუსეს დატყვევებაზე, ისიც აღვნიშნე, ეს პიროვნება 2016 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში მ. სანაძემ ისევ ქართლის ერისმთავრად რომ მიიჩნია. მკითხველისათვის უფრო ნათელი რომ გახდეს, თუ ვინ იყო ვარსამუსე, გადავწყვიტე, მასზე შედარებით ვრცლად ვისაუბრო.

ვარსამუსეს „ქართველთა მთავრად“ („Ὁ ἀρχαν των Ἰβηριων“) ბიზანტიელი ქრონისტი თეოფანე ჟამთააღმწერელი (გარდ. 818 წ.) იხსენიებს. სხვა უცხოენოვან ავტორებთან მასზე ცნობა არაა. რაც მთავარია, ძველმა ქართულმა წყაროებმა ვარსამუსეს შესახებ არაფერი იციან.

ბერძნულსიტყვა „Ὁδρχαν“, მართალია, მთავარს, წინამძღოლს (начальник, предводитель) ნიშნავს¹, მაგრამ ასეთი ახსნა არ უნდა ყოფილიყო საკმარისი, რათა ა. ბოგვერაძის კვალდაკვალ სხვა მკვლევრებსაც ვარსამუსე ქართლის ერისმთავრად (ერისთავთა მთავრად) მიეჩნიათ. მაგრამ ეს მოხდა და ეს არასწორი მითითება დღემდე გადაულახავ პრობლემად იქცა. რატომ? ამის შესახებ ქვემოთ ვისაუბრებ. მანამდე კი ვნახოთ, ნინევიის ნანგრევებთან ბრძოლაში დატყვევებული პიროვნება როგორ იქნა მიჩნეული ქართლის ერისმთავრად.

მოსაზრება, ვარსამუსე რომ შეიძლება ქართლის ერისმთავარი იყო, აკად. ივ. ჯავახიშვილმა გამოთქვა (როგორც ახლა გავარკვიე, ეს მხოლოდ ვარაუდი ყოფილა). „ქართველი ერის ისტორიის“ I ნიგზში იგი წერს: „ერთადერთი ცნობა, რომელიც მოგვითხრობს ქართველი დიდებულის დატყვევებას, შეეხება ვარსამუსეს, სპარსთა მიერ დაყენებულს იბერთა მთავარს, რომელიც ცოცხლივ ტყვედ იყო წაყვანილი ბიზანტიელთა მიერ. შეიძლებოდა, გვეფიქრა, რომ ეს მთავარი სწორედ ის ქართველი მკვიდრი მთავარი ყოფილიყოს, რომელიც სომეხი ისტორიკოსის სიტყვით, დატყვევებულ იქნა ქ. თბილისის ალების დროს“².

თუ გავითვალისწინებთ, რომ ვარსამუსე ბიზანტიელებმა 627 წლის 12 დეკემბერს, ირანში, ნინევიის ნანგრევებთან ბრძოლაში დაატყვევეს, ხოლო VIII-ის სომეხი ისტორიკოსის მოვსეს კალანკატვაცის ცნობებში საუბარია 628 წლის შემოდგომაზე თურქთა დასავლეთი კავანატის ჯარების მიერ თბილისის ალების შემდეგ დატყვევებულ ქართველ ერისმთავარზე, რომელიც ძველი ქართული წყაროების ცნობებიდან გამომდინარე, უეჭველად სტეფანოზ პირველია, ბატონი ივანეს ზემომოტანილი მოსაზრება ანგარიშგასაწიევი არ უნდა ყოფილიყო, მითუმეტეს იმ პირობებში,

¹ Дворецкий И. Х., Древнегреческого-русский словарь, т. I, М., 1958, გვ. 244.

² ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, ნიგნი პირველი, გვ. 266, თბ, 1960.

როცა იგი ძველ ქართულ წყაროთა მონაცემებზე უფრო მეტად უცხოენოვან წყაროებს ენდობოდა. თუმცა, ამ შემთხვევაშიც თეოფანე ჟამთააღმწერლის ცნობა იმის საფუძველს არ იძლეოდა, ვარსამუსე ქართლის ერისმთავრად მიეჩნიათ.

მაშინ რა მოხდა? – იკითხავს მკითხველი.

საქმე ისაა, რომ „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ (სინ) II ტომის მომზადებისას, მისი ერთ-ერთი ავტორის – ა. ბოგვერაძისათვის ბატონი ივანეს ზემომოტანილი თვალსაზრისი და აკად. ს. ყაუხჩიშვილის მიერ „გეორგიკის“ მეოთხე ტომში (ნან. I) გამოქვეყნებული თეოფანე ჟამთააღმწერლის თხზულების ქართული თარგმანის ის ნაწილი, სადაც მოთხრობილია ჯერ თბილისის აღებაზე და მცირე ინტერვალის შემდეგ რომაელთა გამარჯვებისას მათ მიერ დიდძალი მდიდრული ნადავლის დაუფლებისა და ვარსამუსეს დატყვევების შესახებ¹, ა. ბოგვერაძისათვის საკმაო აღმოჩნდა, ვარსამუსე ქართლის ერისმთავრად გამოეცხადებინა².

1973 წელს, როცა სინ II გამოქვეყნდა, ჯერ კიდევ, ქართული ენციკლოპედიის სამეცნიერო რედაქციაში ვმუშაობდი და თეოფანე ჟამთააღმწერლის თხზულების რუსული თარგმანის გაცნობისას დავრწმუნდი, რომ ა. ბოგვერაძე ცდებოდა, როცა ვარსამუსე ქართლის ერისმთავრად მიიჩნია. ამის შემდეგ, 1976 წელს, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნეში“ (ისტო-

¹ თეოფანე ჟამთააღმწერელი, ნიგნში – გეორგიკა, ტ. IV, ნაკვ. I, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, გვ. 100–101, თბ., 1941. თეოფანეს ტექსტის ქართულ თარგმანში თხრობას თბილისთან იმპერატორ ჰერაკლეს და ჯაბლუ ხაკანის შეხვედრის შესახებ პირდაპირ მოსდევს ტექსტი ჰერაკლეს მიერ ვარსამუსეს დატყვევების შესახებ. ბატონი სიმონი ამ ტექსტს არ უკეთებს კომენტარს, ბიზანტიელებმა ვარსამუსე ნინევიის ნანგრევებთან ბრძოლაში რომ დაატყვევეს, რის გამოც ა. ბოგვერაძემ ვარსამუსე თბილისთან დატყვევებულად ჩათვალა.

² ბოგვერაძე ა., ადრეფეოდალური..., გვ. 279–281.

რიის... სერია №1) გამოქვეყნებულ გამოკვლევაში ვაჩვენე, რამ განაპირობა ა. ბოგვერაძის შეცდომა და ვწერდი: „მართალი უნდა ყოფილიყო ცნობილი გერმანელი აღმოსავლეთმცოდნე ი. მარკვარტი, როცა ვარსამუსე ქვემო ქართლის პიტიახშთა საგვარეულოს წარმომადგენლად მიიჩნია“¹.

1976 წლის ოქტომბრიდან, ბატონი როინ მეტრეველისა და ბატონი ვიქტორ გუჩუას რეკომენდაციებით, სამუშაოდ ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიის განყოფილებაში ჩავირიცხე. ამ განყოფილების თანამშრომელი იყო ა. ბოგვერაძეც და განყოფილების გამგემ პროფ. მამია დუმბაძემ დამავალა, განყოფილების სხდომაზე ვარსამუსეს საკითხზე მოხსენება წარმედგინა. ჩემი მოხსენების შემდეგ ა. ბოგვერაძემ აღნიშნა: ვ. გოილაძე „მაცნეში“ გამოქვეყნებულ წერილში ისე გადმოსცემს ვარსამუსეს ერისმთავრობის შესახებ ჩემ შეხედულებებს, მე არ მახსენებსო (ჩემ გამოკვლევას გამოქვეყნებამდე ბ. გივი ჟორდანიას გაეცნო და ა. ბოგვერაძის გვარი „ნარკვევების ავტორად“ მან ჩაასწორა).

ვარსამუსეს ვინაობისა და იმ მიზეზების შესახებ, რამაც განაპირობა მისი ქართლის ერისთავთა მთავრად მიჩნევა, ჩემი საკმაოდ დასაბუთებული გამოკვლევის გამოქვეყნების შემდეგ აღარ მეგონა, თუ ვარსამუსეს ვინმე ისევ ქართლის ერისთავთა მთავრად მიიჩნევდა. ამიტომ, 1979 წელს, როცა ჩემი საკანდიდატო დისერტაციის ტექსტი დავასრულე, მასში ვარსამუსეს ვინაობის შესახებ მხოლოდ რამდენიმე წინადადებით შემოვიფარგლე. იმავე წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში როცა ა. ბოგვერაძე 627-628 წლების ამბებს შეეხო, აღნიშნა: 614-616 წლებში ხოსრო II-ის სარწმუნოებრივი მიდგომა ქართლის მიმართ შეიცვალა. ასეთ პირობებში კირიონ კათალიკოსი და ადარნასე ერისმთავარი იძულებულნი იქნენ, ქართლს გასცლოდნენ, ქართლის ერისმთავრობა,

¹ გოილაძე ვ., არის თუ არა თეოფანე უამთააღმწერელთან მოხსენიებული ვარსამუსე ქართლის ერისმთავარი? „მაცნე“ ისტორიის... სერია, 1976 №1, გვ. 140.

საფიქრელია, ან იმ პირმა მიიღო „ქართლის მთავართა სახლიდან, რომელსაც ალბანელი ისტორიკოსი მოსე კალანკატვაცი 627-628 წლების თბილისის აღყის დროს ასახელებს, ანდა ვარსამუსემ, რომელიც 627 წ. ნინევიასთან ბრძოლაში ტყვედ ჩაუვარდა ბიზანტიელებს“-ო¹.

როგორც ვხედავთ, ამ მონოგრაფიაში ა. ბოგვერაძემ შეცდომა — ვარსამუსე თითქოს თბილისის ალებისას იყო დატყვევებული, მართალია, აღარ გაიმეორა, მაგრამ ვარსამუსეს შესაძლო ქართლის ერისმთავრობაზე მაინც მიუთითა, რის გამოც სინ II-ში ა. ბოგვერაძის მიერ ვარსამუსეს ქართლის ერისთავთა მთავრად მიჩნევის შესახებ გაცხადებული „მიკვლევა“ გარკვეულწილად ძალაში დარჩა². დიდი, 20 000-იანი ტირაჟით გამოცემული ეს წიგნი ძირითადი სახელმძღვანელო იყო და არის როგორც უმაღლესი სასწავლებლების ისტორიის ფაკულტეტების სტუდენტებისათვის, ისე იმ ავტორებისათვის, რომლებიც უმაღლესი სასწავლებლებისათვის საქართველოს ისტორიის ლექციების კურ-

¹ ბოგვერაძე ა., ქართლის პოლიტიკური, გვ.89-90. აქ იმონმებს 1979 წელს ვარსამუსეს შესახებ ჟურნალ „მაცნეში“ გამოქვეყნებულ ზემოდასახელებულ ჩემ გამოკვლევას.

² გასული საუკუნის 80-იან წლებში, როცა სინ II-ის რუსულ ენაზე სათარგმნელად მუშაობა დაიწყო, ვითხოვე, სინ II-ის ქართულ ტექსტში ვარსამუსეს ერისმთავრობის შესახებ არსებული შეცდომა რუსულ თარგმანში არ განმეორებულიყო, მაგრამ ამოდ. სქოლიოში, მართალია, მითითებული იქნა „მაცნეში“ (1976 №1) გამოქვეყნებული ჩემი გამოკვლევა, მაგრამ ტექსტში ისევ ვარსამუსეს შესაძლო ერისმთავრობაზეა საუბარი (იხ. Очерки истории Грузии, т. II, Тб., 1988, გვ. 168). იქვე (გვ. 169, სქოლიო №69) მითითებულია ჩემი ის გამოკვლევა, რომელშიც ნაჩვენებია მაქვს 627-628 წლებში თბილისის აღყისას იმპერატორ ჰერაკლეს მოკავშირეები რომ თურქთა დასავლეთი კავანატი იყო, მაგრამ ტექსტში ისევ ხაზარებზეა საუბარი. ასე გრძელდება დღემდე. მნიშვნელოვანი მეცნიერული სიახლეები ქართულ ისტორიოგრაფიაში უგულებელყოფილია.

სებს ადგენდნენ. 1997 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში, მართალია, ვარსამუსეს ქართლის ერისთავთა მთავრად მიჩნევის მცდარობა ხელახლა ვაჩვენე¹, მაგრამ ეს აღარაფერს ნიშნავდა. ახალ სალექციო კურსებში ვარსამუსე ქართლის ერისმთავრად ცხადდებოდა. ასე, მაგალითად, 1999 წელს გამოცემულ „საქართველოს ისტორიაში“ პროფ. ნ. ასათიანი წერს: ხოსრო II-მ 614 წელს მოიწვია ქრისტიანული საეკლესიო კრება, სადაც დადგინდა, ყველა ქრისტიანს მონოფიზიტური ე.ი. სომხური სარწმუნოება უნდა მიეღო. ამის შემდეგ კათალიკოსი კირონი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა, ერისმთავარმა ადარნასემ კი კახეთს შეფარა თავი. მის მაგივრად ქართლის ერისმთავრად სპარსელებმა ვარსამუსე დაამტკიცეს². 627 წელს ჰერაკლემ და ხაზარებმა გაერთიანებული ძალებით შეუტიეს თბილისს, რომელსაც ქართლის ერისმთავარი და ირანელი სარდალი შარგაპაგი იცავდნენ“ (ნ. ასათიანი იგივეს იმეორებს ამავე წიგნის 2004 წლის მესამე გამოცემაში, გვ. 104).

ნ. ასათიანის „საქართველოს ისტორიიდან“ ზემომოტანილ ამონარიდში რამდენიმე უზუსტობაა: I. მონოფიზიტობა მხოლოდ „სომხური სარწმუნოება არ იყო; II. როგორც 603-604 წელს, ისე 614 წელს ქართლის ერისმთავრის ტახტზე არავითარი ცვლილება არ მომხდარა. VI საუკუნის დამლევებიდან 628 წლის შემოდგომამდე ქართლის ერისმთავარი სტეფანოზ I იყო; III. ჰერაკლეს მოკავ-

¹ იხ. გოილაძე ვ., აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზა, თავი XI, §4 – იყო ვარსამუსე ქართლის ერისმთავარი?

² ასათიანი ნ., საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XIX საუკუნემდე, სახელმძღვანელო არასპეციალური ფაკულტეტების სტუდენტებისათვის და დამხმარე სახელმძღვანელო საშუალო სკოლის ისტორიის მასწავლებლებისათვის, გვ. 103, თბ., 1999. ამ წიგნის დედანი გამოცემამდე ჩვენი განყოფილების გამგეს ა. ბოგვერაძეს ჰქონდა ხელთ (ბატონ მამია დუმბაძის გარდაცვალების შემდეგ განყოფილების გამგე ქ. ჩხატარაიშვილი, შემდეგ, ა. ბოგვერაძე იყო), მაგრამ განყოფილებაში ის არ განხილულა.

შირეები ხაზარები კი არა, შუა აზიიდან მოსული თურქთა და სავლეთი კავკასიის ჯარები იყვნენ; IV. ცხადია, დაუშვებელია ვარსამუსეს ქართლის ერისმთავრად მიჩნევა; V. 628 წელს თბილისის აღებაში იმპერატორი ჰერაკლე არ მონაწილეობდა, სამაგიეროდ, მოალყეთა შორის იყო ჩვენი მეცნიერების მიერ სტეფანოზ I-სადმი მიშვილებული ადარნასე ფარნავაზიანი.

2003 წელს პროფ. თ. ბერაძესთან ერთად გამოცემულ „საქართველოს ისტორიაში“ მ. სანაძემ ვარსამუსე „არშუშა“-დაც მოიხსენია და აღნიშნა: „604 წელს სპარსეთ-ბიზანტიის უკანასკნელი ომი დაიწყო“. ომის პირველსავე წელს სპარსეთმა დიდ წარმატებას მიაღწია. „ქართლში ხოსრომ სტეფანოზ I-ის ძეს, ბიზანტიის მომხრე ადარნასეს ერისმთავრობა ჩამოართვა და ფეროზიანთა საგვარეულოს წარმომადგენელს, ქართლის პიტიახშს არშუშას გადასცა. ქართლის ეს ერისმთავარი ბიზანტიელ ისტორიკოსთან თეოფანე ჟამთააღმწერელთან „ვარსამუსა“-ს სახელით მოიხსენიება“¹. 627 წელს, სპარსეთის დედაქალაქის ქტეზიფონის ახლოს, ნინევიასთან.... სპარსელები დამარცხდნენ. ბრძოლაში ტყვედ ჩავარდა ქართლის ერისმთავარი არშუშა, რომელიც სპარსელების მხარეზე იბრძოდა².

მ. სანაძისა და თ. ბერაძის თხრობაში ახალი ის იყო, რომ ქართლის ერისმთავრის ტახტზე ვარსამუსე მათ 614 წელს კი არა, 604 წელს, თანაც ადარნასეს მაგივრად დასვეს. ვარსამუსე „არშუშა ფეროზიანად“ გამოაცხადეს. 2003 წლიდან ასე დაისვა ქართლის ერისმთავრის ტახტზე – სტეფანოზ I ბაგრატიონის ნაცვლად ვინმე „არშუშა ფეროზიანი“, იგივე ვარსამუსე.

2003 წელსვე გამოიცა ავტორთა კოლექტივის მიერ შედგენილი „ქართული დიპლომატიის ისტორია“, რომლის ერთ-ერთი

¹ ბერაძე თ., სანაძე მ., საქართველოს ისტორია, წიგნი I (ანტიკური ხანა და შუა საუკუნეები), გვ. 94-95, თბ., 2003.

² იქვე, გვ. 95. როგორც ითქვა, ნინევიის ნაქალაქარი ჩრდ. ერაყში ახლანდ. ქ. მოსულის მახლობლადაა, ხოლო ქ. ქტეზიფონი ახლანდ. ბაღდადის მახლობლად მდებარეობდა. ისინი ახლოს არ არიან.

თანაავტორი დ. ლეთოდინი წერს: 604 წელს ირანმა განაახლა საომარი მოქმედება ბიზანტიის წინააღმდეგ... შეიჭრა ქართლში¹. ქართლის ერისმთავარმა ადარნასემ დატოვა თბილისი და კახეთში გადავიდა. ირანელებმა ქართლის ერისმთავრად ვარსამუსე დაამტკიცეს².

ამ „სიახლის“ ავტორი, რომ ვარსამუსემ თითქოს 604 წლიდან ადარნასეს მაგივრად დაიკავა ქართლის ერისმთავრის ტახტი, დ. ლეთოდინია თუ მ. სანაძე და თ. ბერაძე, ამას ახლა არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს. მთავარი ისაა, ქართულ სამეცნიერო წრეებში ვარსამუსეს ერისმთავრობის შესახებ ა. ბოგვერაძიდან მომდინარე თვალსაზრისი სხვადასხვა ნიუანსით თანდათან მყარდებოდა.

ვარსამუსეს ერისმთავრობის საკითხთან დაკავშირებით, მსგავსი ვითარება გვაქვს პროფ. ვ. სილოგავასა და კ. შენგელიას მიერ შედგენილ და 2006 წელს გამოცემულ „საქართველოს ისტორიაში“. ამ წიგნში ნათქვამია: 627 წელს თბილისის მეციხოვნე

¹ 604 წელს ირანის ქართლში შემოჭრა წყაროებით არ დასტურდება. ასეთი ქმედება ხოსრო II-ს არ სჭირდებოდა. ასევე გაუმართლებელია ფ. მამედოვას მსჯელობა, თითქოს, 605 წელს ირანელთა ლაშქარი სომხეთში შეიჭრა და იბერია „სასანიანებს უბრძოლველად დამორჩილდა“ (იხ. მისი Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III в. до н. э.-VIII в. н. э.), Баку, 1986, გვ. 198).

² ლეთოდინი და, ქართლისა და ეგრისის საგარეო მდგომარეობა და დიპლომატია VI ს-სა და VII ს-ის I ნახევარში. წიგნში – ქართული დიპლომატიის ისტორია, გვ. 75, თბ., 2003. იმავე წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში აკად. დ. მუსხელიშვილი, მართალია, ვარსამუსეს არ ახსენებს და 627-628 წლებში თბილისის დამცველად სტეფანოზ I-ს ასახელებს, მაგრამ მან 604 წელს სტეფანოზ I-ის გადაყენებისა და 616 წელს ისევ დანიშნვის შესახებ ამ ბოლო დროს დამკვიდრებული მტკიცებულები მაინც გაიმეორა (იხ. მისი, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, გვ. 308-312).

ქართველებს ქართლის ერისმთავარი ვარსამუსე ედგა სათავეში. 628 წელს ხაზარები თბილისს მოადგნენო¹.

2003 წელს მ. სანაძისა და თ. ბერაძის მიერ ერთობლივად გამოცემულ „საქართველოს ისტორიაში“ ვარსამუსეს შესახებ გაცხადებული აზრის უარსაყოფად, თითქოს ერთგვარი პირობა შეიქმნა, როცა 2003 წელს აკად. დ. მუსხელიშვილმა (იხ. ზემოთ, გვ. 51, შენ. 2) და პროფ. მ. ბახტაძემ (იხ. ზემოთ, გვ. 50, შენ. 1), ხოლო 2006 წელს პროფ. ნ. შოშიაშვილმა ვარსამუსეს ერისმთავრობის შესახებ აღარ მიუთითეს. თითქოს ჩანდა საფუძველი, ქართველ ისტორიკოსებს ჩვენი ისტორიოგრაფიის ამ დიდ ცდომილებაზე საბოლოოდ ეთქვათ უარი (ასე მოიქცა პროფ. ა. ნონკოლაური. იხ. იქვე, გვ. 72, შენ. 3), მაგრამ ზოგი მკვლევრისათვის ვარსამუსეს ერისმთავრობა მაინც მისაღებად დარჩა.

მას შემდეგ, რაც ნ. შოშიაშვილმა და მ. სანაძემ „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტის ადაპტირებულ გამოცემაზე ითანამშრომლეს, მ. სანაძემ შექმნა და 2016 წელს გამოსცა სქელტანიანი მონოგრაფია „ქართველთა ცხოვრება“, ნიგნი III. ქართლის მეფეებისა და პატრიკიოსების ქრონოლოგია, ფარნავაზიდან აშოტ კურაპალატამდე (ეს ნიგნი 2017 წელს ხელახლა გამოსცა). დასახელებულ მონოგრაფიაში მ. სანაძემ სცადა, დაესაბუთებინა, სახელი „არშუშა“ მართლაც რომ „ვარსამუსე“-დან არის ნაწარმოები. ამ მიზნით, არ გაიზიარა სახელი „ვარსამუსეს“ ი. მარკვარტისეული ახსნა (Βαρσαμουθς – მიღებულია სახელიდან Baram <ა> - ძაჰთს - Warham-Ašušა და მითითება, ეს პიროვნება ქვემო ქართლის პიტიახში რომ უნდა ყოფილიყო². ამ თვალსაზრისს მეც ვიზიარებ³)

¹ სილოგავა ვ., შენგელია კ., საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან „ვარდების რევოლუციის“ ჩათვლით, გვ. 73, თბ., 2006. იგივე მეორდება ამ ნიგნის 2007 და 2008 წლების განახლებულ და შევსებულ გამოცემებში.

² გოილაძე ვ., არის თუ არა თეოფანე ჟამთააღმწერელთან, გვ. 137, შენ. 29.

³ იქვე, გვ. 139–140.

და წერს: ბერძნულში ფონემა „შ“-ს უქონლობის გამო, სახელი „ვარსამუსა“-ბერძნული დამახინჯებაა. ამ სახელის მეორე ნაწილი „არშუშა“ არის, რომელსაც დართული აქვს სპარსულ სამყაროში კარგად ცნობილი ეპითეტი „ვარაზ/ვარზ“, რომელიც შეიძლება ამ „არშუშა“-სათვის შაჰის მიერ საგანგებოდ მინიჭებული „წოდება-ტიტული“ არის. აქედან გამომდინარე, სახელის სპარსული დაუ-მახინჯებელი ფორმა იქნება ვარ(ა)ზ-არშუშა. ეს მოსაზრება ირანოლოგმა მირიანიშვილმა გაგვიზიარა, – დასძენს მ. სანაძე და წერს: „ადარნასეს გაძევების შემდეგ სპარსელებმა კვლავაც ქართლის სასანიანთაგან ქვეყნის მმართველად ქართლის პიტი-ახშთა-ფეროზიანთა საგვარეულოს წარმომადგენელი დააყენეს, რომელიც, სავარაუდოდ, სპარსეთის მხრიდან ქართლის მმარ-თველად თბილისში დაყენებული გურგენ II-ის შვილი ან შვილი-შვილი უნდა იყოს. ვარ(ა)ზ-არშუშა თბილისში იჯდა და, როგორც სპარსეთის მხრიდან დანიშნული მმართველი, ქართლს (ყოველ შემთხვევაში, სადამდეც ხელი მიუწვდებოდა) ხაზართა მიერ თბი-ლისის აღებამდე (627 წ.) განაგებდა¹.

მ. სანაძის მტკიცება იმის შესახებ, თითქოს მის მიერ „ფე-როზიანთა საგვარეულოს წარმომადგენლად“ მიჩნეული ვარსამუსე/ვარ(ა)ზ-არშუშა ქართლის ერისმთავარი იყო და თბილისში იჯდა, საისტორიო წყაროთა მონაცემებს არ ემყარება. მას შემდეგ, რაც 591 წელს „ყოველთა ქართველთა“ „მწე და მოურავი“ ხოსრო II-

¹ სანაძე მ., ქართველთა ცხოვრება, გვ. 414. 2019 წელს გამოცემულ ნაშრომში მ. სანაძემ „ვარაზ არშუშა-ვარსამუსა (ფეროზიანი) 614-628 წწ.“ ისევ თბილისში მჯდომ ქართლის მმართველად მიიჩნია. იხ. მისი, ქართველთა ცხოვრება. წიგნი I, შესავალი ქართველთა ცხოვრებაში, გვ. 413, თბ., 2019. 2017 წელს გამოცემულ ლექციების კურსში, ისევე, როგორც აკად. დ. მუსხელიშვილმა, პროფ. ა. ნონ-კოლაურმაც ვარსამუსე ქართლის ერისმთავრად არ დაასახელა, მაგრამ სტეფანოზ I-ის გადაყენებისა და ქართლის ერისმთავრად „მეორეჯერ დასმის“ შესახებ ახალდამკვიდრებული ტრადიცია მაინც გაიმეორა (იხ. მისი, საქართველოს ისტორია, გვ. 148–149).

ის თანხმობით იმპერატორი მავრიკიოსი გახდა, ქართლის ორად გაყოფაზე (თბილისსა და მცხეთაში ცალკე მმართველებით) საუბარი არ შეიძლება. როგორც არაერთხელ ვაჩვენე¹, 591 წლიდან 628 წლის შემოდგომამდე ქართლის ერისმთავარი სტეფანოზ I ბაგრატიონი იყო. მთელი ამ დროის განმავლობაში დაჩი მეფის შთამომავალი (ბაკურ მეფის ძე, ან შვილიშვილი) ადარნასე I ფარნავაზიანი კახეთის მთავრად და სტეფანოზ I-ის ქვეშევრდომად ითვლებოდა. იგი, როგორც დაკარგული ტახტის მაძიებელი, 627-628 წლებში თბილისის ალყისას ბიზანტიელთა მხარეზე იბრძოდა და ქართლის ერისმთავრის ტახტი იმპერატორ ჰერაკლესაგან 628 წელს სტეფანოზ I-ის სიკვდილით დასჯის შემდეგ მიიღო.

მიუღებელია მ. სანაძის ვარაუდი, რომ „ქართლის პიტიახ-შთა-ფეროზიანთა საგვარეულოს წარმომადგენელი ვარსამუსე/ვარ(ა)ზ-არშუშა „გურგენ II-ის შვილი ან შვილიშვილი“ შეიძლება ყოფილიყო. VI ს-ის ქართლის ერისმთავართა შორის გურგენ II-ის სახელის მქონე პიროვნება არ არსებობდა. ასეთი პიროვნება დ. მუსხელიშვილმა გამოიგონა².

627 წლის ბოლოს ნინევიის ნანგრევებთან ირანელთა მხარეზე მებრძოლი ქვემო ქართლის პიტიახში ვარსამუსე (ი. მარ-

¹ გოილაძე ვ., ქართლის ერისთავთა-მთავარი სტეფანოზ I. „მნათობი“, 1992, N2; მისივე, აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზა, თავი XI, §3 – „ქართლის ერისთავთა-მთავარი სტეფანოზ I“.

² მას შემდეგ, რაც გ. დუნდუამ თეოფანე ბიზანტიელის მიერ ქართლში 571 წლის ანტიირანული აჯანყების მეთაურად დასახელებული გურგენის ქართული წყაროების გუარამთან იგივეობა უარყო და გურგენის მიერ სამონეტო ემისია 589-590 წლებით განსაზღვრა, ქართლის ერისმთავართა რიგში გაჩნდა ახალი ერისმთავარი – გურგენი (იხ. მისი, ე. წ. ქართულ-სასაზღვრო მონეტების პრობლემა და ადრეფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის საკითხები. მაცნე ისტორიის... სერია, 1976 №1, გვ. 108-109), რომელიც გურგენ I-ად ითვლება. გუარამ II არარსებული პიროვნებაა. გურგენ I კი იგივე გუარამ I ბაგრატიონია.

კვარტის ეტიმოლოგიით იგივე ვაჰრამ-აშუშა) ის პიროვნებაა, რომელსაც სომეხი დიდებულის სმბატ ბაგრატიუნისადმი მიწერილ წერილში ქართლის კათალიკოსი კირონი „ქართველთა ქვეყნის“ წარჩინებულთა შორის კახეთის მთავარ „ატრნესეს“ (ადარნასეს) შემდეგ „აშუშანის“ სახელით მეორე პირად ასახელებს¹. ქართლის ერისმთავრის ტახტზე იგი არასოდეს არ მჯდარა.

ზემომოტანილი მასალის შემდეგ, ნათელია, ქართულ ისტორიოგრაფიას არა მარტო ვარსამუსეს ქართლის ერისმთავრობის შესახებ ა. ბოგვერაძიდან მომდინარე შეცდომის დასაძლევად მოუწევს ბრძოლა, არამედ იმის უარსაყოფადაც, 591-628 წლებში ქართლი ორად გაყოფილი (მცხეთისა და თბილისის ცენტრებით) რომ არ ყოფილა. ბოლოს და ბოლოს უნდა დასრულდეს ძველი ქართული წყაროების მონაცემებისადმი უნდობლობა. ადარნასე I ფარნავაზიანი რომ სტეფანოზ I ბაგრატიონის ძედაა გამოცხადებული, სწორედ ასეთი მიდგომის შედეგია. გზა არ უნდა გავუხსნათ ახალ-ახალ დაუსაბუთებელ „მიგნებებს“, მაგალითად, ვარსამუსე, რომ არარსებული გურგენ II-ის შვილი ან შვილიშვილი იყო და სხვა.

დასასრულს უნდა ვთქვა: ის ფაქტი, რომ 2007 წელს გამოცემულ „საქართველოს მეფეების“ ტექსტში ა. ბოგვერაძის მიერ ქართლის ერისმთავრად „დასმულ“ ვარსამუსეს შესახებ ცალკე წერილი არაა შეტანილი, შეიძლებოდა პროგრესად მიგვეჩნია, მაგრამ ადარნასე ფარნავაზიანის ბიოგრაფიის გადმოცემისას იმაზე მითითება, 614-627/28 წლების „შუალედში ქართლის ერისმთავრობა ვარსამუსემ მიიღო, რადგან თბილისის ალების აღწერისას თეოფანე ჟამთააღმწერელი იბერიის მთავრად სწორედ მას ასახელებს“ და „მოსაზრება ვარსამუსეს ერისმთავრობის შესახებ ჯერ კიდევ ივ. ჯავახიშვილმა „გამოთქვა“ (იხ. ზემოთ), ისევ ა. ბოგვერაძიდან მომდინარე გაუგებრობის შეფარული გამართლებაა. როგორც ვხედავთ, საშველი არაა. რაც მთავარია, ჩვენმა დიდმა მეცნიერმა ბატონმა ივანემ ვარსამუსეს ერისმთავ-

¹ ალექსიძე ზ., ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 76.

რობის შესახებ ხომ მხოლოდ ვარაუდი გამოთქვა, ამ ვარაუდმა მტკიცებითი ხასიათი შემდეგ მიიღო. ვნახოთ ეს პროცესი.

როგორც აღვნიშნე, ბატონი ივანე ძველი ქართული წყაროების მონაცემებთან შედარებით უცხოენოვან ავტორთა ცნობებს, მართალია, უპირატესობას ანიჭებდა, მაგრამ ამჯერად ვარსამუსეს შესახებ არსებული მასალების ხელახლა გაცნობამ დამარწმუნა, ვარსამუსეს იგი ქართლის ერისმთავრად არ თვლიდა. ამ მხრივ, ჩემი ყურადღება, უპირველეს ყოვლისა, იმან მიიქცია, რომ ბატონმა ივანემ სახელ „ვარსამუსეს“ ი. მარკევარტისეული ახსნა (Βαρσαμουσης ესაა იგივე Βαρμ/Warham-Aššā) და ამ პიროვნების გუგარქის – ქვემო ქართლის პიტიახშად მიჩნევა¹ არ უარყო, მხოლოდ ის აღნიშნა, ამ პიროვნებას შეიძლება „ვარსამიც რქმეოდაო“². აქ ასევე გასათვალისწინებელია თეოფანე ჟამთააღმწერლის მიერ ამ პიროვნების ტიტულად დასახელებული ბერძნული სიტყვა „Ὁ αρχαυ“, რომელიც მისი ტექსტის რუსული თარგმანის გამოცემისას, „начальник“-ად თარგმნეს³, რაც სრულად შეესაბამება ირანელი სარდლის რაჰზადაჰის დროშის ქვეშ მებრძოლი ქართველი დიდებულის სტატუსს.

ზემოაღნიშნულის გათვალისწინების შემდეგ, გადავწყვიტე, ჩემთვის საინტერესო ადგილი „ქართველი ერის ისტორიის“ (ნიგნი I) იმ გამოცემებში შემემოწმებინა, რომლებიც უშუალოდ ბატონი ივანეს სიცოცხლეში იყო გამოსული.

ჩემდა გასაკვირად, ივ. ჯავახიშვილი „ქართველი ერის ისტორიის“ (ნიგნი I) როგორც 1913, ისე 1928 წლის გამოცემაში ვარსამუსეს ქართლის ერისმთავრად არ ასახელებს (იხ. ქვემოთ). ცნობა ვარსამუსეს „იბერთა მთავრობისა“ და მინიშნება თბილისის

¹ Marquart J., Osteuropäische und Ostasiatische streifzüge, 2., unveränderte auflage. Darmstadt, 1961, გვ. 401; შდრ., ვ. გოილაძე, არის თუ არა ვარსამუსე, გვ. 137, შენ. 29. იქვეა მოტანილი ამ სახელის ახსნის სხვადასხვა ვარიანტი.

² ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, გვ., 246, შენ.1, ტფილისი, 1928.

³ Летопись Византийца Феофана, გვ. 237.

ალებისას მისი დატყვევების შესახებ ამ წიგნის 1951 წლის გამოცემაში ჩნდება და მეორდება როგორც 1960, ისე 1979 წლის გამოცემებში¹.

სანამ ამ გამოცემებიდან ვარსამუსეს შესახებ ამონარიდებს მოვიტან, უნდა აღვნიშნო: „ქართველი ერის ისტორიის“ (წიგნი I) 1928 წლის გამოცემაში აქტიურად მონაწილეობდა იმხანად თსუ დოცენტი ბ. სიმონ ყაუხჩიშვილი, რისთვისაც მას ბატონი ივანე „მხურვალე გულითად მადლობას“ უხდის². 1940 წლის ნოემბერში ბატონი ივანეს გარდაცვალების შემდეგ, „ქართველი ერის ისტორიის“ (წიგნი I) 1951 წლისა და 1960 წლების გამოცემები სწორედ მან განახორციელა და მიუთითა: „განსვენებულმა მეცნიერმა „ქართველი ერის ისტორიის“ პირველი წიგნი საფუძვლიანად გადაამუშავა და შეაესო 1928 წელს, ხოლო მას შემდეგ მას ხელი არ უხლია ამ წიგნის ტექსტისათვის: ავტორის პირად სამუშაო ეგზემპლარში, რომელიც მის ბიბლიოთეკაში მოიპოვება, მხოლოდ ერთ ადგილას იყო ჩასმული ახალი მასალა („ამირანის თქმულება მოსე ხორენელთან“) და ჩვენ იგი სათანადო ადგილას მოვათავსეთ. სხვა მხრივ, „ქართველი ერის ისტორიის“ წინამდებარე წიგნი იბეჭდება იმ სახით, როგორც იგი დაბეჭდილი იყო 1928 წელს. ჩვენ ნება მივეცით ჩვენს თავს, მხოლოდ მესამე გამოცემაში (ე.ი. 1928 წლის – ვ. გ.) გაპარული კორექტურული შეცდომები და მართლწერის თვალსაზრისით ზოგი რამ შეგვესწორებინა“³.

¹ ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, წიგნი პირველი, თბ., 1951, გვ. 267-268; შდრ., ამავე წიგნის 1960 წლის გამოცემა, გვ. 266; 1979 წლის გამოცემა, გვ. 306.

² ჯავახიშვილი ივ., წინასიტყვაობა. ქართველი ერის ისტორია, წ. 1, 1951, გვ. 2. ეს წინასიტყვაობა გამოქვეყნებულია 1960 და 1979 წლების გამოცემებშიც, გვ. 1-2; გვ. 39-40.

³ ყაუხჩიშვილი ს., რედაქტორისაგან. ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, წ. 1, 1951, გვ. IX. ს. ყაუხჩიშვილის ეს ტექსტი მეორდება 1960 წლის გამოცემაში, გვ. IX-X.

ახლა ვნახოთ, როგორ არის წარმოდგენილი „ქართველი ერის ისტორიის“ (ნ. 1) 1928 და 1951 წლების გამოცემებში ჩვენთვის საინტერესო ადგილები.

1928 წლის გამოცემა

„არის ერთი ცნობა, რომელიც მოგვითხრობს ქართველი დიდებულის დატყვევებას, შეეხება ვარსამუსეს, სპარსთა მიერ დაყენებულს იბერთა მთავარს, რომელიც ცოცხლივ ტყვედ იყო წაყვანილი ბიზანტიელთა მიერ (Theupanis Chronographia, I, 319), შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ეს მთავარი სწორედ ის ქართველი მკვიდრი ყოფილიყო, რომელიც სომეხი ისტორიკოსის სიტყვით, დატყვევებული იქნა ქ. ტფილისის ალების დროს, მაგრამ ამას თვით ბიზანტიელი მემკვიდრის სიტყვები ელოდება წინ იმიტომ, რომ, მისი თქმით, ეს ქართველი მთავარი ტყვედ წაუყვანიათ 618 წ. პერაკლე კეისრისა და რაჭადის სპარსეთში ომის დროს (იქვე, გვ. 319), მაშასადამე, ეს სულ სხვა ქართველი ერისმთავარი უნდა ყოფილიყო“¹ (ხაზგასმა ჩემია. ვ. გ.).

1951 წლის გამოცემა

„ერთადერთი ცნობა, რომელიც მოგვითხრობს ქართველი დიდებულის დატყვევებას, შეეხება ვარსამუსეს, სპარსთა მიერ დაყენებულს იბერთა მთავარს, რომელიც ცოცხლივ ტყვედ იყო წაყვანილი ბიზანტიელთა მიერ. შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ეს მთავარი სწორედ ის ქართველი მკვიდრი მთავარი ყოფილიყო, რომელიც, სომეხი ისტორიკოსის სიტყვით, დატყვევებულ იქნა ქ. თბილისის ალების დროს“².

¹ ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, ნ. 1, 1928, გვ. 246.

² ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, ნ. 1, თბ., 1951, გვ. 306.

როგორც ვხედავთ, „ქართველი ერის ისტორიის“ (ნ. I) 1951 წლის გამოცემაში ვარსამუსეს შესახებ არსებული თხრობა ნაკლულია, რის გამოც არსებითად განსხვავდება იმ თხრობისაგან, რომელიც 1928 წელს ივ. ჯავახიშვილის ხელიდან გამოვიდა. ამჟერად – 1951 წლის გამოცემაში მითითებული არაა, რომ ვარსამუსე 618 წელს (უნდა იყოს 627 წ.) ირანის ტერიტორიაზე დაატყვევეს და იგი „სულ სხვა ქართველი ერისმთავარი უნდა ყოფილიყო“.

აქ კიდევ ერთხელ ვიმეორებ: ვარსამუსეს შესახებ სწორედ ეს შემოკლებული თხრობა, VII ს-ის სომეხი ისტორიკოსის მოვსეს კალანკატვაცის მიერ თბილისის აღებისას დატყვევებული ქართველი ერისმთავრის უსახელოდ დასახელება და, რაც მთავარია, ბ. სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ „გეორგიკის“ IV ტომში (ნაწ. I) თეოფანეს ტექსტის ქართული თარგმანის ისე გამოქვეყნება, რომ არ ჩანს, სად იქნა დატყვევებული ვარსამუსე (იხ. ზემოთ, გვ. 65, შენ. 1), საკმარისი გამოდგა ა. ბოგვერადისათვის, ვარსამუსე ქართლის ერისმთავრის ტახტზე დაესვა. თუმცა, დასახელებულ პირობებშიც, მას უნდა გაეთვალისწინებინა, ირანელთა სარდალი რაჰზადაჰი ნინევიის ნანგრევებთან რომ სარდლობდა ირანელთა ლაშქარს და არა თბილისში. თბილისის დაცვას ირანელი შარჰაპალი ხელმძღვანელობდა, რომელიც სტეფანოზ I-თან ერთად თურქებმა სიკვდილით დასაჯეს. ასე რომ, ძველი ქართული წყაროების მიმართ ჰიპერკრიტიკული მიდგომა რომ არ ყოფილიყო და ისტორიული რეალობა ჩვენ მკვლევრებს უცხოენოვან წყაროებში არ ეძიათ¹, საეჭვო არ გახდებოდა მოვსეს კალანკატვაცის მიერ თბილისის აღებისას უსახელოდ დასახელებული ქართველი დიდებული ქართლის ერისმთავრის სტეფანოზ I ბაგრატიონი რომ იყო.

¹ ძველი ქართული წყაროების მიმართ ჰიპერკრიტიკული მიდგომის დამკვიდრების საკითხი ვრცლად მაქვს გაანალიზებული მონოგრაფიაში – ვახტანგ გორგასალი და მისი ისტორიკოსი, თავი I.

ასე რომ, სტეფანოზ I-ის შესახებ ძველ ქართულ წყაროებში არსებული მრავალი ფაქტი უარეყავით და ვენდეთ თეოფანე ჟამთააღმწერელს, მაგრამ ის რა შუაშია, ჩვენმა ისტორიკოსებმა არასწორად გაიგეს მისი თავისთავად მეტად საინტერესო ცნობა და თითქმის ორმოცი წელია, სინ-II-დან მომდინარე ინფორმაცია ვარსამუსეს ერისმთავრობის შესახებ დაძლევის მაგიერ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ხალისდება. კიდევ ვიმეორებ, ბოლოს და ბოლოს დავუჯეროთ ძველ ქართულ წყაროთა მონაცემებს. მათში არსებული ცნობებით, ქართლის ერისთავთა-მთავარი სტეფანოზ I ბაგრატიონი ტახტზე ასვლიდან სიკვდილამდე (სანამ 628 წელს თბილისის დედაციხის – კალას აღებისას არ დაატყვევეს) განაგებდა ქართლს. იგი 604 წელს არ გადაუყენებიათ და, როგორც ა. ბოგვერაძე¹ და მ. სანაძე წერენ, არც 602-603 წელს არ გარდაცვლილა. რაც მთავარია, როგორც ახლა მკვლევართა უმეტესობა ამტკიცებს, ადარნასე სტეფანოზის ძე და მემკვიდრე არაა. იგი ვახტანგ გორგასლის უშუალო შთამომავალი იყო და ფარნავაზიანთა სამეფო სახლს განეკუთვნებოდა. იმპერატორ პერაკლეს მხარდაჭერით 628 წელს ადარნასემ როცა ქართლის ერისმთავრის ტახტი დაიკავა, ფარნავაზიანები ხელახლა მოვიდნენ ხელისუფლებაში, თუმცა 681-685 წლებში ადარნასეს ძე სტეფანოზ II და მისი ძეები – მირი და არჩილი იძულებულნი გახდნენ, ქართლი დაეტოვებინათ და დასავლეთ საქართველოში გადასულიყვნენ. ერისმთავართა ტახტი ისევ ბაგრატიონთა ხელში აღმოჩნდა.

¹ ბოგვერაძე ა., ქართლის პოლიტიკური, გვ. 89.

თავი III

ქართლის ერისმთავარი სტეფანოზ I ბაგრატიონი

ზემოთ არაერთგან ვისაუბრე სტეფანოზ I-თან დაკავშირებულ საკითხებზე. ამჯერად შევეცდები, მის შესახებ უფრო დეტალურად მოგითხროთ და ვაჩვენო, გაერისმთავრების შემდეგ იგი გადაყენებული რომ არ ყოფილა. თხრობისას მისი ბიოგრაფიის ზოგიერთი დეტალის გამეორება მომიწევს.

ქართლის ერისმთავარი (ერისთავთა-მთავარი¹) სტეფანოზ I ადრევეოდალური ქართლის სახელმწიფოს პოლიტიკურ მოღვაწეთა შორის ერთ-ერთ კოლორიტულ ფიგურას წარმოადგენს. იგი არის მცხეთის ჯვრის დიდი ტაძრის ერთ-ერთი აღმშენებელი. ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადზე ამოკვეთელ წარწერაში სტეფანოზი ბიზანტიური – პატრიკიოსის საკარისკაცო ტიტულით იხსენიება (ამავე წარწერაში სტეფანოზის ძმა დემეტრე და კახეთის მთავარი ადარნასე ვიპატოსებად იწოდებიან²).

რთულ საერთაშორისო ვითარებაში მოუხდა სტეფანოზს ქართლის ერისთავთა მთავრის ტახტზე ყოფნა. მისი მმართველობის

¹ ძველ ქართულ წყაროებში სტეფანოზ I ძირითადად ასე იწოდება. სტეფანოზპირველზე ცალკეთავე შევიტანე 1979 წელს საკანდიდატო დისერტაციის ტექსტში (თავი IV, გვ. 120-156), შემდეგ 1992 წელს ჟურნალ „მნათობში“ (№2) გამოკვლევა გამოვაქვეყნე. ასევე, ცალკე პარაგრაფი შევიტანე 1997 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში (აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზა და საქართველო), გვ. 95-99. მათში ვცადე, დამესაბუთებინა, რომ 604 წელს იგი ქართლის ერისთავთა მთავრის ტახტიდან გადაყენებული არ ყოფილა.

² ლიპიდარული წარწერები, I, გვ. 96.

ხანაში წინააღმდეგობებმა ბიზანტიის იმპერიასა და ირანს შორის უმაღლეს წერტილს მიაღწია. მათ დაპირისპირების ორბიტაში ჩაბმული აღმოჩნდნენ საერთაშორისო ასპარეზზე ახლად გამო-სული ისეთი ძლიერი პოლიტიკური ერთეულები, როგორებიც იყუ-ნენ: აღმოსავლეთ ევროპაში ავართა კაგანატი, აზიაში თურქთა დასავლეთი და აღმოსავლეთი კაგანატები, ასევე, დასახელებულ სახელმწიფოთა მიერ დამორჩილებული ათეულობით ხალხი. ბი-ზანტიასა და ირანს შორის არსებული წინააღმდეგობა ჩქარა ომში გადაიზარდა¹.

602 წლის 23 ნოემბერს იმპერატორ მავრიკიოსის მკვლელობის შემდეგ ირანის შაჰმა ხოსრო II ფარეზმა (591-628) 604 წელს ბიზანტიის წინააღმდეგ ომი დაიწყო (როგორც ირანის გავლენაში მყოფი ქვეყნის გამგებელი, სტეფანოზ I ამ ომში სავარაუდოა, რომ ირანის მხარეზე იბრძოდა). ომის ბოლო ეტაპზე 627-628 წლებში სამხედრო მოქმედებათა ძირითად ასპარეზად ქართლი და მისი დედაქალაქი თბილისი შეიქმნა. ამჯერად, სტეფანოზ I ანტიირანული კოალიციის ძალებისაგან თბილისს ირანელებთან ერთად იცავდა და თბილისის დედაციხის – კალას ალების შემდეგ, ბიზანტიის იმპერატორ ჰერაკლეს (610-641) მოკავშირე თურქთა დასავლეთი კაგანატის ჯარების სარდლების ბრძანებით, სტე-ფანოზს სასტიკი წამებით ამოხადეს სული.

მიუხედავად იმისა, რომ სტეფანოზს ასეთი მძიმე ხვედრი ერგო, მისი გმირული თავდადება და მონამებრივი სიკვდილი, როგორც აღვნიშნე, ქართულმა ეკლესიამ იმთავითვე უყურად-ღებოდ დატოვა, ხოლო მეცნიერებმა მისი მოღვაწეობის შესახებ სხვადასხვა ვერსია შეთხზეს. ზოგი ისტორიკოსის მტკიცებით, იგი 602-603 წელს გარდაიცვალა. სხვათა აზრით, 604 წელს გადაყენებული იქნა და ტახტი ადარნასემ დაიკავა. 614-616 წლიდან ქართლის ერისმთავარი ისევ სტეფანოზ I გახდა. არის

¹ ამ საკითხზე, იხ. გოილაძე ვ., აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზა..., გვ. 3-14.

მტკიცებები 604 ან 614 წლიდან ქართლის ერისმთავრის ტახტზე ვარსამუსეს ასვლის შესახებ. ამ თვალსაზრისის ავტორთა თანახმად, 628 წლის შემოდგომაზე თბილისის ალების შემდეგ ნამებით სულამოხდილი ქართლის ერისმთავარი სტეფანოზ I კი არა, IX ს-ის ბიზანტიელი ქრონისტის – თეოფანე უამთაალმწერლის მიერ ქართველთა მთავრად დასახელებული ვარსამუსე იყო.

რამ განაპირობა ძველიდანვე სტეფანოზ I-ის პიროვნებისადმი ქართული ეკლესიის უყურადღებობა (იგი ქართულ ეკლესიას წმინდანად არ შეურაცხია)?

როგორც ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრების“ გამგრძელებელი (ქვემოთ ამ თხზულებას „ქართულ წყაროდ“ მოვიხსენიებ) გვარწმუნებს, „ესე სტეფანოზ იყო ურწმუნო და უშიში ღმრთისა, არა ჰმსახურა ღმერთსა, არცა ჰმატა სჯულსა და ეკლესიათა“. მცხეთის ჯვრის ტაძარს მისი ძმა დემეტრე აშენებდა¹. ნამდვილად კი, როგორც ზემოთ ითქვა, სტეფანოზი მცხეთის ჯვრის დიდი ტაძრის ერთ-ერთი ქტიტორთაგანია. ამასვე გვაუწყებს „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკა. მასში ნათქვამია, რომ ქართლის ერისთავთა-მთავარმა გუარამმა „დადვა საფუძველი პატიოსნისა ჯუარისაჲ... და მისა შემდგომად ერისთვობდა სტეფანოზ, ძჳ მისი, ძმაჲ დემეტრესი, და იქმოდა ეკლესიასა ჯუარისასა“².

ამრიგად, თუ „ქართული წყაროს“ ავტორისათვის სტეფანოზ I „ურწმუნო“, რომელმაც „არა ჰმსახურა ღმერთსა“, არცა ჰმა-

¹ ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 222-223. სტეფანოზ I-ის „ურწმუნოება“ შიო მღვიმელის მერვე „სასწაულშიც“ არის ასახული. მასში ნათქვამია: სტეფანოზი თავდაპირველად „ეკლესიათა ფრიად ძვრსა უყოფდა“. შემდეგ „ყოველნი ეკლესიანი გაანთავისუფლა მძლავრობისა და ხარკის მოხდისაგან“... „ინყო კეთილის ყოფად ეკლესიათა და პატივისა პყრობად ეპისკოპოზთა... აშენა ეკლესიასა ზედა ჯუარისას“. ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები. ძქკმ, ტ. I, თბ., 1965, გვ. 203.

² მოქცევაჲ ქართლისაჲ. შატბერდის კრებული, გვ. 326.

ტა ეკლესიათა, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკის ავტორი სტეფანოზ I-ის ურწმუნოებაზე არაფერს წერს და მას მცხეთის ჯვრის აღმშენებლად მიიჩნევს (წყაროს ეს ცნობა მცხეთის ჯვრის წარწერებით დასტურდება. იგივე ცნობაა შიო მღვიმელის მერვე სასწაულში. იხ. აქვე, შენ. 4).

როგორც ვხედავთ, „ქართული წყაროს“ ავტორი ისეა განწყენებული ერისთავთა მთავრის „ურწმუნოებით“, რომ მის ყოველგვარ ღვანლს უარყოფს. უფრო მეტიც, 628 წელს სტეფანოზის მოწამეობრივი სიკვდილს მისივე ურწმუნოებით ხსნის. მისი მსჯელობიდან ივარაუდება, რომ მცხეთის ჯვრის ერთ-ერთი აღმშენებელი „ურწმუნო“ სტეფანოზი გარკვეულ დრომდე „ურწმუნო“ არ იყო, მერე შეიცვალა მრწამსი და თანამედროვეთა (იქნებ, მოწინააღმდეგე ბანაკის წარმომადგენლის) რისხვა დაი-მსახურა. დაბოლოს, უნდა გაირკვეს, რამ განაპირობა მცხეთის ჯვრის წარწერებში ირანის ქვეშევრდომი ქართლის მესვეურთა ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულებით¹ მოხსენიება?

დასმულ კითხვებს რომ პასუხი გავცეთ, სტეფანოზის თანადროულ ქართლში შექმნილი პოლიტიკური ვითარება უნდა გავითვალისწინოთ, რაც, თავის მხრივ, ნათელს მოჰფენს ჩვენთვის საინტერესო საკითხს – დავრწმუნდეთ, რომ 604 წელს ქართლის ერისთავთა მთავარის ტახტიდან იგი გადაყენებული არ ყოფილა.

589 წელს, ჰერათის ბრძოლაში თურქებზე ბრწყინვალე გამარჯვების შემდეგ, ირანის შაჰის ჰორმიზდ IV-ის ცნობილი სარდალი ბაჰრამ ჩუბინი „გაადგა სპარსთა მეფესა“ და თავი ირანის შაჰად გამოაცხადა. ამით ისარგებლეს შაჰის მმართველობით უკმაყოფილო დიდებულებმა, ჰორმიზდ IV ტახტიდან გადააყენეს, თვალები დასთხარეს და ტახტზე მისი ძე ხოსრო (ხოსრო II ფარვიზი) დასვეს. ახალგაზრდა შაჰი ვერ გაუმკლავდა ძლევამოსილ

¹ მცხეთის ჯვრის წარწერებში, როგორც ითქვა, სტეფანოზი პატრიკიოსის, ხოლო მისი ძმა დემეტრე და კახეთის მთავარი ადარნასე ვიპატიოსნებად იწოდებიან.

სარდალს, დახმარების საძებნელად ბიზანტიაში გაიქცა და იმპერატორ მავრიკიოსის (582-602) შემწეობით ტახტი დაიბრუნა. ბიზანტიასა და ირანს შორის მანამდე არსებული მტრობა მეგობრობით შეიცვალა, რამაც ირანის მიერ დამორჩილებული ამიერკავკასიის ქრისტიანი ხალხების მდგომარეობაზეც იქონია გავლენა. დახმარების სანაცვლოდ, VII ს. სომეხი ისტორიკოსის სებოსის ცნობით, 591 წ. ხოსრო II-მ მავრიკიოსს, თავისი სამეფოს სხვა ტერიტორიებთან ერთად, გადასცა "... უდიდესი ნაწილი ქართლის ქვეყნისა ქალაქ ტფილისამდე"¹, რის შედეგადაც ქართლი ორად გაიყო. გარდა ტერიტორიულისა, ხოსრო ბიზანტიელთა მიმართ სხვა დათმობებზეც წავიდა. დახმარების მოლოდინში იმპერიის ტერიტორიაზე მყოფ ხოსროზე ბიზანტიელებს ისეთი დიდი გავლენა მოუხდენიათ, რომ ირანის ტახტზე ხოსრო II-ის დაბრუნების შემდეგ ქრისტიანთა მდგომარეობა ირანში საგრძნობლად გაუმჯობესდა. ირანში იყო საფუძველი, თვით შაჰის ფარულ ქრისტიანობაში შეეტანათ ეჭვი².

ხოსრო II-ის რელიგიური შემწყნარებლობა, ცხადია, მის მფლობელობაში დარჩენილ ქართლის ნაწილზეც უნდა გავრცელებულიყო. რაც შეეხება ბიზანტიელთა ხელში გადასულ ქართლის ნაწილს, მასში, რა თქმა უნდა, იმპერატორი მავრიკიოსი შეეცდებოდა, თავისი პოლიტიკა გაეტარებინა. კერძოდ, რა ღონისძიებანი გაატარა მავრიკიოსმა თავის კუთვნილ ქართლში, საისტორიო წყაროებიდან არ ჩანს. მაგრამ, ცნობილია, რომ მან იმავე ხელშეკრულებით ირანისგან მიღებულ სომხეთის ტერიტორიაზე მოსახლეობის დიოფიზიტობაზე მოქცევა სცადა, რის შედეგადაც სომხეთის ეკლესია ორ საპატრიარქოდ გაიყო³.

¹ История епископа Собеоса. Перевод с армянского С. Малхасянца. Ереван, 1939, გვ. 43.

² Пигулевская Н. В., Византия и Иран на рубеже VI и VII веков. М.-Л., 1946, გვ. 113.

³ История епископа Собеоса..., გვ. 50.

რა მდგომარეობა გვაქვს ამ მხრივ ქართლში? ირანსა და ბიზანტიას შორის 591 წელს დადებული შეთანხმებით, ქართლიც ხომ ორად გაიყო. რა მრწამსისა იყო იმ დროისათვის ქართლის მოსახლეობა? თავის კუთვნილ ქართლში მავრიკიოსმა როგორი პოლიტიკური და რელიგიური მმართველობა დაამყარა?

ძველ ქართულ წყაროებში არსებული ცნობებით თუ ვიხელმძღვანელებთ, 591 წლის აქტის შემდეგ მხოლოდ „ქართლის დიდი ნაწილი ტფილისამდე“ კი არა, ირანელთა ბატონობისაგან ქართლი მთლიანად უნდა განთავისუფლებულიყო. „ქართული წყაროს“ ავტორის სიტყვებით რომ ვთქვათ, რადგან მავრიკიოსი „სრულსა სიყვარულსა ზედა“ იყო ირანის შაჰთან, შეთანხმებია მას, „ქართლი ჩუენ შორის იყავნ თავისუფალ მშკდობით“, მავრიკიოსს თვითონ უკისრია, ყოფილიყო „მწე და მოურავი ყოველთა ქართველთა და ყოველთა ქრისტიანეთა“¹ (წყაროს ეს ცნობა გაზიარებულია ქართულ ისტორიოგრაფიაში²).

რაც შეეხება ქართლის მოსახლეობის მრწამსს, როგორც ცნობილია, ქრისტიანობის გამარჯვებისას ქართლში ნიკეის მრწამსი (შემდეგში ქალკედონური, დიოფიზიტური) დაინერგა. მაგრამ, ვახტანგ გორგასლის გარდაცვალების (491 წ.) შემდეგ ქართლში ირანელთა პოზიციები თანდათან გამყარდა. დაახლ. 537 წელს ქართლში მათ მეფობაც გააუქმეს. ამის შემდეგ სასანიანი შაჰები ყოველ ღონეს ხმარობდნენ ქართლის მოსახლეობის ცეცხლთაყვანისმცემლობაზე მოსაქცევად, იმავდროულად, ბიზანტიელთა სანინააღმდეგოდ მხარს უჭერდნენ მონოფიზიტობას. ამ მხრივ, გარკვეულ წარმატებასაც მიაღწიეს. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ 591 წლისათვის, როცა „უდიდესი ნაწილი ქართლის ქვეყნისა ქალაქ ტფილისამდე“ ირანმა ბიზანტიას დაუთმო, შემდეგ კი იმპერატორი მავრიკიოსი „ყოველთა ქართველთა და ყოველთა ქრისტიანეთა მწე და მოურავი“ გახდა,

¹ ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 221.

² ბოგვერაძე ა., ადრეფეოდალური, გვ. 271.

ქართლის მოსახლეობა თითქოს ისევ დიოფიზიტობისკენ უნდა მობრუნებულიყო.

ასეთი მსჯელობა თითქოს მისაღები ჩანს, მაგრამ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ქართლში მავრიკიოსის „მწეობისა და მოურავობის“ ხანა სულ სხვაგვარად არის გაგებული. მაგალითად, პროფ. ზ. ალექსიძის მტკიცებით, მავრიკიოსის „მწეობისა და მოურავობის“ ხანაში ქართლი კვლავ მონოფიზიტურ ქვეყნად დარჩა და მხოლოდ მისი სიკვდილის შემდეგ, როცა ბიზანტიის წინააღმდეგ დაწყებულ ომში ხოსრო II-ემ დიდ წარმატებას მიაღწია, ქართლმა კურსი მაშინ აიღო ბიზანტიისაკენ¹.

თუ ეს მართლაც ასე იყო, მაშინ მავრიკიოსმა იმპერიის ქვეშევრდომობაში გადასულ სომხეთის მოსახლეობას ხომ დააძალა დიოფიზიტობაზე მოქცევა და თეოდოსიოპოლში სომეხთა დიოფიზიტური საკათალიკოსოც კი შექმნა. რატომ შეიკავა თავი ასეთი პოლიტიკისაგან ქართლში? მას ხომ შეეძლო „მის კუთვნილ“ ქართლში მაინც სახელმწიფო რელიგიად დიოფიზიტობა გამოეცხადებინა?

როგორც საისტორიო წყაროებიდან ჩანს, და თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაშიც მიღებულია, ასეთი ნაბიჯი ქართლის მიმართ მავრიკიოსს არ გადაუდგამს. თუ აღნიშნულს გაეითვალისწინებთ, მაშინ მავრიკიოსის „მწეობა და მოურავობა“ მთელ ქართლზე ნომინალური ხომ არ იყო? ხოსრო II-ემ თავის კუთვნილებაში დარჩენილ ქართლზე კვლავ ხომ არ გააგრძელა პატრონობა? ალბათ, დიახ. აღნიშნულით უნდა აიხსნას, რომ სტეფანოზ I-მა, როგორც „ქართული წყაროს“ ავტორი გადმოგვცემს, „მეფობისა სახელი [რომ] ვერ იკადრა სპარსთა და ბერძენთა შიშისაგან, არამედ ერისთავთა-მთავრად ხადოდეს“². სტეფანოზის შიში „სპარსთა და ბერძენთა“ მიმართ სწორედ 591 წლის შეთანხმების შემდგომ ხანაზე მიგვითითებს. სტეფანოზს

¹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 187.

² ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 222.

იმ დროიდან ორი ბატონისთვის – ირანის შაჰის ხოსრო II-ის და ბიზანტიის იმპერატორის – მავრიკიოსისათვის უნდა გაენიშა ანგარიში¹. ვფიქრობ, სწორედ შექმნილ ვითარებას უნდა განეპირობებინა ხოსრო II-ესა და მავრიკიოსს შორის ქართლის მოსახლეობის რელიგიური მრწამსის საკითხში ურთიერთდათმობა. ე.ი. ქართლში რელიგიის მხრივ მათ status quo შეინარჩუნეს. როგორც ჩანს, იმ დროის ქართლში ერთდროულად თანაარსებობდა მონოფიზიტური და დიოფიზიტური საეპისკოპოსოები. იმავდროულად, მიმდინარეობდა მცხეთის ჯვრის დიდი ტაძრის მშენებლობა. მას „ყოველი ქართლი“ აშენებდა. მთელი იმ დროის მანძილზე ბიზანტიის იმპერია, როგორც ჩანს, ადარნასე ფარნავაზიანის მხარდამჭერად გამოდიოდა და მას სათანადო ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულებით აჯილდოებდა. მოვსეს კალანკატვაცის ცნობით, ადარნასეს სამი ბიზანტიური ტიტული ჰქონდა².

მავრიკიოსის „მწეობისა და მოურავობის“ ხანა ქართლში ხანმოკლეგამოდგა. 602 წლის 23 ნოემბერს ბიზანტიის საიმპერატორო ტახტზე მავრიკიოსის მკვლელის – ფოკას ასვლისთანავე, ხოსრომ იმპერიასთან მეგობრული ურთიერთობა მტრობით შეცვალა. იმ დროიდან ბიზანტიამ პოლიტიკური გავლენა დაკარგა არა თუ მთელ („ყოველ ქართლზე“), არამედ 591 წელს ხოსროსგან მიღებულ ქართლის ნაწილზეც.

591 წ. შეთანხმების პირობებისათვის თავი რომ დაეღწია (თანახალი ტერიტორიები დაეპყრო), ხოსრო ჯერ კიდევ მავრიკიოსის სიცოცხლეში ცდილობდა, ბიზანტიასთან მშვიდობიანი ურთიერ-

¹ თეოფანე ჟამთააღმწერელი 627 წლის შემოდგომაზე ნინევიის ნაქალაქართან ბრძოლაში როცა ვარსამუსეს დატყვევების ამბავს გადმოგვცემს, იქვე დასძენს (მომაქვს ტექსტის რუსული თარგმანი) Иверн „находятся и под властью Римлян и под властью Персов“. იხ. Летопись византинца Феофана, გვ. 327.

² Мовсес Каланкатуаци, История страны Алуанк, გვ. 97.

თობა დაერღვია¹. ამიტომ, ბიზანტიის საიმპერატორო ტახტზე ფოკას ასვლისთანავე „იწყო ძებნად სისხლისა“ და იმპერიასთან ომი დაიწყო (თეოფანე უამთაალმნერელი ომის დაწყების თარიღად 603 წელს თვლის², ხოლო СИЭ-ში 602 წელია მითითებული³. უფრო სწორი უნდა იყოს ნ. პიგულევსკაიასეული 604 წელი. აქვე, შენ. 3). „ქართული წყაროს“ ავტორი ამ ამბავს ასე გადმოგვცემს: ქასრემ (ე.ი. ხოსრო II-მ) იწყო „შესლვად და ტყუენვად საბერძნეთისა. განძლიერდა ბერძენთა ზედა, და ვერ წინააღუდგა ფოკას კეისარი. ხოლო სტეფანოზ მთავარი ქართლისა, შეუშინდა მეფესა სპარსთასა, განუდგა ბერძენთა და მიექცა სპარსთა“⁴. ე.ი. როცა ხოსრომ ბიზანტიასთან ომი დაიწყო, სტეფანოზი კვლავ „ქართლის მთავარი“ იყო და ხოსროს გამარჯვებებით შეშინებული „განუდგა ბერძენთა“ და „მიექცა სპარსთა“.

სტეფანოზ ღის მოღვაწეობის დროისათვის როგორც თვით ბიზანტიისა და ირანის ურთიერთობაში, ისე მათდამი დამორჩილებული ქვეყნების ცხოვრების ყოველ მხარეში განსაკუთრებული მნიშვნელობა რელიგიურ მრწამსს ენიჭებოდა. ბიზანტიელთა საწინააღმდეგოდ, ირანის შაჰები მონოფიზიტებს მფარველობდნენ. ხოსრო II-ის გააქტიურების შემდეგ ცხადია, სტეფანოზ I-იც მონოფიზიტი მოღვაწე გახდა. როგორც ჩანს, მან სპარსეთისაკენ „მიქცევის“ შემდეგ აღიარა ეს მრწამსი. ამრიგად, სტეფანოზის „ურწმუნოებაში“ მისი მოღვაწეობის 604 წლის შემდგომი პერიოდი იგულისხმება.

ზ. ალექსიძის მტკიცებით, პირიქით სტეფანოზის „ურწმუნოებაში“ მისი მოღვაწეობის პირველი პერიოდია საგულისხმო,

¹ Кулаковский Ю., История Византии, т. II, Киев, 1912, გვ. 445.

² Летопись византийца Феофана, გვ. 220.

³ Грантовский Э. А., Ирано-византийские войны 6-7 вв., СИЭ, т. 6, სვეტი 270-271. ნ. პიგულევსკაია, უპირატესობას 604 წელს ანიჭებს. იხ. მისი დასახ. ნაშრომი, გვ. 193.

⁴ ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 223.

რადგან 616 წლიდან 629 წლამდე ქართლის სახელმწიფო რელიგია მონოფიზიტურ-ქრისტიანულია და, ცხადია, სტეფანოზსაც ალარავინ უნოდებდა „ურნმუნოს“. მისი თქმით, ეს ვითარება უნდა იყოს ასახული „შიოს სასწაულებშიც“, რომლის მიხედვითაც სტეფანოზი თავგამოდებული ქრისტიანი ხდება და ეკლესიებს შეუთვალობასაც კი ანიჭებს (ეპ. ნ. გვ. 251, შენ. 188).

თუ ასეთ თვალსაზრისს გავიზიარებთ, მაშინ გამოდის, რომ სტეფანოზი იმთავითვე მონოფიზიტი იყო და „ქართული წყაროს“ ავტორის გაღიზიანება სტეფანოზის მონოფიზიტურ მრწამსზე გადასვლამ კი არა, მისმა პროირანულმა ორიენტაციამ განაპირობა. ასეთი დასკვნისას გათვალისწინებული უნდა იქნას ის, სტეფანოზ I-ის ერისმთავრობისას ქართლი ისედაც ირანის გავლენაში მყოფი ქვეყანა რომ იყო, რის გამოც, ცხადია, „სპარსეთისაკენ მიქცევაში“ რელიგიური მრწამსის შეცვლაც იგულისხმება. სტეფანოზის მრწამსის ცვლილებაზე მსჯელობისას, რა თქმა უნდა, ძველი ქართველი ავტორის თვალთახედვა უნდა გავითვალისწინოთ. სტეფანოზის მრწამსის შეცვლა დაედო საფუძვლად ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაბატონებულ იმ მოსაზრებას, რომლის თანახმად, ქართლის კათალიკოსმა კირონმა თითქოს 604 წელს ირანის შაჰთან ხოსრო II-სთან შეუთანხმებლად მონოფიზიტობისათვის სტეფანოზი ქართლის ერისთავთა მთავრის ტახტიდან გადააყენა და მის მაგივრად ტახტზე ბიზანტიური ორიენტაციის, დიოფიზიტ-ქალკედონიტი ადარნასე დასვა.

ძველი ქართველი ავტორის მიერ ქართლის ერისმთავრის – სტეფანოზ I-ის „ურნმუნოდ“ გამოცხადება რომ მისი მრწამსის ცვლილებით იყო გამოწვეული, ეს საეჭვო აღარ უნდა იყოს. ასეთი თვალსაზრისი „ეპისტოლეთა წიგნში“ ზ. ალექსიძემ ჯერ კიდევ 1968 წელს გამოთქვა¹. მისი ინტერპრეტაცია 2006 წელს

¹ ზ. ალექსიძის შენიშვნით, „ქართლის ცხოვრებაში“ სტეფანოზ I-ის „ურნმუნოდ“ გამოცხადება მის ანტიქრისტიანობაზე კი არ

ნ. შოშიაშვილმა რომ არ გაიზიარა, ეს პირველი შემთხვევა არ იყო. გაცილებით ადრე მსგავს დასკვნამდე მივიდა გ. დუნდუა. 1976 წელს „ქართულ-სასაზღვრო მონეტების“ პრობლემის კვლევისას მან აღნიშნა: „ისტორიკოსის ამოცანა იმაში კი არ მდგომარეობს, რომ ჩაეჭიდოს ქართული წყაროების ვერსიას სტეფანოზ I ერეტიკოსობის შესახებ და შეუძლებელი ამტკიცოს“. „შესაძლებელია, ახლოს იყოს ჭეშმარიტებასთან ზ. ალექსიძის აზრი, რომელსაც ასეთი კვალიფიკაციის მიზეზად სტეფანოზ I მონოფიზიტობა მიაჩნია“. „მაგრამ ამისთვის ეჭვიმუტანლად უნდა დავამტკიცოთ სტეფანოზის მონოფიზიტობა“¹

სტეფანოზ I-ის „ურწმუნოდ“ გამოცხადებას გ. დუნდუა ასე ხსნის: „შესაძლებელია, ასეთი ვერსიის სათავე გახდა სტეფანოზ I ცდა საეკლესიო მიწების სეკულარიზაციისა“. მან „შიომლვიმის მონასტერს ფარსმან მეფისაგან მინიჭებული ორი აგარაკი „მისტაცა“, მაგრამ შიოს მიერ მოხდენილი სასწაულების შედეგად ბრძოლა წააგო“. სტეფანოზმა იწყო „კეთილის ყოფად ეკლესიათა და პატივისა პყრობად ეპისკოპოზთა, მღვდელთა და მონაზონთა და ამანცა ფრიადი აშენა ეკლესიასა ზედა ჯუარისასა“. ამის შემდეგ გ. დუნდუა დასძენს: „განა შეიძლება საერთოდ ვილაპარაკოთ ამ ცნობაზე დაყრდნობით სტეფანოზ I რწმენისა თუ ურწმუნოების შესახებ“. „თანამედროვე ისტორიოგრაფიამ ერთხელ და სამუდამოდ უნდა მოაცილოს ამ დიდ პიროვნებას ეს დაუმსახურებელი ეპითეტი“.

სტეფანოზ I-ის პიროვნების შეფასება მხოლოდ „შიოს სასწაულებში“ არსებული ცნობით არ შეიძლება. ასევე, შიომღვიმის მონასტრისათვის „ორი აგარაკის მიტაცება“ რამდენად შეიძლება გამხდარიყო იმის საბაბი, „ქართული წყაროს“ ავტორს სტეფანოზი რომ „ურწმუნოდ“ გამოეცხადებინა, ეს თვით

მიუთითებს, არამედ – ანტიქალკედონიტობაზე“. იხ. ეპისტოლეთა ნიგნი, გვ. 251, შენ. 188.

¹ დუნდუა გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 50-51 (მაცნე 1976 №3).

მკითხველმა განსაჯოს. ეს ფაქტი, რა თქმა უნდა, საეკლესიო მიწების სეკულარიზაციას არ ნიშნავდა. კიდევ ვიმეორებ: ქრისტიანობის ერთი მიმდინარეობიდან მეორეში გადასვლა იმ დროის ბიზანტიის იმპერიის რელიგიური ცხოვრებისათვის უცხო რომ არ იყო, ამის კარგი მაგალითია საქართველოს სამოციქულო ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის მიმნიჭებელი ანტიოქიის პატრიარქის პეტრე ფულონის ბიოგრაფია. სტეფანოზ I ბაგრატიონის მოღვაწეობის შესაფასებლად მთავარია ქვეყნისათვის მისი თავდადება.

ახლა ისევ სტეფანოზ I-ის მოღვაწეობის მთავარ დეტალს დავუბრუნდეთ. ის ავტორები, რომლებიც 604 წლიდან სტეფანოზ I-ის გადაყენებაზე მიუთითებენ, იძულებულნი არიან, ძველ ქართულ წყაროთა ცნობებს ანგარიში გაუწიონ. საქმე ისაა რომ, 627-628 წლების ამბების თხრობისას, კერძოდ, თბილისის გარემოცვისას, ძველ ქართულ წყაროებში ქართლის ერისთავთა მთავრად კვლავ სტეფანოზი იხსენიება. ამიტომ, მკვლევართა ის ნაწილი, რომლებიც 604 წელს სტეფანოზის გადაყენების შესახებ წერენ, იძულებულნი გახდნენ, 614-616 წლიდან ქართლის ერისთავთა მთავრის ტახტზე კვლავ სტეფანოზის ასვლის შესახებ მიეთითებინათ. ზ. ალექსიძის თანახმად, 614 თუ 616 წელს, ე. წ. „სპარსული კრების“ შემდეგ, ხოსრომ მოიცალა და მის გავლენის ქვეშ მყოფ ქვეყნებში (იგულისხმება ქართლიც. – ვ.გ.) კვლავ აღადგინა მონოფიზიტობა. ქალკედონიტი მოღვაწეები იძულებულნი გახდნენ, მიეტოვებინათ თავიანთი ქვეყნები. ადარნასე კახეთში დაბრუნდა, რომელიც უშუალო სპარსელთა ბატონობას გადაურჩა¹, ხოლო „ქართლის კათალიკოსი გეზს ფაზისისაკენ აიღებდა“. ქართლში კვლავ ბრუნდებიან სტეფანოზ I და კათალიკოსი ბართლომე².

ასეთი მსჯელობისას ისმის კითხვა – როცა ხოსრო II-მ ბიზანტიის იმპერიის თითქმის მთელი აზიური და აფრიკული პრო-

¹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 251, შენ. 188; მდრ. იქვე, გვ. 198.

² იქვე, გვ. 251, შენ. 188.

ვინციები დაიპყრო, ქართლის სახელმწიფო კი იმთავითვე მისი ხელქვეითი იყო, კახეთი, რომელიც „ყოველ ქართლში“ შედიოდა და ქართლის სახელმწიფოს ნაწილს წარმოადგენდა, როგორ გადაურჩა ირანელთა ბატონობას?

627 წლის შემოდგომაზე წინევიის ნაქალაქართან ბრძოლაში, ირანელთა მხარეზე მებრძოლი ვარსამუსეს დატყვევებაზე საუბრისას, თეოფანე ჟამთააღმწერელი როცა ქართლის (იბერთა) „რომაელთა და სპარსთა“ ქვეშევრდომობის შესახებ მიუთითებს, იგი, რა თქმა უნდა, 591 წლის ხელშეკრულების გათვალისწინებით ირან-ბიზანტიას შორის 628 წლის 3 აპრილს დადებული ზავის პირობებს ეყრდნობოდა, როცა ამ ქვეყნების ურთიერთობაში ძველი სტატუს-კვო აღდგა.

628 წლის ზავამდე კი ასეთი პოლიტიკური ვითარება იყო:

ბიზანტიასთან ომის დაწყების (604 წ.) შემდეგ ხოსრო II, ცხადია, 591 წლის შეთანხმების პირობებს ანგარიშს აღარ უწევდა და იმ დროიდან ბიზანტიამ არა თუ „ყოველ ქართლზე“, „ქართლის დიდ ნაწილზე ქ. თბილისამდე“ გავლენა დაკარგა. ბიზანტიელთა უფლება ქართლის ნაწილზე 628 წელს ბიზანტიასთან ზავის დადების შემდეგ ირანის ტახტზე ახლად ასულმა კავად შიროემ ხელახლა ცნო. თვით ის ფაქტი, რომ ქართლის ამ ნაწილის ერთ-ერთი ცნობილი წარმომადგენელი—ვარსამუსე 627 წელს ირანელთა მხარეზე იბრძოდა, იმას მოწმობს, ქართლის ამ ნაწილზეც ხოსრო II-მ თავისი გავლენა აღადგინა. ასე რომ, როგორც 604, ისე 614-616 წლებში ქართლის საერო მმართველობაში არავითარი ცვლილება არ უნდა მომხდარიყო, ქვეყანას სტიფანოზ I მართავდა.

ცვლილება სასულიერო მმართველობაში მოხდა, რაც ასახულია კიდევ „ქართულ წყაროში“. ე.წ. „სპარსული კრების“ შემდეგ, როგორც ჩანს, ხოსრო II-მ კირონი აიძულა, ქართლი დაეტოვებინა, საკათალიკოსო კათედრა ბართლომემ დაიკავა. ზ. ალექსიძე სწორედ ამ დროის შუალედში მიუთითებს ქართლის პოლიტიკურ და რელიგიურ მმართველობაში დიდი ცვლილების შესახებ და წერს: სასანიანი შაჰის დაპყრობით პოლიტიკას

ქართლზე არავითარი გავლენა არ მოუხდენია. 614-616 წლიდან ქართლში კვლავ „სომხური რედაქციის“ მოღვაწენი სტეფანოზ I და კათალიკოსი ბართლომე დაბრუნდნენ. „616 წლიდან 629 წლამდე (ჰერაკლეს ლაშქრობამდე) ქართლის სახელმწიფო რელიგია მონოფიზიტურ-ქრისტიანულია“¹. ზ. ალექსიძის ასეთ მსჯელობას, ჩემი მხრივ, უნდა დავსძინო: ასეთ პირობებში, ცხადია, სტეფანოზ I შაჰის ნება-სურვილის, მისი რელიგიური და პოლიტიკური კურსის გამტარებელი, არა 614-616 წლიდან, არამედ „მიქცევიდან“ 604 წლიდან უნდა ყოფილიყო.

614 წლიდან ვარსამუსეს გაერისმთავრების უსაფუძვლობაზე ზემოთ ბევრი ვისაუბრე. მაგრამ აქ კიდევ უნდა აღვნიშნო: 602 წლის ბოლოდან ბიზანტიასთან დაწყებული დაპირისპირებისა და 614-616 წლამდე ქართლში მიმდინარე ამბებისადმი ხოსრო II-ის „მოუცლელობის“ შესახებ ა. ბოგვერაძეც წერს და ზ. ალექსიძის ნაშრომზე დაყრდნობით იქვე მიუთითებს: ომის დაწყების შემდეგ ხოსრო II-მ „თავის სარწმუნოებრივ პოლიტიკას ამკარად გამოხატული ანტიქალკედონიტური და ანტიბიზანტიური მიმართულება მისცაო“², მაგრამ, 614 ან 616 წელს ზ. ალექსიძე თუ ადარნასეს გადაყენებისა და კვლავ სტეფანოზ I-ის აღდგენაზე მიუთითებს, ა. ბოგვერაძის მტკიცებით, 614-616 წელს, ადარნასეს ნაცვლად, ქართლის ერისმთავრის ტახტი ვარსამუსემ დაიკავა და იგი იცავდა 627-628 წლებში თბილისს ირანელებთან ერთად. თბილისის აღების შემდეგ, ჰერაკლემ „ჯოჯოხეთური სატანჯველი გადაუწყვიტა“. უბედურ ტყვეს ჯერ „თვალები დასთხარეს, შემდეგ... ტყავი გააძვრეს...“³. კიდევ ვიმეორებ: ეს ამბავი ა. ბოგვერაძის გამონაგონია, ვარსამუსე თბილისის აღებისას არ დაუტყვევებიათ.

627 წლის შემოდგომაზე ნინევიის ნაქალაქართან ბრძოლაში დატყვევებულ ვარსამუსეს ბიზანტიელთა სარდლობა როგორ

¹ იქვე.

² ბოგვერაძე ა., ადრეფეოდალური, გვ. 276-277.

³ იქვე, გვ. 282; მისივე, ქართლის პოლიტიკური, გვ. 89-90.

მოეპყრო, არ ვიცით. ამჯერად მთავარია, რამდენად ასახავს ისტორიულ რეალობას ზ. ალექსიძის მტკიცება 604 წელს კირიონ კათალიკოსის მიერ ქართლის ერისმთავრის ტახტიდან სტეფანოზ I-ის გადაყენების შესახებ. თუ ეს მოსაზრება არ დადასტურდა, მაშინ თავისთავად მოიხსნება მტკიცებანი: 604 წელს ქართლის ერისმთავრის ტახტიდან სტეფანოზის გადაყენებისა და ადარნასეს¹ დასმის, ასევე, 614-616 წლიდან ისევ სტეფანოზის ან ვარსამუსეს გაერისმთავრების შესახებ – დასრულდება მითი ვარსამუსეს ერისმთავრობაზე.

ამთავითვე უნდა აღვნიშნო: 1. ძველ საისტორიო წყაროებში ქართლის ერისთავთა მთავრის ტახტიდან სტეფანოზ I-ის გადაყენების შესახებ არავითარი ცნობა არ მოიპოვება. 2. ზემოდასახელებულ ავტორებს სტეფანოზ I-ის გადაყენების თარიღად 604 წელი მიაჩნიათ, მეორე მხრივ კი, მცხეთის ჯვრის წარწერებში

¹ ა. ბოგვერაძის თანახმად, იმ დროს, როცა ხოსრო II „ქართლისათვის ვერ იცლიდა და ამ ქვეყნის ფორმალურ მორჩილებას ჯერდებოდა... შაჰს წყალობითა და პატივით აუვსია კირიონ კათალიკოსი, ადარნასე ერისმთავარი, რომელმაც 602-603 წლებში სტეფანოზ I შეცვალა და სხვა წარჩინებულები“. იხ. მისი, ადრეფეოდალური, გვ. 276 (ეყრდნობა ეპისტოლეთა წიგნს, გვ. 77, 90). „მოუცლელობის“ დროს ხოსრო II-ს რატომ უნდა „აევსო წყალობითა და პატივით“ დასახელებული პირები, ჩემთვის გაუგებარია. „ეპისტოლეთა წიგნის“ 77 და 90 გვერდებზე კირიონ კათალიკოსის პასუხებია სმბატ ბაგრატიუნისა და აბრამ სომეხთა კათალიკოსისადმი და წერილიდან ზემო დასახელებულ პირთა „წყალობითა და პატივით ავსება“ არ იგულისხმება. როგორც ითქვა, სინ-ის მეორე ტომში 602-603 წლებში ა. ბოგვერაძე თუ მხოლოდ სტეფანოზ I-ის შეცვლაზე წერდა (გვ. 276), 1979 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში „დაახლ. 602-603 წელს“ მისი გარდაცვალებისა და ქართლის ტახტზე მის მემკვიდრედ გამოცხადებული ადარნასეს ასვლის შესახებ მიუთითა. იხ. მისი, ქართლის პოლიტიკური, გვ. 88-89.

სტეფანოზი, მისი ძმა დემეტრე და კახეთის მთავარი ადარნასე რადგან ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულებით იხსენიებიან, გამოდის, რომ მათი ტიტულების აღმნიშვნელი წარწერები და ბარელიეფი ჯვრის ტაძარზე ქართლში მავრიკიოსის „მწეობისა და მოურავობის“ (ე.ი. 602 წლის 23 ნოემბრამდე) ხანაში თუ არა სტეფანოზ I-ის „სპარსეთისაკენ მიქცევამდე“ (604 წ.) ამოიკვეთა. იმ დროისათვის შექმნილი ვითარების გამო, როგორც ითქვა, დიოფიზიტური და მონოფიზიტური მრწამსი ქართლში რადგან მშვიდობიანად თანაარსებობდა და მცხეთის ჯვრის ტაძარზე ერთი მეორის გვერდით „ყოველი ქართლის“ მმართველთა გამოსახვა არავითარ პრობლემას არ წარმოადგენდა (იმ დროისათვის სტეფანოზ I-ის დიოფიზიტობაა სავარაუდებელი), სტეფანოზი 603-604 წლიდან გახდა იძულებული, „სპარსეთისაკენ მიქცეულიყო“ და მრწამსი შეეცვალა.

როცა მცხეთის ჯვრის ტაძარზე წარწერებს კვეთდნენ, ქართლის საკათალიკოსო ტახტზე უკვე კირონი იჯდა, მაგრამ 602 წლის 23 ნოემბრამდე იგი სტეფანოზს არ დაპირისპირებია. ხოლო ამის შემდეგ, მისი დაპირისპირება სტეფანოზისადმი ეფექტური არ უნდა ყოფილიყო, რადგან მავრიკიოსის მოკვლის შემდეგ სტეფანოზ I-ის ირანისკენ „მიქცევა“ ხოსრო II-ის ანტიბიზანტიური პოლიტიკის გააქტიურებამ გამოიწვია. ასეთი ნაბიჯი სტეფანოზს ტახტის მყარად პყრობის გარანტიას აძლევდა. გამარჯვებული ხოსროსკენ „მიქცეული“ ქართლის ერისთავთა-მთავარი სტეფანოზ I იმიეროიდან ხელშეუხებელი პიროვნება გახდებოდა. 602 წლიდან, როცა ბიზანტიის საიმპერატორო ტახტზე მავრიკიოსის მკვლელი ფოკა ავიდა და ხოსრომ იმპერიის წინააღმდეგ საომარი მოქმედება დაიწყო, არც ქართლის გარეთ და არც ქართლში არ იყო ძალა, რომელიც ხოსროს შიშით აიძულებდა სტეფანოზს, ტახტი დაეტოვებინა. ე.ი. 602 წლის 23 ნოემბრიდან ირანის შაჰის შიშით კირონი გაბედავდა (თუნდაც მის კომპეტენციაში ყოფილიყო ქართლის ერისთავთა მთავრის შეცვლის იურიდიული უფლება), ტახტიდან გადაეყენებინა ირანული ორიენტაციის, მონოფიზიტი

– „სპარსეთისკენ მიქცეული“, თუნდაც ქართლის მოსახლეობის ერთი ნაწილისათვის „ურნმუნო“ სტიფანოზი და მის მაგივრად ბიზანტიური ორიენტაციის, ქალკედონიტი ადარნასე დაესვა? ვფიქრობ, რომ ვერა. ზ. ალექსიძის სიტყვით, იმ დროიდან თავისი ქვეშევრდომი საეპისკოპოსოებისა და ეპისკოპოსთა მიმართ თვით კირონიც ხომ შემრიგებლურ-უნიონალური პოლიტიკის გატარებას ცდილობდა¹. მითუმეტეს იგი თავს შეიკავებდა, ისეთი ნაბიჯი გადაედგა, რომელიც შაჰს გაანაწყენებდა.

602 წლის ბოლოდან კირონს ბიზანტიიდან არავითარი მხარდაჭერის გარანტია არ ჰქონდა. გარდა იმისა, რომ თვით იმპერიის შიგნით რთული მდგომარეობა შეიქმნა², ომის დაწყებისთანავე ხოსრომ დიდ წარმატებას მიაღწია – თითქმის იმპერიის მთელ აზიურ ნაწილს დაეუფლა – 614 წელს აიღო იერუსალიმი, შემდეგ 619 წელს ეგვიპტეც კი დაიპყრო³.

ბიზანტიელთა წინააღმდეგ ძლევამოსილად დაწყებული ომის მიუხედავად, ზ. ალექსიძის თანახმად, ხოსროს დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობისთვის რელიგიური თავისუფლება მიუცია და „ხორციელი სამსახურით“ დაკმაყოფილებულა. მხოლოდ იერუსალიმის „ნარტყვევნის“ შემდეგ, – წერს იგი, – შეცვალა ხოსრომ რადიკალურად პოზიცია და ე. წ. „სპარსული კრებაც“ სწორედ ამიტომ მოიწვია. კრების განხილვის საგანი იყო ირანის სახელმწიფოს ხელქვეით მყოფი ქრისტიანი ქვეყნებისა და ტომების აღსარების საკითხი: „კირონისა და აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მიმონერის პერიოდში, – დასძენს ზ. ალექსიძე, – ქართლი მნიშვნელოვანი რელიგიურ-პოლიტიკური თავისუფლებით სარგებლობდა საერთაშორისო ასპარეზზე“⁴. აქედან გამომდინარე, იგი ფიქრობს, რომ 614 წლამდე კირონს მოქმედების თავისუფლება ჰქონდა.

¹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 269, შდრ. იქვე, გვ. 251, შენ. 188.

² Пигулевская Н. В., დასახ ნაშრომი, გვ. 180-181.

³ История Византии, I, М., 1967, გვ. 364.

⁴ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 196.

ჯერ ერთი, საეჭვოა „საერთაშორისო ასპარეზზე“ ქართლს ასეთი „თავისუფლებით“ ესარგებლა, მეორე, კირონი ხოსრო II-ის მიერ მოწვეულ ე. წ. „სპარსულ კრებაზე“ თუ არ გამოცხადდა და ქალკედონის რწმენას არ უღალატა, სამაგიეროდ, ხომ იძულებული გახდა, ქართლის საკათალიკოსო ტახტი დაეტოვებინა¹. ვფიქრობ, კირონს არც „სპარსულ კრებამდე“ უნდა ესარგებლა დიდი „რელიგიურ-პოლიტიკური თავისუფლებით“, რადგან, როგორც წყაროებიდან ჩანს, რელიგიურ შემწყნარებლობას ხოსრო მხოლოდ ახლად დაპყრობილი ბიზანტიური პროვინციების მოსახლეობის მიმართ იჩენდა. ხოლო 591 წლის შეთანხმებით ბიზანტიისათვის გადაცემულ ოლქებში, სადაც მავრიკიოსმა დიოფიზიტობის დაწერგვა სცადა, მან მაშინვე აღადგინა მონოფიზიტობა. მაგ., 607 წ. გააერთიანა სომხეთის ეკლესია, ასევე ქ. ედესის ალუბისტანავე (607 წ.) ქალაქის მოსახლეობას მოსთხოვა ნესტორიანობის ან მონოფიზიტობის აღსარება და არავითარ შემთხვევაში „ქალკედონის რწმენისა, რადგან ეს რწმენა იყო ბიზანტიელებისა“². მესოპოტამიის დაუფლებისთანავე ხოსრომ ბრძანება გასცა, ქალკედონიტებს დაეტოვებინათ საეპისკოპოსო კათედრები³.

ის მკვლევრები, რომლებიც მონოფიზიტური მრწამსის გამო კირონის მიერ სტეფანოზ I-ის გადაყენებაზე წერენ, „ეპისტოლეთა წიგნის“ მონაცემებს ეყრდნობიან. აღნიშნულ წყაროში 606-608 წლების ქართლის ამბებიცაა გადმოცემული და მიმონერაში სტეფანოზი არ იხსენიება. სამაგიეროდ, ქართლის მთავართა შორის, „ადარნარსე“ (ატრნერსე) ყოველთვის პირველად არის დასახელებული (იგი პირველად XI ეპისტოლეში იხსენიება. ზ. ალექსიძე ამ ეპისტოლეს 606 წლის ზაფხულით ათარილებს)⁴.

¹ იქვე, გვ. 198.

² Пигулевская Н. В., დასახ. ნაშრომი, გვ. 202.

³ იქვე, გვ. 262.

⁴ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 143-144, შენ #2.

დავუშვათ, „ეპისტოლეთა ნიგნში“ მოხსენიებული ადარნასე მართლაც იყო ქართლის ერისთავთა-მთავარი, რომელ წელს უნდა შეეცვალა მას სტეფანოზი?

ივ. ჯავახიშვილს ადარნასეს მიერ ქართლის ერისთავთა მთავრის ტახტის დაკავების თარიღად 604 წელი მიაჩნდა¹. ამავე აზრისაა ზ. ალექსიძე². გ. ჩუბინაშვილი ამ მოვლენას 604-607 წლებს შორის მომხდარად³, ხოლო ა. ბოგვერაძე 602-603 წლებით ათარიღებდა⁴. ამ ბოლო ხანს, როგორც ვნახეთ, ნ. შოშიაშვილმა ადარნასეს ერისმთავრობა 604/5-634 წლებით დაათარიღა. ასე რომ, ზემოდასახელებული ავტორები სტეფანოზის გადაყენებას მავრიკიოსის მოკვლის შემდეგ მომხდარ ფაქტად თვლიან. გამოდის, რომ ის, რაც ვერ შეძლო მავრიკიოსმა 591 წლიდან 602 წ. 23 ნოემბრამდე, ქართლში თავისი „მწეობისა და მოურავობის“ ხანაში, მისი სიკვდილის შემდეგ, როცა საერთაშორისო ვითარება აშკარად სტეფანოზის სასარგებლოდ შეიცვალა, ქართლის კათალიკოსმა კირონმა თავისუფლად მოახერხა. „საკვირველი ის არის, – წერს ზ. ალექსიძე, – რომ სწორედ ხოსრო II წარმატებათა ხანაში, როცა მავრიკე კეისარი ტახტიდან ჩამოგდებულია, ფოკას წაგებული აქვს კავკასიის ასპარეზზე სპარსეთთან ცილობა დიპლომატიურად და პოლიტიკურად, როცა აღმოსავლეთის ქრისტიანი ქვეყნები, და მათ შორის სომხეთი, ირანის მხარეს იკავებს, ქართლი გაბედულ ნაბიჯს დგამს: კურსს იღებს ბიზანტიისაკენ და დასტურად ქალკედონის კრებას აღიარებს“⁵. კირონმა „ქართლი მონოფიზიტობიდან ქალკედონიანობაზე მოაქცია“, თუმცა „ქართლში რჩებოდნენ მონოფიზიტი ეპისკოპოსები და

¹ ჯავახიშვილი ივ., ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ხელნაწერები და მათი მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის, ტუმ. II, ტფ., 1922-1923, გვ. 325.

² ეპისტოლეთა ნიგნი, გვ. 251, შენ. 188.

³ Чубинашвили Г., Памятники типа «Джвари», Тб., 1948, გვ. 23.

⁴ ბოგვერაძე ა., ადრეფეოდალური, გვ. 276.

⁵ ეპისტოლეთა ნიგნი, გვ. 187.

საეპისკოპოსოებიც კი (ან კიდევ, თემები ამ საეპისკოპოსოებში), საეპისკოპოსო საყდრებს იკავებდნენ ნესტორიანები. ქართლის კათალიკოსი ტოლერანტული იყო ქრისტიანული სექტების მიმართ და უნიონალური პოლიტიკის გატარებას ცდილობდა¹. ზ. ალექსიძის მტკიცებით, სწორედ ამ დროს შეცვალა კირონმა სპარსული ორიენტაციის მქონე მონოფიზიტი ერისმთავარი სტეფანოზი თავისი ერთგული ადარნასეთი.

რა დასკვნა შეიძლება გავაკეთოთ ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან? კირონი ჯერ მონოფიზიტი იყო. შემდეგ, ხოსრო II-ის გამარჯვებათა ხანაში აშკარად ბიზანტიის მხარეზე დადგა და „ქართლი მონოფიზიტობიდან ქალკედონიანობაზე მოაქცია“, თუმცა, ქართლში რჩებოდნენ მონოფიზიტური საეპისკოპოსოებიც. იგი უშვებდა მწვალებლობებს, და ასეთი შემწყნარებლური, „უნიონალური პოლიტიკის გამტარებელმა“ კირონმა მაინცდამაინც „სპარსეთისაკენ მიქცეული“ სტეფანოზ I (რომლის მფარველი ძლევამოსილი ხოსრო II იყო) ვერ აიტანა და იგი (რანგით თავისზე მაღალი მოხელე, ქართლის გამგებელი) ერისთავთა მთავრის ტახტიდან გადააყენა.

კირონი იყო ასეთი ძლევამოსილი თეოკრატიული მმართველი? რა თქმა უნდა, არა. კირონის შემწყნარებლური პოლიტიკა სხვადასხვა მიმართულების მორწმუნეთა მიმართ სწორედ ხოსრო II-ის რელიგიური პოლიტიკით იყო ნაკარნახები. კიდევ ვიმეორებ: „სპარსეთისაკენ მიქცეულ“ ქართლის ერისმთავარს – სტეფანოზ I-ს „ქართული წყაროს“ ავტორი რადგან „ურნმუნობაში“ - ე.ი. მონოფიზიტობაში გადასვლაში სდებს ბრალს, გამოდის, რომ „სპარსეთისაკენ მიქცევამდე“ სტეფანოზი დიოფიზიტური მრწამსისა იყო. ე.ი. „ქართული წყაროს“ ავტორისათვის სტეფანოზ I-ის მონოფიზიტობა იყო მიუღებელი. კირონი კი ვალდებული იყო, ანგარიში გაენია როგორც ქართლის მმართველისათვის, ისე ირანის შაჰისთვის, რომელიც მონოფიზიტებს მფარველობდა და

¹ იქვე, გვ. 269.

დიოფიზიტებს დევნიდა. კირონი, მართლაც, დიდ ანგარიშს რომ უწევდა შაჰს, ეს „ეპისტოლეთა წიგნიდანაც“ ჩანს.

სომეხთა კათალიკოსი აბრაამ ალბათანაცი თავის პირველ ეპისტოლეში კირონს წერს: „დაუფერებლად გვეჩვენა: უცხო სამეფოსთან რომ შექმნა მეფეთა-მეფის მონათაგანმა სიყვარულის ერთობა“¹. კირონი პასუხობს: „ჩვენ და თქვენც, ... მეფეთა-მეფის მონები ვართ... მეფეთა-მეფე ისევე უფალია რომაელთა, როგორც არიელთა ქვეყნის და ასე არ არის, როგორც თქვენ მოინერეთ, რომ სხვადასხვა არიან სამეფონიო“².

ზ. ალექსიძის ვარაუდით, კირონის ეპისტოლის ეს ადგილი X ს. სომეხ ავტორს უხტანესს თავისებურად გადაუკეთებია და ცდილობს, კირონთან ერთად, კორექტივი შეიტანოს აბრაამის სიტყვებში და ბიზანტია სპარსეთის ქვეშევრდომად გამოაცხადოს³.

უხტანესმა მართლა გადააკეთა თუ არა კირონის სიტყვები, ახლა ამის დამტკიცება ძნელია. ფაქტი ისაა, რომ იმ დროისათვის ხოსრო II-ს იმპერიის აზიური პროვინციების უდიდესი ნაწილი ჰქონდა დაპყრობილი. როგორც ჩანს, სწორედ ეს გარემოება აქვს კირონს მხედველობაში, როცა ხოსრო II-ს „რომაელთა უფლადაც“ აცხადებს. აღნიშნულის გათვალისწინებით, კირონის იმხანის მოღვაწეობაში სულაც არ შეიმჩნევა „ბიზანტიისაკენ აღებული კურსი“. ასეთი პოლიტიკის გატარებას კირონი მაზრიკოსის სიცოცხლეშიც კი ვერ ბედავდა. კირონის იმ დროის მოღვაწეობასა და საქმიანობას კარგად ახასიათებს უხტანესი. „კირონმა, – წერს იგი, – თავისი ნება ორად გაყო, გადაიხარა ბერძენთა მხარეს, თაყვანს სცემდა და აამებდა მაზრიკე კეისარს“⁴. მეორე მხრივ, თანაც ეწინოდა, „რომ მეფისაგან სარწმუნოების გამოძიება იქნება

¹ იქვე, გვ. 68.

² იქვე, გვ. 71-72.

³ იქვე, გვ. 153, შენ. 5.

⁴ უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან. სომხური ტექსტი ქართული თარგმანითა და გამოკვლევით გამოსცა ზ. ალექსიძემ, თბ., 1975, გვ. 155.

სომეხ აზნაურთა გავლენითო და ამბობდა: „ღმერთმა ადიდოს მეფეო“. ასე, ორივე ფეხით კოჭლობდა, იხრებოდა [ხან] ამ მხარეს, [ხან] იმ მხარეს“¹.

ასეთი პოლიტიკის გამტარებელი კირონი, ცხადია, სტეფანოზ I-ის წინააღმდეგ ვერ გამოვიდოდა.

დაუშვათ, 599 წელს ქართლის საკათალიკოსო ტახტზე ასული კირონი მავრიკიოსის მხარდაჭერით, მართლაც, დაუპირისპირდა სტეფანოზს. ამ შემთხვევაში სტეფანოზის წინააღმდეგ საბრძოლველად (გადასაყენებლად) კირონს სულ ცოტა 3 წელი (599 წლიდან 602 წ. 23 ნოემბრამდე) ჰქონდა. მაგრამ იგი იმ დროს უმოქმედობას იჩენდა. რატომ? ამაზე პასუხს ისევ უხტანესის თხზულებაში ვპოულობთ. კირონს ტახტზე ასვლისთანავე, – ნერს იგი, – არ გამოუაშკარავებია თავისი დიოფიზიტური მიმართულება. „ორ წელს ემორჩილებოდა ჭეშმარიტებას, ხოლო ამის შემდეგ იწყო უღმერთობა და ჭეშმარიტების მოტყუება“².

ე.ი. 599 წლიდან 2 წლის განმავლობაში კირონი კვლავ მონოფიზიტად რჩებოდა („ემორჩილებოდა ჭეშმარიტებას“). ამ ხანებში კირონი სტეფანოზის (იგი თუნდაც რომ მონოფიზიტი ყოფილიყო) წინააღმდეგ არ გამოვიდოდა, და ამისთვის მას არც სხვა საბაბი ჰქონდა. კირონმა მხოლოდ 601 წლიდან დაიწყო ანტიმონოფიზიტური საქმიანობა. ამ შემთხვევაშიც კირონისა და მავრიკიოსის განკარგულებაში 1 წელი იყო, რათა სტეფანოზი გადაეყენებინათ, თუმცა, კირონი სტეფანოზს არ დაპირისპირებია. იმ დროსაც სტეფანოზი ქართლის მმართველად რჩებოდა. როგორც ზემოთ ითქვა, გაკვირვებას იწვევს ქართლში მავრიკიოსის „მწეობისა და მოურავობის“ ხანაში მისი პასიურობა. იგი ჯერინწყნარებდა „ურწმუნო“, მონოფიზიტის სტეფანოზ I-ის მიერ დასმულ კათალიკოს ბართლომეს, შემდეგ 2 წელი „ჭეშმარიტების მორჩილ“ (ე.ი. მონოფიზიტ) კირონს. მან დიოფიზიტობაზე არა თუ

¹ იქვე, გვ. 157.

² იქვე, გვ. 25.

„ყოველი ქართლი“, თავისი კუთვნილი ქართლის მოსახლეობის მოქცევაც ვერ მოახერხა.

რა ხდებოდა ქართლში?

სავარაუდებელი ერთია, ბიზანტიელთათვის გადაცემულ ქართლის ნაწილში (საერთოდ, „ყოველ ქართლში“) მავრიკიოსის უფლებები შეიძლება ნომინალური იყო და ქართლის მმართველებისაგან მხარდაჭერის შენარჩუნებას იგი ბიზანტიის საიმპერატორო კარის ტიტულების ბოძებით ცდილობდა (ვიატოსის შემდეგ, როგორც ითქვა, ადარნასეს კიდევ ორი ბიზანტიური ტიტული მიუღია)¹. ასე რომ, ქართლში მავრიკიოსის „მწეობისა და მოურავობის“ ხანაში, სტეფანოზ I ქართლის ერისათვთა მთავრად რჩებოდა, ქართლისა და კახეთის საზღვარზე - მცხეთაში ადარნასესთან ერთად ჯვრის ტაძარს აშენებდა, სასანური მონეტების მიბაძვით ახორციელებდა ფულის ემისიას. რადგან სამეცნიერო ლიტერატურაში სტეფანოზ I-ის სახელით ემისირებული ე. წ. ქართულ-სასანური მონეტები მისი მოღვაწეობის ორ პერიოდთან არის დაკავშირებული, ქვემოთ ამ საკითხსაც მოკლედ შევეხები.

„ყოველ ქართლში“ მავრიკიოსის „მწეობისა და მოურავობის“ ხანა (591-602 წლის 23 ნოემბერი), როცა ქვეყანა ხოსრო II-ის დიქტატისაგან გარკვეულწილად თავისუფალი იყო და სტეფანოზ I-ს ეროვნული პოლიტიკის გატარება შეეძლო, მისი მმართველობის პირველ პერიოდად უნდა მივიჩნიოთ.

604 წლიდან „სპარსეთისაკენ მიქცეული“ სტეფანოზ I ირანის შაჰის ნება-სურვილის გამტარებელი გახდა. სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მითითებით, სტეფანოზ I-ის მმართველობის ეს ორი პერიოდი ასახული მის მიერ ემისირებულ ე.წ. ქართულ-სასანურ მონეტებზე.

რადგან 628 წლის შემოდგომიდან ირანმა ქართლზე კონტროლი დაკარგა და მალე, როგორც დამოუკიდებელმა ქვეყანამ, არსებობაც შეწყვიტა, არაბთა ხანაში მოღვაწე სტეფანოზ II-სადმი

¹ Мовсес Каланкатуаци, დასახ. თხზ., გვ. 97.

ქართულ-სასანური მონეტების ნაწილის მიკუთვნება, მართლაც, არ შეიძლება¹. რეალური ჩანს ზ. ალექსიძის ის მითითება, რომლის თანახმად, „ორივე ჯგუფის ე.წ. სასანურ-ქართული მონეტები 590-628 წლებში სტეფანოზ I-ის მიერ უნდა იყოს მოჭრილი. მისი მოღვაწეობის სხვადასხვა პერიოდში“.

აღნიშნულის გათვალისწინებით, „სრული ქართულ წარწერებიანი მონეტებისათვის“, რადგან დამახასიათებელია: 1. ფალაური ლეგენდის სრული არარსებობა; 2. „ქართული ზენერილის ამოტიფრა მეფის ბიუსტის გვერდით“ და მონეტები „მოჭრილია დამოუკიდებელი მმართველის მიერ, რომელიც აღარ ემორჩილება სასანიანთა იმპერიას“³, საეჭვო არ უნდა იყოს, ეს მონეტები „ყოველ ქართლში“ მავრიკიოსის „მწეობისა და მოურავობის“ ხანას რომ ეკუთვნის. ქართულ-სასანური მონეტების მეორე ჯგუფი კი 604 წლის შემდეგ უნდა იყოს ემისირებული, როცა ხოსრო II-მ ქართლზე ძველი უფლებები აღიდგინა. როგორც გ. დუნდუა წერს, ორივე ჯგუფის მონეტები, რა თქმა უნდა, სტეფანოზ I-ს უნდა მივაკუთვნოთ, მაგრამ მისი ემისია, როგორც იგი ფიქრობს, მხოლოდ 595-600 წლებით არ უნდა განისაზღვროს. მას ვერც იმაში დავეთანხმები, „არავითარი ორი პერიოდი სტეფანოზ I-ს მოღვაწეობაში მონეტების მიხედვით, რომ არ ჩანს“.⁴

თქმულის ნათელსაყოფად მივყევით მოვლენათა მსვლელობას. 602 წლის 23 ნოემბერს, მავრიკიოსის მოკვლის შემდეგ, როცა ხოსრო II-მ ბიზანტიის წინააღმდეგ ომი დაიწყო, სტეფანოზი კი „განუდგა ბერძენთა და მიექცა სპარსთა“, ცხადია, იგი ხელშეუხებელ პიროვნებად იქცა. და მართლაც, 604-605 წელს დამ-

¹ ეპისტოლეთა ნიგნი, გვ. 251, შენ. 188.

² იქვე.

³ დუნდუა გ., ე.წ. ქართლ-სასანური მონეტების, გვ. 100 (მაცნე 1976 №1). ამ ნიშნების გამო ე. პახომოვი მონეტების ნაწილს სტეფანოზ II-ს აკუთვნებდა (იქვე).

⁴ იქვე, გვ. 103.

თავრებულ მცხეთის ჯვრის კედელზე იგი ხომ ცენტრალურ ფიგურადაა წარმოდგენილი და შემთხვევითი არაა 627-628 წელს თბილისის ასაღებად მიმდინარე ბრძოლების აღწერისას მასზე „ქართული წყაროს“ ავტორი რომ საუბრობს.

ჯვრის მონასტრის რელიეფურ გამოსახულებათა შორის სტეფანოზ I-ის ცენტრალურ ფიგურად გამოსახვა განპირობებული იყო როგორც მისი ერისთავთა მთავრობითა და პატრიკიოსის მაღალი ტიტულით, ისე გორგასლიანთა სახლის შთამომავალთა შორის თანამდებობით უფროსობით. სტეფანოზი, როგორც ქართლის ერისთავთა-მთავარი, პირველი პიროვნება იყო „ყოველ ქართლში“. როგორც გუარამის გაერისმთავრებისას, უჯარმაში მჯდომი ბაკურ მეფის შთამომავლები „იყვნეს მორჩილებასა გუარამ კურაპალატისასა“ (ასე იყო სტეფანოზ I-ის დროსაც), ქართლის ერისთავთა მთავრის ტახტზე ადარნასეს ასვლის შემდეგ, ქართლის ერისთავები (მათ შორის, კლარჯეთში გახიზნული სტეფანოზ I-ის შთამომავლები) „მორჩილებდეს ადარნასე მთავარსა“. მმართველობის ეს ფორმა კლარჯეთში გახიზნული სტეფანოზ I-ის შთამომავალი ბაგრატიონებისათვის მანამდე იყო მისაღები, სანამ ისინი ბიზანტიის მხრივ ახალ პოლიტიკურ და სამხედრო დასაყრდენად არ იქცნენ.

606-608 წლებში ქართლის ერისთავთა-მთავარი სტეფანოზ I რომ არ ყოფილიყო და იგი მართლაც კირონს გადაეყენებინა, ადვილი წარმოსადგენია, რა მწვავე ფორმით აისახებოდა ეს ფაქტი „ეპისტოლეთა წიგნში“. დიოფიზიტობაზე კირონის გადასვლის ამბავზე სომხეთის სამღვდელოებამ თუ განგაში ატეხა, ცხადია, მას არაერთხელ დააყვედრებდნენ მონოფიზიტი სტეფანოზის გადაყენების საქმეში მცირეოდენ წვლილსაც კი. „ეპისტოლეთა წიგნში“ სტეფანოზის მოუხსენებლობა, ცხადია, იმხანად სტეფანოზის ქართლში არყოფნით იყო გამოწვეული. 604-დან (ომის დასაწყისი) 619 წლამდე (ხოსროს მიერ ეგვიპტის დაპყრობა) სტეფანოზი მართლაც არ იქნებოდა ქართლში. იგი, როგორც ირანის ქვეშევრდომი ქვეყნის მმართველი, ვალდებული

იყო, ქართლის ლაშქრით ხოსრო II დროშის ქვეშ ებრძოლა¹. ამ მოსაზრების დასადასტურებლად ქართულ საისტორიო წყაროებში, მართალია, ცნობები არაა, მაგრამ, ირანის მხარეზე ქართლის ჯარის მონაწილეობის აუცილებლობაზე მიგვითითებს 627 წლის ამბები. იმ დროს, როცა სტეფანოზი ირანელებთან ერთად თბილისს იცავდა, ქართლის ჯარი ნინევიის ნანგრევებთან ირანელთა მხარეზე იბრძოდა. მითუმეტეს, 606-608 წლებში (ამ წლებში იხსენიება ადარნასე „ეპისტოლეთა ნიგში“ მთავრად), როცა ქართლს გარედან საფრთხე არ ემუქრებოდა, სტეფანოზი ქართლის ლაშქრით შაჰის გვერდით იქნებოდა (ომის დაწყებამდე ხოსროს ჯარი სომხეთშიც შეუკრებია). ამ წლებში, ქართლის საერო საქმეების მართვაში, როგორც ჩანს, კირონ კათალიკოსიც მონაწილეობდა. კირონის შემდეგ „ყოველ ქართლში“ მეორე პირი კახეთის მთავარი ადარნასე იქნებოდა. ამიტომ იხსენიება იგი „ეპისტოლეთა ნიგში“ ქვეყნის მთავართა შორის პირველად.

თუ ყოველივე ზემოთქმულს გავითვალისწინებთ, შეიძლება დავასკვნათ: არ დასტურდება ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული მოსაზრება 604 წელს ქართლის ერისთავთა მთავრის ტახტიდან სტეფანოზ I-ის გადაყენების შესახებ. 602-603 წელს მის გარდაცვალებაზე მითითება კი თვით სტეფანოზ I-ის გარდა, იმ ძველი ავტორის შეურაცხყოფაა, რომლის მეშვეობით VI-VII საუკუნეების საქართველოს ისტორიის შესახებ ჩვენ ასე მრავლად ვიცით. მათთან 602-603 წელს სტეფანოზ I-ის გარდაცვალების შესახებ ცნობა არაა. ხოსრო II-ის მძლავრობის პირობებში, როცა კირონი ბიზანტიის იმპერატორსაც კი ხოსრო II-ის მონად აცხადებდა, გამორიცხულია მას „სპარსეთისაქენ მიქცეული“ სტეფანოზ I-ის წინააღმდეგ ემოქმედა – ასეთ პირობებში მის მიერ

¹ მოვსეს კალანკატვაცის ცნობით, ჯერ კიდევ ალბანეთის მთავრად გახდომამდე ჯუანშერი 7 წლის განმავლობაში იბრძოდა ირანელთა მხარეზე არაბების წინააღმდეგ. იხ. მისი, ალვანთა ქვეყნის ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლიანა დავლიანიძე-ტატიშვილმა, თბ., 1985, გვ. 88-91.

604 წელს ქართლის ერისთავთა მთავრის ტახტიდან სტეფანოზ I-ის გადაყენებაზე მითითება არ შეიძლება. ამ წელს, ცხადია, ვერც ადარნასე დაიკავებდა ქართლის ტახტს. აქედან გამომდინარე, 614 ან 616 წელს ხოსრო II-ის მიერ ადარნასეს გადაყენებაზე და, მის მაგივრად, კელავ სტეფანოზის (ზ. ალექსიძე), ან ვარსამუსეს (ა. ბოგვერაძე) დასმაზე ან საერთოდ 604-634 წლებში ადარნასეს ერისმთავრობის (გ. ჩუბინაშვილი, ნ. შოშიაშვილი) შესახებ საუბარი სრულიად უსაფუძვლოა. ხოსრო II-ის მიერ მოწვეულ საეკლესიო კრებასთან სტეფანოზის გადაყენების დაკავშირება არ შეიძლება.

დაახლ. 591 წელს ქართლის ერისთავთა მთავრის ტახტზე ასული სტეფანოზ I 602 წლის 23 ნოემბრიდან თუ არა, 604 წლიდან მაინც, როგორც ჩანს, იმდენად იყო ჩაბმული ხოსრო II-ს სამხედრო მოქმედებებში, რომ მცხეთის ჯვრის ტაძარს მისი ძმა დემეტრე აშენებდა. გართულებული საერთაშორისო ვითარებისა და ქართლში გავრცელებული სენის გამო, ტაძრის მშენებლობა დიდხანს გაგრძელდა¹. ქართლში სტეფანოზის არ ყოფნის მიუხედავად, იგი რადგან „მთავრობდა ყოველსა ქართლსა ზედა“, მისი ფიგურა ტაძრის კედელზე ცენტრალურ ადგილზე გამოაქანდაკეს. 627-628 წლებში სტეფანოზ I ირანელებთან ერთად უკვე საკუთარი ქვეყნის დედაქალაქს იცავდა ბიზანტიელთა და თურქთაგან, რომელთა გვერდით კახეთის მთავარი ადარნასე ფარნავაზიანიც იბრძოდა. 628 წლის შემოდგომაზე თურქთა მიერ თბილისის მთავარი ციხის – კალას ალების შემდეგ ირანელ მოხელესთან ერთად სტეფანოზ I სიკვდილით დასაჯეს.

¹ მცხეთის „ეკლესიასა ჯვარისა პატიოსნისასა“ მხოლოდ ადარნასეს ძის - სტეფანოზ II ფარნავაზიანის მმართველობისას „მოადგნეს ზღუდენი“. მანვე „ალაშენა დარბაზნი“ და გაატარა სხვა ღონისძიებები. იხ. ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 228-229. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკის ცნობით, სწორედ სტეფანოზ მეორემ „განიშორა (ე.ი. დაასრულა. ვ.გ.) ჯუარისა ეკლესიაჲ და დადვა კრებაჲ ჯუარს ჯუარობასა ერთ თთუე“. იხ. შატბერდის კრებული, გვ. 327.

აი, როგორ არის აღწერილი სტეფანოზის ბრძოლისა და დაღუპვის ამბავი „ქართულ წყაროში“. 627 წელს, როცა მოკავშირეთა ლაშქარი თბილისს მოადგა, „ამან სტეფანოზ არა ინება განდგომა სპარსთაგან, და განამაგრა ციხე-ქალაქნი, და დადგა ტფილისსა შინა. მოვიდა ერაკლე მეფე და მოადგა ტფილისსა. ხოლო სტეფანოზ იყო ქუელი მხედარი და შემმართებელი; დღეთა ყოველთა გამოვიდის კართა ქალაქისათა, და ებრძოდის ბერძენთა. მაშინ უკუე მას წყობასა შინა ჩამოაგდეს სტეფანოზ და მოკლეს“¹.

სტეფანოზი სასტიკი წამებით, როგორც ითქვა, 628 წელს თბილისის დედაციხის – კალას ალების შემდეგ მოკლეს, მაგრამ როგორ?

627 წელს, როცა მოკავშირეებმა თბილისი ვერ აიღეს, ამით გათამამებულმა ქალაქის დამცველებმა, იმპერატორ ჰერაკლესა და მის მოკავშირე ჯაბლუს დასცინეს. იმპერატორს „ვაცბატობით“ უწოდეს, ხოლო ჯაბლუს სახე გოგრაზე გამოსახეს.

მოვსეს კალანკატვაცის ცნობით, 628 წელს, როცა ჯაბლუმ კალა აიღო, მის წინაშე ქალაქის დამცველთაგან ორი ტყვე წარადგინეს. ჯაბლუმ „ბრძანა, მათთვის თვალები დაეთხარათ იმის სამაგიეროდ, რომ შეურაცხყოფის მიზნით მისი სახე სურათზე ბრმა დახატეს“². „ქართული წყაროს“ თანახმად, ციხისთავს ჯერ „პირი დრაჰკანითა აღუესეს“, „მერე გააძვრეს ტყავი“³.

¹ ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 224. 627-628 წლებში თბილისის დაცვას რომ სტეფანოზ I ხელმძღვანელობდა, ამის შესახებ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკაში არაფერია ნათქვამი („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, შატბერდის კრებული, გვ. 326).

² მოვსეს კალანკატუაცი, აღვანთა ქვეყნის ისტორია, გვ. 77.

³ ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 225. მოვსეს კალანკატვაცის სიტყვით, ციხის ალების შემდეგ თურქი სარდლების წინაშე „მოიყვანეს ორი იშხანი, ერთი მხარის მმართველი იყო სპარსეთიდან, მეორე კი ქართველი, ქვეყნის ადგილობრივი მცხოვრები. შეპყრობილნი მეფის წინაშე დააყენეს. მან ბრძანა, მათთვის თვალები დაეთხარათ იმის სამაგიეროდ, რომ შეურაცხყოფის მიზნით, მისი სახე სურათზე

იმ ორ პიროვნებას შორის, რომელთაც ჯაბლუმ წამებით ამოხადა სული, ერთი ირანელი სარდალი, მეორე კი სტეფანოზი იყო. ასეთი მტკიცების საფუძველს „ქართული წყაროს“ შემდეგი ცნობა იძლევა. როცა იგი დატყვევებული პიროვნებების ამბავს გადმოგვცემს, იქვე დასძენს: „ესევეითართა სიკვდილითა წარეგნეს სტეფანოზ და მსახურნი მისნი“. შემდეგ ნიშნის მოგებით უმატებს: „ამისთვის უყო ესე ღმერთმან მთავარსა მას სტეფანოზს, რამეთუ არა მინდობითა ღმრთისათა ცხოვნდებოდა: მორწმუნეთა ემტერებოდა და ურწმუნოთა მოყურობდა“¹. ესაა, როგორც ჩანს, სტეფანოზ I-ის მტრულად განწყობილი პირის ნარატივი. თავისი მოღვაწეობის, როგორც პირველ (604 წლამდე), ისე მეორე პერიოდში (604-628 წწ.) იგი თავდადებით ემსახურა, როგორც ეკლესიას, ისე ქვეყანას. თუმცა, ფაქტი ისაა, რომ „ქართული წყაროს“ ავტორმა (თუ ძველი ქართული ეკლესიის მოღვაწეებმა) სტეფანოზ ერისმთავარს მონოფიზიტურ მრწამსზე გადასვლა არ აპატია, მაგრამ „დიდმა სტეფანოზმა“, როგორც მას „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკის ავტორი უწოდებს, მრწამსი ხომ ქვეყნის გადასარჩენად შეიცვალა. მისასალმებელი ისაა, რომ სტეფანოზის „ურწმუნოებით“ განაწყენებულმა „ქართული წყაროს“ ავტორმა ის მაინც არ დაუმალა მომავალ თაობებს, სტეფანოზ I გმირულად რომ დაიღუპა, და „ქუელი მხედარი და შემმართველი“ მეომარი იყო. მონამებრივი სიკვდილის გამო, ადრეფეოდალური ქართული არქიტექტურის შესანიშნავი ძეგლის – მცხეთის ჯვრის მონასტრის ერთ-ერთ ამშენებელს, ქვეყნისათვის თავდადებულ სტეფანოზ I-ს თუ საქართველოს სამოქციულო ეკლესიის წმინდა სინოდი არ შერაცხავს წმინდანად, მისი ღვაწლისა და თავდადების შესახებ საქართველოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოებსა და უმაღლესი სასწავლებლებისათვის განკუთვნილ საქართველოს

ბრმა დახატეს, [ბოლოს] კი, მძიმე ტანჯვით დაახრჩო ისინი. გააძრო ტყავი მათი სხეულის ნაწილებს, გაჭიმა, გაავსო თივით და გალავნის ზემოთ ჩამოჰკიდა“. მოვსეს კალანკატუაცი, დასახ. თხზ., გვ. 77.
ჯუანშერი, დაახ. თხზ., გვ. 226.

ისტორიის სალექციო კურსებში მაინც უნდა შევიდეს სათანადო თხრობა. ქვეყნისათვის თავშენირულ ქართველ გმირთა შორის იგი ერთ-ერთი გამორჩეული მოღვაწეა.

სტეფანოზის სიკედილით დასჯის შემდეგ „შვილნი სტეფანოზისანი დარჩეს კლდეთა შინა კლარჯეთისათა“¹. ქართლის გამგებლად იმპერატორმა პერაკლემ ვახტანგ გორგასლის უფროსი ძის – დაჩის შთამომავალი, კახეთის მთავარი, დიოფიზიტი ადარნასე დასვა².

ამჯერად უკვე დაბეჯითებით ვიმეორებ: ადარნასე, როგორც ეს სამეცნიერო ლიტერატურაში, ქართულ ენციკლოპედიაში – ჯვრის ტაძრისადმი მიძღვნილ სტატიებსა³ და ქართული წარწერების კორპუსშია⁴ ნათქვამი, თითქოს სტეფანოზის ძე და მემკვიდრე იყო (იხ. ზემოთ), დიდი შეცდომაა. იგი დაჩი მეფის პირდაპირი შთამომავალი იყო – ფარნავაზიანთა სამეფო სახლის წარმომადგენელი, სტეფანოზის მამა გუარამი კი ვახტანგ გორგასლის (მეორე მეუღლის დედოფალ ელენესგან ნაშობი) ასულის ნული იყო. დედით ფარნავაზიანი, მამით ბაგრატიონი⁵.

რაც შეეხება ვარსამუსეს, იგი, როგორც ცნობილი გერმანელი აღმოსავლეთმცოდნე ი. მარკვარტი ფიქრობდა, ქვემო ქართლის პიტიახში უნდა ყოფილიყო. ძირითადად, ძველ ქართულ წყაროთა, განსაკუთრებით, „ქართული წყაროს“ მონაცემებისადმი უნდობლობამ შექმნა ის პრობლემები, რაზეც ზემოთ მქონდა საუბარი. დროა ძველ ქართველ ავტორთა ნაღვანს მეტი პატივითა და ნდობით მოვეკიდოთ.

¹ იქვე.

² იქვე, გვ. 225-226.

³ ბერიძე ვ., ჯვარი მცხეთისა, ქსე, ტ. 11, თბ., 1987, გვ. 559; სილოგავა ვ., ჯვრის წარწერები, ქსე, ტ. 11, გვ. 563.

⁴ ლაპიდარული წარწერები, I, გვ. 36.

⁵ ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 218; შდრ., ბოგვერაძე ა., გუარამი, ქსე, ტ. 3, თბ., 1978, გვ. 287.

კვლევის შედეგები და გადასაწყვეტი საკითხები

I. IV-VII ს-ების ქართლის სახელმწიფოს პოლიტიკურ ისტორიაში მომხდარი გართულებები, სხვა ფაქტორებთან ერთად, ბევრით განაპირობა ქართლის გამოჩენილი მეფეების ანდერძებმა. მირიან მეფის ანდერძს მოყოლილი ქართლის ორ სამეფოდ გაყოფა თუ ხანმოკლე (369-V ს. 40-იანი წლების შუახანა) აღმოჩნდა, ვახტანგ გორგასლის ანდერძის შედეგად ქართლის ერთიან სამეფოს „დასავლეთი ქართლისაჲ“ გამოეყო. ამ მხარის მმართველი – გუარამ ბაგრატიონი შემდეგში ახალი დინასტიის დამაარსებლად მოგვევლინა.

ფარნავაზიანთა სამეფო სახლის წარმომადგენელთა არსებობის პირობებში 555 წელს ქართლის სახელმწიფოებრიობის აღდგენისას ერისთავთა მთავრის ტახტზე გუარამ I ბაგრატიონის ასულამ დიდ დაპირისპირებას დაუდო საფუძველი. 800-წლოვანი ფარნავაზიანთა დინასტიის წარმომადგენლები ტახტის დაკარგვას არ ურიგდებოდნენ. ამ ორი დინასტიის წევრებს შორის დაპირისპირება არაბთა მფლობელობის ხანაშიც გაგრძელდა. 731 წელს ქართლის ერისმთავარი სტეფანოზ III ბაგრატიონი იძულებული გახდა, არჩილ ფარნავაზიანისათვის კახეთი დაეთმო. მცდელობას, ბაგრატიონთა და ფარნავაზიანთა დაპირისპირება დინასტიური ქორწილით მოეგვარებინათ, შედეგი არ მოჰყვა. ფარნავაზიანთა სამეფო დინასტია ისტორიის ასპარეზიდან გაქრა.

II. ფარნავაზიანთა სამეფო ტახტზე ასული გუარამ I ბაგრატიონი ვახტანგ მეფის მეორე მეუღლის – ელენე დედოფლისგან ნაშობი მირდატ ვახტანგის ძის დისწული (დედით ფარნავაზიანი),

გაერისმთავრებამდე ტაო-კლარჯეთში მთავრობდა (ქცხ. I, გვ. 218). ქართლის ერისთავთა მთავრის ტახტი 555 წელს მან ბიზანტიის იმპერატორის იუსტინიანე I-ის მხარდაჭერით დაიკავა. დაახლ. 591 წელს ქართლის ტახტზე მისი ძე სტეფანოზ I ავიდა.

III. სტეფანოზ I-ის ერისმთავრობისას ქართლის პოლიტიკურ მოღვაწეთა შორის მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო კახეთის მთავარი ადარნასე ფარნავაზიანი. „ქართული წყაროს“ ავტორის სიტყვები: „შვილნი ბაკურ მეფისანი, ნათესავნი დაჩისანი“ რომ გუარამ კურაპალატის მორჩილებაში იყვნენ (ქცხ. I, გვ. 219), იმას არ ნიშნავს, ფარნავაზიანები ტახტის დაკარგვას შეურიგდნენ. 628 წლის შემოდგომაზე ქართლის უკანასკნელი მეფის ბაკურ ფარნავაზიანის „წურილი შვილებიდან“ ერთ-ერთის შვილი (ან შვილიშვილი) ადარნასე თბილისის დამცველთა წინააღმდეგ იბრძოდა, სტეფანოზ I-ის სიკვდილის დასჯის შემდეგ ქართლის ერისთავთა მთავრის ტახტი მან ბიზანტიის იმპერატორის ჰერაკლეს მხარდაჭერით დაიკავა.

IV. სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს სრულიად განსხვავებული დინასტიების წარმომადგენელთა მამაშვილად მიჩნევა ქართული ისტორიოგრაფიის დიდი შეცდომაა, რაც, როგორც ვნახეთ, ერთი მხრივ, ადარნასეს შესახებ „ქართული წყაროს“ მონაცემებისადმი უნდობლობაში გადაზრდილმა კრიტიკულმა მიდგომამ, მეორე მხრივ, მცხეთის ჯვრის ტაძრის პოსტამენტის დაზიანებული წარწერის არასწორმა აღდგენამ განაპირობა. ეს გარემოებანი რომ არა, ისე, როგორც ჯერ კიდევ XII ს-ში „ქართლის ცხოვრების“ სომეხმა მთარგმნელმა განაცხადა, „ატრნერსე დაჩის გვარისაგან იყო“-ო (გვ. 190-191), ჩვენი მკვლევრებიც ადვილად მიხვდებოდნენ ადარნასე ქართლში მეფობის გაუქმების შემდეგ კახეთს თავშეფარებული ბაკურ მეფის წინაპრის – ვახტანგ გორგასლის უფროსი ძის დაჩის უშუალო შთამომავალი რომ იყო (აკად. დ. მუსხელიშვილმა, ამ მხრივ, პირველი ნაბიჯი გადადგა. იხ. ზემოთ შენ. 94).

V. სტეფანოზ I-ისა და ადარნასეს მამაშვილობის შესახებ ქართულ ისტორიოგრაფიაში შექმნილ მცდარ დებულებას რომ

თავი დავაღწიოთ, უპირველეს ყოვლისა, მცხეთის ჯვრის ტაძრის პოსტამენტის დაზიანებული წარწერის აკად. ზ. ალექსიძისეული აღდგენა („ყოვლისა ქართლისა“) უნდა გავითვალისწინოთ, შემდეგ კი დავუჯეროთ ამ პიროვნებათა შესახებ „ქართულ წყაროში“ არსებულ მონათხრობს.

VI. სტეფანოზ I 591 წლიდან იყო ქართლის ერისმთავარი. იგი არც 603-4 წელს გარდაცვლილა და არც ამ წელს გადაუყენებიათ. აღნიშნულიდან გამომდინარე, სტეფანოზ I-ს არც 614 წელს დაუკავებია ხელმეორედ ქართლის ერისმთავრის ტახტი. 604 წლიდან იგი ქართლის ლაშქრით ხოსრო II-ის მიერ ბიზანტიის წინააღმდეგ წამოწყებულ ომში ირანელთა მხარეზე იბრძოდა. ქართლში მისი არყოფნის გამო, ქვეყნის პირველი პირები კახეთის მთავარი ადარნასე და ქართლის კათალიკოსი კირონი იყვნენ, რაც ასახულია „ეპისტოლეთა წიგნში“. ირან-ბიზანტიის ომის ბოლო ეტაპზე სტეფანოზ I ირანელ მოხელესთან (მარზპანთან) ერთად, თბილისს იმპერატორ ჰერაკლეს მოკავშირე თურქთა დასავლეთი კავანტის ჯარებისა და მათთან ერთად მებრძოლი ადარნასეს ლაშქრის შეტევებისაგან იცავდა. 628 წლის შემოდგომაზე თბილისის დედაციხის – კალას ალების შემდეგ თურქთა სარდლებმა სტეფანოზ I-ს საშინელი წამებით ამოხადეს სული.

VII. ერისმთავრობის პირველ პერიოდში (591-604 წწ.) სტეფანოზ I დიოფიზიტური მრწამსისა იყო (სტეფანოზ I-ის მოღვაწეობის ორ პერიოდს ასახავს მის მიერ ემისირებული მონეტებიც), ბიზანტიის ხელისუფალთაგან მას პატრიკიოსის მაღალი ნოდება ჰქონდა მინიჭებული. 604 წლიდან სტეფანოზ I-მა ირანის შაჰის ხოსრო II-ის მოთხოვნით შეიცვალა მრწამსი – დიოფიზიტობის ნაცვლად მონოფიზიტობა აღიარა, რაც სულაც არ ამცირებს მის ღვაწლს. მცხეთის ჯვრის ტაძრის ერთ-ერთ ქტიტორსა და ქვეყნისათვის თავდადებულ პიროვნებას ამ წიგნის გამოქვეყნების შემდეგ მაინც უნდა მივაგოთ სათანადო პატივი. მის შესახებ მართალი თხრობა უნდა შევიდეს საქართველოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოებსა და საქართველოს

ისტორიის სალექციო კურსებში. საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის წმინდა სინოდი სტეფანოზ I-ს თუ წმინდანად შერაცხავს, საქართველოს საერო და სასულიერო პირები ვალმოხდილნი ვიქნებით ქვეყნისათვის თავშენირული დიდი მამულიშვილის ხსოვნის წინაშე.

VIII. ქართლის ერისმთავარს, ადარნასე ფარნავაზიანს, ბიზანტიის საიმპერატორო კარის მიერ სამმაგი ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულით დაჯილდოებულ პიროვნებას, დაკარგული ტახტის მაძიებელს, თბილისის დამცველთა წინააღმდეგ ბრძოლას თანამედროვენი დიდ ცოდვად არ უთვლიდნენ. ადარნასეს ასეთ ქმედებას ბიზანტიის ხელისუფალნი ახალისებდნენ.

IX. რაც შეეხება 614 წლიდან ვარსამუსეს ქართლის ერისმთავრად მიჩნევას, ეს ქართული ისტორიოგრაფიის დიდი შეცდომაა. ამ შეცდომიდან მალე უნდა განვთავისუფლდეთ. თუმცა, მის შესახებ არსებული თხრობა „საქართველოს ისტორიის“ სხვადასხვა გამოცემაში ჩვენ მეცნიერებაში შავ ლაქად დარჩება. ვარსამუსე ქვემო ქართლის პიტიახში იყო.

მოსწავლე-ახალგაზრდობა, სტუდენტობა და საქართველოს ძველი ისტორიით დაინტერესებული ქართველი მკითხველი ამის შემდეგ მაინც უნდა ავარიდოთ მსგავს შეცდომებს. საქართველოს დიდ პიროვნებათა შესახებ მათ მართალი ისტორია უნდა მივაწოდოთ. ეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში გახდება შესაძლებელი, ძველ ქართულ საისტორიო წყაროებს თუ იმ პატივით მოვეპყრობით, რასაც ისინი იმსახურებენ. ბოლოს და ბოლოს ქართული ისტორიოგრაფია უნდა განთავისუფლდეს მათდამი ჰიპერკრიტიკული მიდგომისაგან.

P.S. როგორც ვნახეთ, ამ გამოკვლევის ერთ-ერთი მიზანი სტეფანოზ I ბაგრატიონისა და ადარნასე ფარნავაზიანის მამაშვილობის შესახებ ჩვენ მეცნიერებაში საკმაოდ მტკიცედ ფეხმოკიდებული მტკიცებულებათა უარყოფაა. სამწუხაროდ, ადრე ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიაში ეს ერთადერთი შე-

მთხვევა არაა. ამ ბოლო ხანს გამოცემულ სამეცნიერო ნაშრომებში Vს-ში საზღვარგარეთ მოღვაწე ცნობილი თეოლოგის – პეტრე იბერიისა (გარდ. 491 წ.) და ქართლის მეფის ვარაზ ბაკურის (გარდ. 383 წ.) მამაშვილობაზე მიუთითებენ.

ამ პიროვნებათა მამაშვილობის შესახებ თხრობა ვახტანგ VI-მ (გარდ. 1737 წ.), იმხანად ახლად მიკვლეული პეტრე იბერიის ქართულ „ცხოვრებაში“ არსებულ ცნობაზე დაყრდნობით, „მეფეთა ცხოვრების“ ტექსტში შეიტანა. ეს ჩასწორება, მართალია, მომდევნო თაობების მოღვაწეებმაც ისტორიულ რეალობად მიიჩნიეს, მაგრამ დღეს, პეტრე იბერიისა და ვარაზ-ბაკურის მამაშვილობის მტკიცება ისტორიულ ანომალიად მეჩვენება.

2020 წლის მარტიდან COVID-19 ვირუსის გამო, როგორც არაერთი სხვა დაწესებულების, თსუ ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის თანამშრომლებსაც სახლში მოგვიხდა ყოფნა. გადავწყვიტე. თავისუფალ დროს ის მიზეზები მეკვლია, რამაც მკვლევართა ნაწილს საფუძველი მისცა, პეტრე იბერიისა და ვარაზ-ბაკურის მამაშვილობა ემტკიცებინა. აღნიშნულ საკითხზე მუშაობისას არაერთი საინტერესო პრობლემა (მაგ., მაკარი ხახულელისა და მაკარი მესხის, ასევე ხახულის მონასტერში მოღვაწე ანტონი მნათის და მელქისადეკ კათალიკოსის (XI ს.) ბიძის ანტონის იდენტურობის საკითხები და სხვა) გამოიკვეთა. კვლევისას მიღებული ზოგიერთი შედეგი, მართალია, ვარაუდს ემყარება, მაგრამ შემდეგი კვლევისას შეიძლება მათი რეალურობა დადასტურდეს. COVID-19 ვირუსის პირობებში შესრულებული გამოკვლევა წინამდებარე მონოგრაფიის მეორე ნაწილი იქნება. ახალი გამოკვლევის ძირითადი მიზანი ისევ ძველი ქართული წყაროების – ამ შემთხვევაში „მეფეთა ცხოვრების“ ცნობათა რეალურობის დადასტურებაა.

შემოკლებები

თსუ – თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

იეიშ – ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები

სინ – საქართველოს ისტორიის ნარკვევები

სის – საქართველოს ისტორიის საკითხები

სმაიიშ – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის
ინსტიტუტის შრომები

სმა მაცნე – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

სშსის – საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიის საკითხები

ტუმ – ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე

ქსე – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია

ძქკშ – ძველი ქართული კათედრის შრომები

ВОНАНАрмССР – Вестник общественных наук Академии наук
Армянской ССР

СИЭ – Советская Историческая Энциклопедия

შინაარსი

წინათქმა	5
თავი I. პრობლემის არსი	11
1. რატომ არ აისახა სტეფანოზ I-ის თავდადება „საქართველოს ისტორიის“ სასკოლო სახელმძღვანელოებში?	11
2. ვარსამუსეს გაერისმთავრება	25
3. სტეფანოზ I და ადარნასე	32
4. ადარნასე ფარნავაზიანის პრობლემები. პიპერკრიტიციზმი ისევ დასაძლევია	34
თავი II. ვარსამუსე ქართული ისტორიოგრაფიის პრობლემა	63
თავი III. ქართლის ერისმთავარი სტეფანოზ I ბაგრატიონი	80
კელევის შედეგები და გადასაწყვეტი საკითხები	110
P.S.	113
შემოკლებები	115

გამოცემის მენეჯერი	მარია ერქომაიშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი	რუსუდან მიქენაია
გარეკანის დიზაინი	მარიამ ებრალიძე
ნიგნის დაკაბადონება და დიზაინი	ნინო ვაჩეიშვილი